

Uskok Janko

Simo Matavulj

calibre 0.8.36

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Симо Матавуљ

УСКОК ЈАНКО

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање и брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2009.

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Симо Матавуљ

УСКОК ЈАНКО

Садржај

I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X

УСКОК ЈАНКО

Приповијетка из црногорског живота

Једног зимњег јутра, године 1817-те, у Котору граду, ударише бубњи и свирале, стаде трка по граду војника, стаде звека по калдрми равној од сабаља и од потковица...

А кроз ваздух, кроз густу маглу, што напунила бјеше уске, кривуљасте улице которске разлијегала се древњава и плач жена и дјеце.

„Шта је, ма шта је!“

„Ама нешто јес, нешто мора бити!“ питало се и довикивало од прозора до прозора.

„Сиђите па видите, то јест сиђите па се попните на бедеме вашег града, о јадни грађани, па ћете видјети шта је! Колико је поље пред градским вратима, све је поље војска притиснула...“ Тако отприлике овијестише први гласници.

Слободнији грађани слетише низа степенице, али се уставеше на кућнијем вратима. Гомила властеле, свештеника и другијех главара иђаше пут црногорскијех врата; пред том господом ишло је њеколико ћесарскијех војника, знак да је госпуду порука водила.

Конте Пјеро Б., са власуљом на глави, са отегнутим бијелим чарапицама до кољена и загрнут табаром „a la veneziana“, набадаше несигурно својим танким ножицама. Као одабранији кућић и кољеновић, он ођаше пред осталијема. Ни остали не изгледаху соколастији од свога вође. Видјело се лијепо: „Е им се мријети неће, ал' јест нешто што их напријед креће.“

То „нешто“ бјеше главом војени заповједник, који кад их с бедема угледа, наже се про перваза, па викну талијански (тј. ријечима талијанским али осакаћеним и изговараним ужасно):

„Вуците се већ, конте и ви остали! Та дошли би већ с онога свијета, сакрррамент!“

Ох, грознијех тих њеколико тренутака док се попеше уз узане степенице бедема! Сад јасније чуше звуку оружја, покличе, швапске команде, зачињене сапраментирањем. Онамо опет испод бедема, граја се дигла, коњи вриште — ларма као да се сви ђаволи жене.

„Брже, брже! Ословите их у вашем језику, питајте их рашта су дошли, шта су наумили?“ рече заповједник, дочекавши Которане на уласку.

Господа, дишући као цигански мјехови, протискоше се кроз војнике. Конте Пјеро, пошто прошапута нешто са својима, отисну се од њих, те се примаче к ивици бедема. Колико се старац изморио (а можда и препануо), не мога проговорити, но чекаше, јадник, да му се дах поврне. Осорни заповједник стаде брекстати; господа, и они почеше мрмљати на њ. Конте, на то, опружи лијеву руку, стиснувши балчак од свога мача; десну подиже, онако као што чине проповједници. Сви очекују кад ће излећети прва ријеч. Као некијем чудом и под бедемом метеж малко утоли. Сунце (и оно, гле!) повирје иза брда, те млазну својим зрацима конту у очи. Старац кихну једном, другом и трећом; затијем накашља се толико пута, па најзад:

„Чујте ви доље, под бедемом! Запов...“

„Шјор конте 'бро јутро!“ прекиде га неки дебели глас оздо. „А хоће ли се отварати та сретна врата јутрос? Помете се овлики народ! Право је, валај, ди се јутрос раније отворе; знате... који је дан сјутра...“

Конте се запањо, спустио руке низа се и зинуо најприје, па одједном стаде се тако слатко смијати да му је табар поигравао на плећима.

„Помамио се!“ рекоше другови иза њега, јер они не бјеху чули оне ријечи.

„Помамили смо се сви!“ викну конте, окренув се живо и пришавши к својима. „Та гдје нам је памет, није ли им данас Бадњи дан!?”

Апостоли Христови, кад се дух свети излио на њих, не бјеху, можда, више зачуђени од контове дружине тога часа. Бленули од чуда, као да је конте са својим табаром и власуљом полетио у облаке. Он изврнуо оба длана, па их омјера презривим погледом.

„Но, шта је сад? Каква је то комедија опет?“ викну војник.

Господа, сва једанак освијестише се; сви у један мах „начаша глаголати“.

„Станте!“ прекиде их конте, махнув рукама, као орлушина крилима.

„Господине ђенерале!“ поче он, скинувши тророжац с главе и приступивши к заповједнику. „Природа је сасвим проста и... то јест ствар је сасвим проста и природна, а ви овдје као нов и невјешт...“

„Ајте до врага ви и ваша реторика!“ прекиде га срдити ђенерал. „Но, кажите ми, рашта се стекао јутрос овлики народ овдје?“ упита једног млађег властелина, ошишане главе и одјевена по новом, француском начину.

„Сјутра је, господине, Божић грчком закону. Данас је народ дошао да пазари. Овдје осим Црногораца има и нашијех

поданика, Ораховљана, Лепетанаца и другијех. Откад су Французи били, слободно је извањском народу да у град улази...”

даљег објашњивања није требало јер у тај мах сунце искочи, и распрши маглу. Ђенерал са својим часницима, конте са својом пратњом, примакоше се к мазгалама и видјеше шта је. Оно јест „коњ до коња, јунак до јунака“, али коњи бјеху натоварени дрвима, сужбином, перјади — и другијем стварима што сељаци лацманима продају; а до јунака бјеше доста и невјестица и дјевојака, све по двоје, по троје, шћућурило се под једном струком. Једино озбиљно бјеху „пушке! дуге пут небеса што се коче“, пушке, вјерне друге Црногораца (а у оно доба и Примораца).

Неко из народа повика: „Та отварајте забога. Хоће ли овлики народ ваздан чамати овдје?“

Заповједник и часници пошто видјеше, почеше се смијати; наредио војсци да сиђе па и они одоше. Которани осташе сами на бедему.

Дебеле вериге забрујаше те мост са великом лупњавом паде. Весели власи јурнуше у град и разметнуше трагове по њему.

„Оно знаш, видите, ја сам знао да није ништа“, рече конте својима, „али опет знаш, видите, свашта ми је падало на ум. Знаш, видите, све што смо доживили откад је принцип прошао! Колико се гостију измјенило и како се испратише! А свијет је обезбожио, знаш, видите, напустисмо наше старе обичаје па и срећа остави нас“, то говорећи, значајно погледа своје другове, који сви бјеху ошишани, без власуље, у широким панталам француским. И даље шћаше конте да прича да га другови хтјеше слушати, но они наелак кренуше дома.

Велика је врева у граду била; трговци, особито бакалини не могаху одољети послу. „Настала су опет добра

времена“, говораху они, трљајући весело руке. Није шала толики народ, таки пазар! Од принципова времена тога не би, јер бјеху мутна времена, да се слабо и знало кад је Божић а камоли да га је ко славио!

Већ око подне народ се разиђе; неколико оближњијех Примораца и Катуњана врзло се по граду док сунце наже, па и они упутише се к црногорскијем вратима.

Дан је био ведар, сунце је гријало, као што само у нашем убавом Приморју у то годишње доба гријати може. Кроз сунчану свјетлост вијаше прашина, што се дизаше са испреметанијех платненијех труба и другог еспапа из дућана. Калфе поспремаху хитно; ћепенци и врата на некијем дућанима позатвараше се већ, јер трговци, већином православни, хитаху дома к дјечи; градски чистибаше метијаху улице; пси и докоњаџи измишљаху да се насунчају.

„Јеси ли се препао јутрос? Шта си помислио да ће бити!?“ то су сад била обична, узајамна питања грађана.

Понеки би се разметао:

„А од шта да се препанем. Та знао сам ја да ће бити много народа данас у граду. Стража се препала па узбунила војску, командант невјешт, човјек скоро дошао, не зна језика итд.“ Пало је чуднијех и смијешнијех ријечи о конту Пјеру и дружини његовој. Свак најрађе исмијава и превире своје влаште мане кад их при другој нађе.

Оно народа што се задоцнило било, биће их било до тридесет, што мушкијех што женскијех глава, застало у шупљаји бедема, па да хоће да се отисне кроз врата. Мичу се грају, нукају се да налазе, али се тај грунак не расипље док се не начме. Један обавија главу чалмом, вјеша дугу пушку о раме, огрће се струком, пуни симсију, креше огњилом — а то све наелак, без треме, као да је у својој авлији. Други клекао, па притеже опанак, ни бриге га што га са свијех страна гурају. Трећи држи у десној

руци разјапљену ћесицу, а из лијеве пушта у ћесицу грош по грош: цик, цак, цик. Неки загризао чибук попријeko, посред сриједе, не марећи што би му пролазници могли поломити зубе, ако запну о крај, па тако, пребира нешто за коланом. — А женске, опет неке се прте; неке, зар ту се првом удесиле, па се цмокају у образе, у рамена — никад се растати. Невјеста једна, те згодна, одигла десно стегно и на њ наслонила торбицу, набрала обрве, па премеће нешто по торбици; јадница, кусур чини колико је потрошила, јали да није што заборавила, јер ће одговарати, можда, свекрви...

Млаз студена вјетра фијукну испод свода, врх њиховијех глава; помрачи се; неколико капи љосну на калдрму, ама крупнијех као љешници.

„Удари вријеме, боже вријеме, бјеж’ народе!“ викну неко.

Сви наврли к вратима те одигли пут неба главе: утоли граја, да би чуо муху да прозуји.

„А ха! дома наши, дома!“ викну сад неко иза њих, ама викну такијем гласом да им је свима у ушима зазвонило. Сви се обрнуше.

Човјек — не, но прави „дивски старјешина“ (што се у пјесмама пјева) бануо из града па се раскорачио на уласку капије. Главом је свијех надвисио, а грудима би заклонио два осредња човјека. Под орловским носом стрше му брчине сиједе, дебеле. Тај цин раздрљио груди, објесио струку низ раме, у лијевој му дуга пушка а у десној чибучина као тољага будалине Тала. Својим крупним грахорастим очима гледаше расијано; видило се да се нешто дубоко замислио.

Док тако стајаше, нико не спусти очију с њега. Има људи који би ваздан могао гледати, да ти се не би досадило; такав бјеше тај. Прва помисао, видјевши га, била би: чудне мушке снаге! А затијем плијенило би ти поглед његово лијепо лице на коме одсијеваше јунаштво и доброта.

Старац (по сједилама, а ни по чем другом) трену очима, па опет викну као и попримед: „А ха! дома наши, дома!“ али још јаче но примед тако да се сви насмијаше.

На те његове ријечи, отисну се из гомиле двоје момчади, једна дјевојка и невјеста једна, те изиђоше кроз капију; остали шљедоваше њихову примјеру; од њиховијех корака стаде топот по дрвеноме мосту, а сијавица удари с брда. Крупни човјек иђаше најпотоњи, и као неотице, махаше чибуком — те је нагледило као да јави стоку пред собом. Кад минуше мост, он се протиште кроз гомилу и оде на десно, пут Праћишта, предводећи своју четицу.

Приморци, које пут вођаше на лијево, зауставише се мало, гледајући за њим.

„Ко је оно?“ запита неко момче.

„Оно је сердар Пејо Грубанов с Његуша.“

„А!“ рече момак; то „а“ изговори овако, како разумјети можеш и да се сјећа нечеса и да се чуди.

„Да“, настави постарији Приморац, „она дјевојка му је кћи; момци су му братанићи; невјеста не знам чија је“.

„Еј! богами зорна дјевојка! Види се очево дијете!“

„А има ли синова?“

„Не. Старији му погибе на Дебелом Бријегу. Бјеше посјекао три француске главе, оног дана кад погибе... А млађег ранише Никшићи лани, те умрије од рана.“

„Хеј грехоте. Оста ли бар дјеце од синова?“

„Оста мушко дијете од старијега: нашло се три мјесеца по смрти очевој. Глејте сердара. Велике ли дерте на срцу носи!“

Приморци одоше својим путем.

Ми ћемо за сердаром, у Катунску нахију, јер нас приповијетка наша тамо води.

Он је уз Праћиште ишао пред оном четворицом, па пошто се подобро попе, под једнијем сивијем куком, гдје је увијек обичавао починути, сједе да напуни и укреше, а млађарију пропушти, гракнувши: „Ајте, не чекајте.“

Вјетар је дувао низ Крстац све то јаче. Над Црном Гором повијаху се тушти црни облаци. Сунце је тонуло у море. Са запада до пола неба бјеше ведро, а од пола пут сјевера паведрина.

Иако је у Црној Гори обично видјети разнијех појава у ваздуху у један мах, опет је тога часа тако чудно било на небу, да се оно четверо сваког часа устављало и гледало. Сердар је одбијао димове: поглед му је био расијан, као онда на градскијем вратима; ништа око њега није могло сврнути његов поглед и његову пажњу. Лако се домислити, читаоче, гдје су сердареве мисли биле!... Биле гдје и вазда, код његовијех одсјеченијех крила, код погинулијех синова! А данас више но обично, јер је ред у пустој кући бадњаке прилагати!...

Није чуо како га они пред њим већ издалека дозивљу, и Бог зна, колико би он тако стајао да неколико студенијех капаља не падоше на његово вруће чело. Сердар се диже те погледа око себе; скиде капу па се побожно прекрсти, говорећи: „Смилуј се, Боже, мени грешном!“ Затијем, диже струку на главу и момачкијем кораком стаде се пети.

Није крочио сто пута а мећава завија. Како напријед она све то јача. Сердар довикну неколико пута, својима да хитају е ће их он стићи.

На сред Крстаца, под једним кршем, угледа сердар нешто сиво: шћућурило се, не миче се.

„Ко си?“ викну сердар.

Гука се помаче, па се исправи. Бјеше ћесарски солдат, у сивој, дугој кабаници. Солдат диже дрхћућу руку пак прстима таче слијепо око, говорећи: „Добри вече, пане!“

„А што радиш ти ту?“

„Ја појду до Церна Хора. Ја сам десертер, пане!“

Сердар је разумио — отприлике. То бјеше обична ствар у оно вријеме да солдати бјеже. Овај је и даље причао нешто и размахивао рукама, но га сердар прекиде манув му главом и рекавши: „Хајде за мном!“

У мрак су били на кућнем прагу. Сердар уведе свога госта и посади га украј огња. Бијаше то момак од двадесет година, висок, танак, бјелопутаст; смеђа наустица тек га се хватила; очи му бјеху крупне, плаве, а гледаху мило. Еле, у пуном смислу ријечи, лијеп момак.

Пошто приложише бадњаке и друге обреде трсише, сједе сердар и домаћица му, кћи, снаха и солдат — сви посједаше на сламу (како је обичај) и стадоше јести.

А кад благоваше, дохвати сердар купу, протра брке, пак ће солдату:

„Како ти је име, братко?“

„Јân.“

„Како рече?“

„Ето, чуо си како“, прихвати домаћица, смијући се, „име му је Јанко!“

„Здрав ми био ускок Јанко!“ рече сердар, па натегну јуначки.

Пошто испи чашу, наслони десну мишку на кољено, лијевим дланом отра неколико пута брке, па и лијеву мишицу превјеси преко кољена и оста тако не мичући се, мало зинутијем устима и гледајући нетрепимице у огањ.

Нико не проговори, нити се маче, но све очи запеле за њ.

Пламен је весело играо усред те снуждане чељади, те је мужевно а жалосно лице сердарево чудан израз примало од тога блијеска.

„Пејо! подај човјеку чашу вина, напио си му!“ рече тихо Ивана, сердарева жена.

Пејо не чу, нити оком трену.

Старица подухвати дланом лакат, па наслони своје мршава, жутељаво лице на длан, а своје живе, црне очи, у њима јој је сав живот био, јер њено тијело бијаше кост и кожа, а раста бјеше омањег, очи уприје опет пут домаћина. Поглед јој сину некијем чуднијем изразом, као да је тијем погледом хтјело простријељати његово пространо чело, улећети у мозак, те подјарити и окупити тињајуће и раштркане мисли домаћинове.

Солдат бијаше у чуду, погледао је час њега, час њу, а час оне двије женске, невјесту и дјевојку, које сједијаху подвитијех ногу према старијема.

Цури на крилу сјеђаше мушко дјетешце од три године, голијех ножица, јер на њему не бјеше до кошуљице. Дијете ухватило се рукама за њезина бујна њедра, а главу прислонило на њено гр'оце, те је она морала одићи своју главу гледајући у оца. А какво бјеше то гр'оце и та женска глава! Материне очи а очине племените црте, њежније дакако, састале се у кћери. Иза малијех руменијех усана два низа зуби, као два низа бисера. Мимо сву ту љепоту, одвојила јој бјеше љепота црне, као прољетни бусен бујне косе, који бјеше сплела у вијенац око

тјемена, и љепота малијех месних руку, које канда су вазда у рукавицама почивале, а не жњеле и копале, тако бијаху господске. Пријед смо рекли, да је цура била стасита и танковјеста. Еле, дивни божији створ, дивни плод господскога соја, што се у брда станио те живио животом простим и природним, а од старог преимућства, кроз вјекове задржао љепоту тјелесну, понос и јунаштво, што је и њој на лицу одсијевало.

Заова јој, млада удовица Милуна Пејова, који погибе на дебеломе Бријегу у Конавлима, бијаше осредњег раста женица, једра, плава лица некако преширока, али ипак доста пријатна и доброћудна изгледа. С Милуном је живјела ни пуну годину, а три мјесеца по његовој погибији, обрадова старе и сестру безбратницу, мушкијем чедом, једином узданицом готово истражене куће. Свекар и свекрва пажаху је колико и своју Стану, а Стана, од милоште умјела је тако приљубити к себи дијете јој и њу, да се ни једно ни друго, ноћу ни дању, не раздвајаху од лијепе Стане.

Ето вам, у главнијем потезима, обличија тијех укућана.

Са чељади, солдатов поглед летио је около по кући, и највише застајао на оружници, што блисташе уз чађави, неокречени дувар. Заиста, томе странцу морало је јако у очи ударити то што међу толиком простотом, да не речемо сиротињом, налазаше се полошке наслагано неколико танкијех пушака, и јатагана од велике вриједности. Од осталог покућства не бјеше у кући ништа до два проста дрвена кревета, неколико сточева на три ноге, дрвенијех судова за воду, земљаног посуђа за готовљење јела. Врх огњишта висаше много овчијех и свињећих бутина и ребара. Поткровља није било, но сламени кров, поцрњели од дима. Према другој ластавици, виђаше се дрвени пребој са затвореним вратима; ваљда је била клијет за млађе женске и дјецу. Према пријебоју бијаше тара, а над таром о чукљама повјешано одјело.

Дуго су тако мучке сједили.

Вјетар је, на махове, хујао и потресао вратницама; торни пас у авлији би понекад крупно залајао па умукао; у селу загрми погдјекад пушка, па опет настане мртва тишина, да се лијепо чуло како из сировијех клада пошти истиснута влага и како један шарени мачак на кревету преде.

Сердареве руњаве груди надимаху се и слијегаху силовито. Више одједном потмуло је јекнуо. У један мах сав унутрашњи јад његов скупи се, зар, уједно, па одуши у снажном уздаху, као што би рањен лав уздахнуо.

У исти мах, двије му се крупне сузе скотрљаше низ образе.

Толико је било доста; то као да је био знак, који женске очекиваху, јер оне сад једанак и у глас закукаше све три. Ивана стаде нарицати за синовима, Стане за браћом а Милица помињаше само дјевера Шћепана, (јер, као што је познато, Црногорка не смије јавно кукати за мужем) а разумије се да је дио — и то већи — својих суза намјењивала у срцу своме Милуну.

Дијете, и оно бризну плакати па се само диже са теткина крила, приђе ка дједу, те му се обеси око врата. Обикло је, ваљда, било да тако чини, у таквим приликама.

Солдат се снебио од чуда, па се повуче у нугао и покри кабаницом по глави.

Сердар пошто цијелива дијете и утјеши, подиже главу те набра густе обрве, и таман отворио уста да брекне женским нека прекину, кад неко закуца на вратима.

Врата се отворише, прије но што они имаше времена до поустану, те с мећавом и вјетром уљезе човјек, викнув:

„Добри вече и на добро ви дош’о Бадњи вече!“

За њим уђе други, за овијем још двојица, један за другијем, сваки понављајући оне ријечи што их је први изрекао.

Вјетар суну кроз отворена врата и пови пламеном, те осташе у невиђелици.

Солдат се још боље приби у нугао.

„Ха, Милице, луч ужди!“ гракну сердар, па настави:

„Добра ви срећа — и вама на добро дош'о, соколови моји!“

Врата се затворише а пламен се опет исправи. Полазници цјеливаше се са сердаром, па с малијем и редом са женскимма. Затијем онај први потакну бадњаке, па пошто остали то учинише, посједаше сви око огњишта.

Милица оста стојећи, држећи високо луч.

„Ево нас, сердару, твојијех брата, да ти тугу из куће ишћерамо, јер, богами, нити нам је Божића ни весеља док је теби тако!“ рече онај што бјеше најпрви ушао, окошт човјек, средовјечан, црнијех великијех брка. „Ти лијепо знаш што си ти нама, наша перјаница и наша дика, а што смо ми теби, твоја крв! Бог драги зна, а и ти, јесу ли твоји јади и наши јади! Ама нећемо тако! Нећемо да свијет рече: 'гле јунака и јунаковића сердара Пеја Грубанова, како не може да се утјеши за синовима што јуначки погибоше, но нариче као жена'!“

„Не богами и божијег ми слова!“ загрми сердар, „то не смије нико рећи!“

„Е ма чоче смије, кад је истина!“ рече брकोња благо, па још блаже настави:

„Али, посад неће! Да си ти самохран и инокосан, бастало би тебе и осветити се крвницима, те замијенити оне

соколове (а замијенили су се и сами и још како!) и јуначке јаде пребродити, а камоли — погледај!“ То рекавши бркоња, уприје руком пут ове тројице својијех другова, те згоднијех момака, у првом цвијету младости. Двојица, Марко и Петар, бјеху рођени синовци сердареви, дјеца неког му млађег брата те је давно погинуо у Дуги. Њих смо већ поменули у почетку ове приповијетке, јер су били са стрицем у Котору. Трећи је био бркоњин брат, а оба подаљи рођаци Пејови. „Погледај, сердару, рекох, овакијех змајева педесет, браћа су твоја! Сваки би за тебе живот дао; сваки је наредан да на твој миг крене јали стане, као што и доликује, ваистину, јер си ти наш старјешина!“

„Фала ти Радоје, фала ти брате!“ рече сердар тронут до суза, „знам ја да је тако. Фала ви, браћо!“

„Па и без тога, сердаре, не вријеђај Бога! Није ли ти накнадио овијем дјететом?“ то рекавши, Радоје узе дијете са Станина крила па га сједе на своје и пољуби у главу. „Ево нам Милуна, ако Бог да! Глава је иста Милунова а и срце ће бити очево! А да како!“

Марко узе дијете па га пољуби, па Петар, па Милија; сви га изгрлише.

Ко видио није како Црногорци, уопште, дјецу милују особито дјецу познатијех јунака, а особито пак ако је јединче, тај појма нема о њежности тијех (по изгледу) окорјелих брђана!

„Па ћемо те оженити, је ли де Милуне?“ упита Марко, провлачећи прсте кроз косице дјетету.

„Оцу зенити се, боме!“ одговори дијете.

Сви се насмијаше.

„А коју ћеш узети, де?“ запита га баба му, а лице јој се разведри и насмија.

„Узецу Миљу Ђулову!“ рече Милун озбиљно.

„Аферим! Живио Милуне!“ рекоше момци.

„А мене ћеш оставити и заборавити, а?“ рече Стане, тобож ијетко.

Дијете рашири руке, па се приви уза њу, да је тим увјери о противном.

Веселе мало-помало стаде се помаљати у кући.

„Богу јакоме да је за милост!“ рече сердар, скинувши капу и прекрстивши се побожно, „нешто ми сад у души свиће, таман као иза ноћи кад зора заруди!“

„Ваистину, брацо Радоје“, умјеша се Ивана, „нама је и до сад криво било, што браство коротује толика времена! Ево је минула година и у њој Божић један, па ево дође и други, мину и Ђурђевдан, наша лијепа слава, а гусле не загуђеше нити се орô поигра нигдје у пламену, као да је из сваке куће по мртвац!“

„Нити ће, стрина, док се под овијем шљеменом нешто не измијени!“ рече Марко и погледа значајно своје другове.

„А што већ да мудрујемо и у кучине завијамо!“ рече Петар, „ми смо, стрико, договорили се да те молимо е да зачнеш! Ела, овако те молим, потврди оно што пријед рече!“

Сва четир устадоше и скидоше капе.

Сердар скочи викнувши:

„А, Стане, крило моје, помози ми да ухватимо брава!“ и хтједе напоље.

Овдје треба објаснити нешто. У црногорској кући, гдје су кајачки, (или како се амо говори гдје коротују) на Бадњу вече прилажу се бадњаџи и остали се обреди свршавају, али се

пециво не пече, нити се поје; а кад се то почне, знак да је кајање престало.

„Не треба, сердаре, ми смо се за то побринули!“ рекоше момци весело, а бркоња Радоје искочи на врата, те унесе натакнута брава, којег су пред кућом прислонили били.

„Е, Боже помози!“ рече Пејо, прекрстив се још једном, „справите пушке, момци!“

Сва четир извадише леденице. Сердар извади иза паса своје двије, које му бијаху увијек свијетле и наредне, пак изиђоше пред врата.

„Стане!“ викну он, пред кућом, „донеси тај џевердар, па гађај и ти!“

Цура излети, пушком у руци.

„На здравље ви Бадња вече и Божићни дани, браћоооо!“ повика сердар што га икад грло слушаше, па опали из обје.

Пет пушака плануше и затутњеше, за његовом.

Истога часа, пред свијем кућама у сердареву великом браству, стаде пуцњава и весело одазивање.

То је све договором било и очекивало се.

Уђоше, приставише пециво, па посједаше око огња.

„Дај, чоче, да сквасимо пусто грло!“ рече сердар својима.

Милица му принесе бардачић и купу.

„А, гле!“ удари се сердар дланом по челу, „а камо нам ускок?“

„Какав ускок?“ упиташе браственици зачуђени.

„Ево га, ми га и сметосмо с ума! Диж се, братко, дижи. Ходи, сједи да пијеш!“ рече Ивана љубазно, повукавши га за кабаницу.

„Та то је солдат!“ рекоше у глас она четворица, пошто се Јан примаче и поздрави.

„Е па солдат, ускок, наш брат Црногорац посад, ускок Јанко!“ рече сердар и повједи им, како га је срио и довео.

Дадоше му да пије. Јан је био веома блијед, лице му растројено бјеше од узбуђења.

„Јадник“, рече Ивана, „Бог зна шта је промишљао гледајући све ово ноћас, а ми га заборависмо! Ко зна има ли кога дома, и хоће ли већ икад свог дома видјети! А видите, млад је као капља, лудо дијете!“

„Ма видите, није он прости солдат!“ рече Радоје, показујућ јаку Јанову, на којој блисташе по једна звјездица са сваке стране.

Закупише га питањима.

Јан је наелак говорио чески, служећи се и српскијем ријечима које је запамтио у Котору, тако да га разумјеше. Он им у кратко каза да је бјегунац, да мисли остати у Црној Гори, и да би желио поћи на Цетиње к Владици.

Све што је даље говорио све им је мили постајао. Његове лијепе црте дођоше опет у склад.

Пошто се обредише вином два пута, сердар се дигне те дохвати гусле што висјаху украј оружнице, отра прашину ш њих, па загуди и запјева, почимљући пјесму, као што је обичај, са ова два стиха:

„Све у славу Бога великога

А за здравље нашег Господара...”

Момци пуцаху сваког часа с врата. Браственици готово сви, измјенише се у полагање. Пило се и веселило до саме зоре. Јана пребукоше у црногорско рухо и затакоше му леденицу и ханџар. И он је ш њима на летурђију пошао, а из цркве у полагање. Цијели дан био је весео, шалио се, играо у орô, гађао с осталијем у циљ, сјекао у зарок бутине. Његуши га заволеше још боље, видећи како је чврст и окретан. До ноћи упознао се са свијема, као да је одавно ту; нико га друкчије није звао но како га је сердар крстио: ускок Јанко.

Ни ми га посад, у овој приповијечи друкчије звати нећемо.

Те године, Божић послао бјеше обилно уздарје за дарове примљене од народа. Чим он стиже на небо, служитељи његови просуше бијеле ките на земљу.

„То бива угод, некад пред доласком а некад по одласку његову“, рећи ћете.

Да, али овај пут небесници не би доста што чистом, бијелом плаштаницом покрише трагове стопица Божињих по земљи, но засуше све, брда и долове, да не оста нигдје, ни у присоју ни у завјетрини, голе земље, колико би дланом покрио.

Уздарје, дакле, обилатије но другијех година.

А, чујте, рашта!

Божо је причао тајку, како су га разни народи причекали. „Свуд је било гозбе и весеља“, казиваше Божо, „ама свуда; али нигдје ме веселије ни свесрдније не прихватише као у српским земљама, а најсколи у ломној Гори Црној!“

То је Божо најприје рекао, а затијем разведе на дуго, и потанко исприча све.

Док је божје дијете говорило, Отац му и сви небесници не сврнуше очију с њега, нити уха гдје друго обрнуше; заборавише да су прозори небесни отворени остали.

„Не мари!“ рече Господ престрављеним небесним силама, које кад погледаше на земљу то видјеше големе намете, помислише у себи: е зло је! „Не мари, нека снијега иако га је много! Гдје је долине јака, биће рода доста, јер снијег топли

и надија хранитељку људи. А пустићемо од мора вјетрове и сунцу ћемо наредити да раније пригрије, па ће земља окопнити на вријеме!“

„Осим тога“, наставља Господ обративши се сину, „ову ломну гору под нама, гдје те лако весело примише, гдје људи, од вајкада крв лију ради тебе, синко, њу ће овај снијег, бар за њеко вријеме, одбранити од њенијех крвника; мирни ће бити ти мученици барем док се земља не заодјене листом...“

Небо се разведри а снијег се слеже.

За мутљавим даном настаде чиста ноћ.

Ваздух утоли, баш као да се смркло међу вишњом цибрином и љутом цичом што му се поткупила.

Небескијем сводом шеташе пун мјесец, расипљући кроза тишину своје блиједе зраке.

Као дјечица кад умакну домаћем запту и оку старијих, па се на осами гдје разасну и маха дају своме нагону за покрет, тако се ломљаху и титраху мјесечеве златне зраке по Цетињској долини и околним брдељцима.

Цетиње у оно доба, бјеше пусто поље.

Једино, на рубу тога поља, у заплећу врлетног брдашца, било је, а и данас је, подуго и повисоко здање од сивога камена; здање Богу намијењено — цетињски манастир.

У давно доба, једна велика душа, преко умјетникâ, *тоистокамење*, сложи у велељепно здање: храм Матере Божије и манастир на Кипурији. („Кипурија“ како се у повељама помиње, или „Ћипур“ како се данас изговара, зове се ледина покрај садашњег књажевског двора; на тој ледини виде се темељи од старе грађе). Учени Марин Болица, властелин которски, на измаку XVI-тог вијека путовао је кроз Црну Гору те у

својој књижи узноси љепоту слога, особито црквенога и каже да је та грађевина на част бившем Господару Зетскоме. Злосретне 1690-е године, за владиковања Висариона Бајице, Скадарски паша Сулејман, растуривши пријеваром Црногорце, лагумом разори красну задужбину Црнојевић Ива. Али, тринаест година након тога, препородитељ Црногорства бесмртни Данило (први из дома Петровића) *тијемистим камењем*, сазда нови манастир и цркву под Орловим кршем, гдје је данас. Овдје узгред да кажемо и тај нови манастир два пута је био паљен од Турака, 1714-е и 1785-е, али га не разорише. Разумије се да је Данилова грађевина много скромнија но што је била пређашња, али је она наставила повјесно значење оне прве; у њој сјеђаху господари Црне Горе; у њој биваху велике народне скупштине; многе поносите главе, што гдје друго зорно збораху у име царева и краљева, тај је скромни манастир угостио је више од једном, тихе и чедне као калуђере.

Ето што нам причати могу те зидине мрке и горде.

Проста им гордост!

Судбина је слâгала и раслагâла, ломила и преметала стихије њине, ама се одржаше на скупу — одржаше се, божија ти вјера, одржаше, успркос злим људима и злим временима, носећи на тјемени крст часни а на грудма Душанова орла!

Но да наставимо наше причање.

Мјесец дошетао до пола неба па застаде, јер угледа даницу на истоку.

За даницом пружаше се рујне траке зорине.

Тада мјесец наже путем својим.

У манастиру кокоти залепећаше крилима, па огласише прозорицу.

У тај мах, скрајни прозорак на прочељу наелак отвори се.

Старачка глава, обрубљена дугом, бијелом брадом, помоли се на прозору. Старац наслони главу на длан и остаде тако.

Мјесец окупљајући своје зраке млазну с њима по зиду, а кад допријеше до старца, мјесец их устави, сложи их у сноп, на тијем златнијем снопом њежно помилова старачко лице. Ваљда су стари знанци, они двојица!

Човјек на прозору не трену очима, но дуго и дуго стајаше непомичан.

Фала Богу, кога гледа по томе пустој снијегу?

Крштене душе није нигдје било оку на домаху, нити јој се човјек надати могао у то доба и по такоме времену. Некрштењака бијаше под Ђиновим брдом и под Заграбљем, али неће га бити жеља била такијех!

Разумјете каквих некрштењака? Не анатемњака, (анатема их било!) но курјака.

Неколико њих, вријеме је шћерало с планине, па се мотаху по обронцима.

Цијелу су божију ноћ вијали, а сад је у прозорје два пута студеније но око по ноћи, (ако не знаш из искуства) па и они урликали два пута јаче, да се по свем пољу разлијегало.

Ни то не прену човјека на прозору.

Замишљен, дашто!

Крупне ли су те мисли што се пребирају у ноћној тишини кад је одмору доба, а на узвиситу мјесту!

А и вреле мора да су, кад глави што их запрема, не смета планинска студен од које камен пуца!

Велики зоре освитак, заблијешти старчеве очи. Тек тада тргну се, па затворивши лагано стакла, нестаде га с прозора.

У ћелији бјеше мрачно.

Старац се сагнуо, дохватио главњу са огњишта па пропирио те запалио воштаницу.

Бијаше то висок човјек, сиједе браде до паса, окошт али не сух. Године му не би умио одредити судећи по цртама, јер му лице иако мало жућкасто и сјединама окићено изгледаше ипак младолико. Особито крупне, плаве му очи бијаху пуне живости. Дугуљасти образи и нос. Држање и покрети му бјеху одређени. Видјело се на први мах снажна душа у снажну тијелу. Видјело се да хотјење тога човјека потпуно влада тијелом; да на најмањи миг његов, сваки уд готов је на покрет, као роб на миг господарев. Еле, бијаше то једна од онијех појава, о којима на први поглед и на први мах, зачмеш неко опсежно иако нејасно појимање. Ништа те од њега зачудило не би! Да појаше коња и тргне сабљу па предводи војску, јали крстом у руци а благом ријечи из уста да украђује ускипјеле страсти људске, јали, као шта га јутрос видјесмо, мисаона и удубљена у сама себе!

На ногу му бјеху докољенице и црногорске гаће; на грудима џамадан од црне чохе, а опасан бјеше црнијем пасом.

Ћелија бијаше пространа колико би три пута крочио про ње и, готово, празна, јер од покујства не бјеше до ниски кревет у нуглу, трпезица једна уз дувар (на њој крчаг за воду и леђан), и столица једна дрвена са три ноге и наслонцем; више главе икона богородичина; за вратијем о клинцима неколико аљина. Под је застрт био простим, дебелим ћилимом.

Пошто се уми студеном водом и очешља, навуче чизме, обуче калуђерске аљине и натаче камилавку. У час мужевни

горштак преруши се у смјерна калуђера: „облечетсја в новаго человјека.“

Затијем приђе к вратима што бјеху у дувару, те хрбатом од средњега прста закуца на њима.

„Иво!“ зовну старац.

„Чујем Господару!“ озва се крупни неки глас из оближње собе.

„Дужи се, разданило се већ, реци Стевану нека звони на јутрењу!“

„Одмах, Господару!“

Калуђер сједе на широку столицу према слабоме огњу, обори главу, па извадив из џепа бројанице стаде пуштати кроз прсте зрно по зрно.

Господар Црне Горе, мудрац, државник војсковођа, светитељ, све то у највећој мјери, а *надасвевеликимученик*, каквијех је мало земну кору чепало, ријечју; *Петар*, (још за живота прозван светијем) бијаше тај човјек што сјеђаше сад на дрвеној столици, према тињајућем огњу у готово, празној соби, оборен мислима.

Да, читаоче поштовани, то бјеше главом *Он*.

Ако си икад замишљао величину људску у највишој простоти и смјерности, ето ти је сада пред душевним очима.

Дјела Његова повиједају славу и светост живота Његова; име Му, којијем се још за живота његова, кунијаху Црногорци, аманет је највиши који се предаје с кољена на кољено у овоме аманету српском, у Гори Црној.

Гласити странци, као што бјеше Мармон Бонапартов маршал, и у наше дане инглески велики државник и писац

Гледстон, писали су о њему, ријечима које ће повијест и туђим народима дохранити!

Тај великан не познаваше величину своју.

Бијаше прост у својим потребама и навикама.

Њему се истинито могу примијенити они стихови:

„Не реси га ни сребро, ни злато,

Него крјепост и мантија црна;

Не прате га сјајни пратиоци...“

Врата се од ћелије отворише те уђе крупан, средовјечан човјек, смеђијех брка; тај човјек бијаше у црногорскоме руху обријане браде; косе, испод црне капе, падаху му на плећи.

То је Иво, ђакон владичин.

Приступи те цјелива старца у руку, назвавши му добро јутро.

Затијем свечано рече:

„На добро ти дошло ново љето, Господару, сретно било теби и Црној Гори!“

Затијем покупи неколико цјепаница из нугла, сложи их на огањ па клекнувши стаде снажнијем дахом да распирује огањ.

„Зима је, Владико свети!“ рече ђакон клечећи једнако и пошто је пламен распирио.

„А, да, није лето!“ примјети старац насмијавши се.

„Шћах да речем студено је; ето су ти, Господару, руке студене као мраз“, рече Иво, потапшавши љубазно својом руком

по стремени руке Владичине, па цјелива је усрдно.

„И нешто си ми блијеђи но обично, Господару!“

Мјесто одговора, Господар га запита:

„Јесу ли устали Приморци?“

„Не још.“

„А гдје си их смјестио?“

„У млађупницу.“

„Нека их!“

Звона зазвонише. Видјело с двора напуни собу те поблијеђе пламичак од воштанице.

„Е, утили свијећу па ајдемо!“ рече владика.

Оба изиђоше из спаваће собе те прођоше малијем ходником па уљегоше у другу собу.

Та је соба била пространија барем четир пута од прве. Под сав бијаше застрт шареним ћилимом (по свој прилици подгоричка тканина). Половина једног дувара бјеше покривена златом и сребром окованим иконама, пред којима гораху три канђела. Около, по осталијем дуварима, висијаху слике руских царева и митрополитâ црногорскијех. Према иконама уза зид бијаше повелика трпеза, застрта зеленијем покровцем; за њиа диван, такођер зелене боје, а рубови му и наслони изрезано по укусу прошлога вијека. Неколико насловача, наличнијех дивану и неколико дрвенијех столица бијаше наређено свуд у наоколо. Цијела соба дисаше неком ванредном тишином и збиљом. Тај њен свечани изглед, зачиња је мирис од тамјана што је напунаше.

То је била пријемна соба Господарева.

Ђакон скиде капу па стаде иза Владике.

Владика се поклони и прекрсти три пута, па оста неколико тренутака молећи се шапатам.

Кад сврши молитви, упитаће ђакона:

„Зар се још архимандрит није дигао?“

„Не знам, Господару!“

„Ајде га зови!“

Ђакон изиђе. Владика се прошета два-три пута по соби, па изиђе и он и сиђе низ камене степенице од докseta, упутивши се к цркви.

Стари Стеван ужижаше свијеће пред иконостасом кад Господар уђе. Стари се снеби најприје те прекиде посао; па забобоња нешто и истрча вукући по патосу дугачку трску. Пред вратима раскорачи се, па стаде махати главом готово с рамена на раме. Пламичак на врх трске, узвитлан струјама, лискаше лијево-десно, као да подражаваше клисара.

За ђаконом хитно силажаху са докseta игуман и архимандрит.

„Знам, Стево, знам; разумијем лијепо!“ рече му ђакон суминувши га.

Нечесов носоња, здепан, црвене браде до паса, бјеше тај архимандрит Вучетић. Он ружно погледа клисара.

Игуман Пахомије, напротив, бијаше окошт, црне просједје браде, смирена изгледа.

Стеван, једнако решетајући главом, врну се на свој посао; испод ока стари поглѐдаше на Господара, неће ли овај опазити како је он незадовољан што духовници задоцнише. Али

Господар бијаше тога часа удубљен у молитви; он стајаше под деснијем сводом, на истоме мјесту, гдје му и данас мошти почивају.

Служба започе.

Гомилица људи изиђе испод свода што изводи на сред докseta. Сви застадоше мало, гледајући испод струкâ, пут истока. Сунце се помаљаше у ведрини, разасипљући своје зраке по големом сњежном простору. Људи, један за другим, сиђоше низа степенице и уђоше у цркву.

То бјеху они Црногорци за које је јутрос Господар ђакона питао. Било их је осам. Дошли су — као обично сваке године — да у име Приморја Владици честитају нову годину и да буду на скупу. Гласнији међу њима бијаху: Ивановић Вук Мајина и Прибиовић Станко Побор.

С тим Приморцима било је пет-шест Владичиних перјаника.

Сад почеше придолазити и други.

Из Катунске нахије, најпрви дођоше Његуши, па: Чевљани, Цуце и Бјелице, Загарчанин један и један Ћеклић.

Свега десет њих — десет перјаница, тê, између свијех Иван-беговијех бановина, перјанице-бановине, од онда до данас.

Ријечка и Црмничка, отправише Господару свака по једнога изабранога сина свога.

Праћен гласовима звонâ, духовницима у одорама, двадесетином главара и својијем перјаницима, старац Владика изађе из цркве.

Сунце са истока гледало је тога часа по свијету више торжествених скупова — можда — али скупа, простије и узвишеније природе уједно, сунце тога часа гријало није.

Ђакони Иво и Алексије стадоше пред вратима дворане, да редом пропуштају главаре. Иза њих наврсташе се перјаници. Сви остали помијешани мицаху се по тријему здравећи се и мирбожећи један с другијем.

Господар се устави под иконама.

„Нека уљегну Приморци!“ рече он.

Она гомила уђе. Сваки му приступи руци а Ивановић сам прозбори неколико ријечи.

„Сретна и вама била нова година и свему лијепоме Приморју!“ одврати Владика. „Сједајте!“

„Ви господо из гњезда господскога, из питомијех Његуша, напредујте!“ рече ђакон Иво, коме је увијек мило било китити.

Три Петровића: Саво Марков, Станко и Јоко Стјепови, уђоше. Први бијаше брат Владичин а ова два бијаху му братучеди.

„А Мартиновићу, крило господарево, не стој!“ опет ће ђакон.

Драго Мартиновић, смијући се, уљезе.

„А соколови од крвава Чева на Крајини! Војвода Мићо, турска крвопијо! Стеване Перка Шалетина, господско кољено! Улазите људи; жељкује вас Владика свети!“ настави ђакон.

Што око Владике, а што у тријему, жагора је било доста, а то је таман било добро дошло нашем „глаголивом“ ђакону, да по вољи узможе дати маха своме кићењу.

„Гле овога бана како ми се у лицу намрдио! Не бојим те се, љута змијо, Пешикане Шуњо! Не бојим те се, Цуца; иако од тебе дршћу никшићки Турци! А ни тебе војвода Милићу, ни вашијех Цуца и Бјелица *равнијех*...“

Перјаници да се искидају од смијеха; а ни војвода Вуксан ни Шуњо не моглоше се одржати — тако је смијешно ђакон изговори он „равнијех“ а изговарајући одигао своје обручaste обрве. Смијешан је тај придјев и по себи кад се примијени на Цуце и Бјелице који су сами — гребен.

„Ајте не засмијавајте ме, но улазите!“ рече ђакон Иво, тобож оштро.

Затијем омјери погледом ону четворицу што преосташе; стаде кашљуцати, као што човјек чини кад се нечем домишља. Али Јован Вицковић, Ђеклићки кнез, шалчина виши но ђакон, уђе говорећи:

„Могу ја, Иво, и без твоје пјесме!“

„Можеш Ђеклићу Млечићу! Ама јесте Млечићи, божија ви вјера! И домишљати сте као они!“ одврати му с мјеста ђакон.

Лазаревић Рама, Загарчанина, пропушти без иједне, јер Рамо бијаше сувише озбиљан.

„А ви двије старе куће“, рече, обративши се сердарима Саву Пламенцу и Петру Ђурашковићу, „ако ћемо по господству, требало је онда да најпрви уљегнете; ако ћемо по богаству, требало је... да ми дате неколико жутаца, е ви се пљешњавае, не остали вам пусти!“

Тако је наш ђакон умио расположити људе, да весела лица приступе Господару. И без тога, (као што је познато) Црногорцима је, мимо остале људе, мила шала.

Сад се ђакон обрну к перјаницима.

„Ајде ти, Крцуне, приметни неколико палица у оцаклију, е видиш помешће се иако их је много у соби“.

„А ти, Ћетко, отиди с овијем благочастивим — господином — оцем — ђаконом — Алексијом, мојим прељубазним у Христу братом, отидите, рекох, у моју смирену ћелију, па дохватите ону вељу, зелену, четвртасту боцу мученице. Донесите да с њом потрујем ове перчинаше. Ајте! *Повељанајтворите*, а ови ће *предлагајемаја* пити, не бој се!“

Тек је он изговорио те ријечи, Господар зазвони те му нареди таман то, бива да почастии главаре.

„Па реците да ја нијесам пророк!“ рече Иво млађима, метнувши прст на чело.

Додуше умио је погађати најмање жеље господареве.

Главари сјеђаху сви наоколо; Владика за зеленом трпезом на дивану, пред њим је лежало неколико снопића артија.

Тишина бијаше настала.

„Не памтим да нас се мање окупило на овај год!“ рећи ће Саво Петровић.

„Ваистину, жао ми је да сте се и ви измучили по овоме злу времену, оно јест, потребно је било да се скупите, јер имаћемо доста разговора; али, опет, ето божије вријеме; овакога покора мало који од нас памти!“

Владика је говорио наелак; свака му ријеч бијаше одмјерена и измјерена.

Видјело се из тијех ријечи да је одмах хтио заподјести разговор о многобројним племенским размирицама, због којијех у оно доба распадале се јединство његове државе; то је старца

владику више измучило, у педесет година његова владања, но сви ратови с Турцима и Французима, но биједа коју нанесе куга, првијех година овога вијека. То је доброј души његовој бриге задавало и за убудуће.

Но се нешто предомисли па започе с лакшега краја:

„Да, да, измучили сте се! Но причајте ми гдје је који коначио, јер знам лијепо да нијесте ниједан из дома јутрос, без тога Бајице.“

„Ми смо баш код њега и ноћили, нас тројица“, одврати Саво.

Ђакон сад почео бјеше послуживати ракијом.

Сваки редом поче причати гдје је кога ноћ затекла и код кога је свратио.

Владика је *веомапажљиво* слушао то. Иако би се коме учињети могло да су то ситнице, али то бијаху преважни подаци за њега, по којима је он појимао свезе и пријатељства међу јакијем браствима.

Пошто сваки исприча, Владика опет понови расијано: „Е жао ми вас је, жао!“

Сваки се поче бранити од тога сажаљења, наводећи како и Црногорке иду у дрва на два пушкомета даљине, а камоли неће они, војници, да прегазе то мало намета, да виде свога Господара о новоме лъету!

Ђакон их прекиде свијех, па гракну:

„Немој Господару!... А што! оваки соколови, шта је то њима:

„Припртише торбе обрамнице,

„Претурише струке сингавице,

„Гранајлије пушке дофатише,

„Па...“

„Па што?“ запиташе многи у један глас, смијући се грохотом гдје пресушише стихови из ђаконових уста.

„Па што!“ понови и он. „Ваистину, ако не умијем у пјесми, умијем овако да вам кажем шта је затијем било!“

„А да кажи!“

„Богме, ево што:

„Гранајлије пушке дохватисте,

„Пааа... дођосте ево овдје... трес. Добро јутро и сретна ти нова година, Господару, теби и Црној Гори. Но ми смо, Господару, и погладњели...“

Е, можете замислити би ли смијеха. Господар исти осмјехну се и љубазно погледа свога веселога ђакона.

Владика сад заче питати свакога редом за његово браство, за чељад у кући, за дјецу наособ, о потрицама, о љетини итд.

Таман ђакон обредио ракијом и други пут, кад Перко Вукотић запита:

„А, господине Саво, ђе ви је Вук Гувернадуровић, камо га? Како то да он, највиши главар, није данас међу нама?“

Оба млађа Петровића значајно погледаше старијега.

„Е, гле умал’ не заборавих“, рече Саво вадећи неку артију иза паса. „Поздравио ти се, Господару, и послао ти је ово писмо!“

„А да није болестан?“ запиташе многи.

„Није, но... тобоже послови га сметају.“

Господару се показа на лицу нека сјета кад поче читати писмо; могло се примјетити да му се и обрве мало набраше.

То нешто немило, што њега тишташе, приону у божији часак и осталима.

Сва се лица помрачише.

Ђакон видје е ће олуја праснути, стога удари опет у шалу:

„Фала Богу, фала јединоме!

„Састале се двије бановине:

„Црна Гора и Приморје равно,

па обје заједно не могоше исушити овлико ракије; а да сам ову боцу ставио пред двојицом смиренијех светогораца, шћаху је у оволико испити!“

Затијем — погледавши значајно Господара — стаде Иво нагонити, сад овога сад онога, зачињајући нуђење свакојаким досјеткама.

„Је ли сердар Пејо здрав?“ запита Владика Његуше.

„Ама шћах таман да ти га напоменем, Господару“, рече Станко Стјепов. „Јуче је шиљао да нас пита хоћемо ли к теби; па је и сâм долазио; углависмо да заједно кренемо; па ја не знам што би; ми пођосмо а немасмо кад чекати га...“

Откад је Станко почео да говори, ђакон се нешто загледао кроз стакло од прозора; зинуо мало, држећи на

лијевоме длану боцу, а купицу међу прстима од десне руке. Сад тури чашицу у џеп од доламе, па се стаде крстити, говорећи:

„Јест часнога ми крста! Он је. Он!“

„Ко то?“

„Ама гледајте!“ рече ђакон казујући руком пут прозора.

Сви ђипише, јер се на лицу ђаконовом читало заиста велико чуђење.

„Игуман! игуман!“ повикаше људи, а глас им је одавао чуђење помјешано са весељем.

И Владика се подиже да се увјери.

Прије свега, поштовани читаоче, посумњаћеш овако (отприлике): или је у свој Црној Гори био тада један једини игуман, или је тај о коме се говори тако „извјестан“ био да се разумијевало који је.

Ово је потоње истина.

Даље, можда ћеш замислити каквога старца у дугим мантијама са штаком у руци.

Нити је слика ни прилика такога!

Острошки игуман Ђорђије, то је човјек у пуној снази (и још каквој снази!), а на дебелу дорату јаше преко снијега. Како изгледа и — како је одјевен, то ти ја не бих умио боље описати но што га (*његаистога*) описује народна пјесма:

„А какав је од Острога бане!

„На његову дебелу дорину!

„На плећи му везена шишана

*„А о бедри дуга гадарија,
„А на раме џида обливена,
„А од по ње вуком опшивена;
„На врх џиде од међеда глава,
„Зинула је као да је жива...“*

Такав бјеше игуман Ђорђије острошки.

Господар и сви Црногорци љубљаху га и поштоваху због чистоће његова живљења и великог јунаштва. Он се одликовао у више бојева а највише у боју на Морачи (1819). Таки су нам сачували вјеру и Српство!

„Да му изиђемо на сусрет!“ рекоше неки млађи од главара, те се одвојише и одоше пред манастир.

Игуман остави вељу пушку пред вратима, а под малим и јатаганом уђе, приступи Владици па се и с осталим цјелива.

„Поздрав ти и поклон Господару, а и вама свима браћо од многијех. Ма хоћу их свијех набројити као из читуље. Поздрављају: поп Милутин Церовић из Тушине; барјактар Павле Бајовић, Пипер; Пјешивци: сердар Мркоје, Никчевићи Иван и Марко, Контић Радосав; Морачки сердар Мијат, капетан Јакша, поп Вуксан Радовић и сви Бјелопавлићи преко војводе Марка Бошковића. Ето, ти, сви!“

„Бог из поздравио и благословио!“ одговори Владика.

„Имао си шта носити, игумне!“ рече неки.

„Богме, дијете, бремене, ама мило бремене. Сви су ти били у манастиру божићнијех поклада. Договарасмо се — залуду — да дођемо сви амо о овоме дану, али удари божије вријеме; амо

је Талија према како је тамо, особито ка Херцеговини... Па има и још нешто рашта изосташе“, рече Ђорђије, намигнувши.

„А како се ти накани?“

Игуман стаде да прича колико је конака ходио — и друге све згоде и незгоде његова „путешствија“. Радо су га слушали, а радије се припремали (готово сваки без Владике) како ће га задијевати, јер је и игуман био велики шаљивчина. Али је вријеме већ било обједу. Господар се диже па устадоше сви.

Ђакон (који бјеше попријед изишао да нареди за игуманова коња) упаде сад, задихан.

„Господару, један, те добар Катуњанин долази и ш њим један ћесаровац, а ма не од овијех, новијех, (приморскијех) ћесароваца, но прави, и' сред Ћесарије. То ми каза неко момче што је пред њима пртило...“

Сердар Пејо помоли се на вратима и затутњи:

„Помага ви Бог и на здравље!“

Господар и сви остали обрадоваше му се, ништа мање но игуману.

„А каква Ћесаровца, то водиш?“ запита га Владика, пошто се Пејо ижљубио бјеше са свима и казао у кратко рашта је задоцнио.

„Ваистину, солдат неки, ускок!“ Пејо им повиједи све оно што знасмо о Јану, па додаде:

„Те дивно момче, Господару. Чини ми се да је тамо био 'вицер; је ли што скривио тамо, није ли, Бог ти га знао! Но што знам, то је, да ми је у ово осам дана омилио, мени и мојима, и свему нашем браству таман к'о да је растао међу нама. А нешће

никако, те никако да остане с нама, но све: „водите ме Господару“.

„А камо га?“

„Ето га ваистину у тријему!“

Сви се обрнуше пут врата, откуд ће ђакон да га уведе. Јан смјерно ступи па застаде. Као да си га жеравицом посуо по бјелутноме лицу, тако се зарумени. На њему бјеше просто али веома чисто црногорско одјело, а за пасом леденица.

Владика му махну те он приступи и цјелива га у руку.

„Откуда сте ви?“ запита га талијански.

„Из Ческе.“

„Зашто бјежите?“

„Зато што ме силом турише у солдате.“

„Ама, ви сте официр!“

„То ме је ишло по роду и васпитању, Господару!“

То им је био сав разговор. Владика му се загледа добро у очи. Затијем диже се полако, па ставивши руку на раме Јану, рече главарима:

„Црногорци, још сам вас једном закleo да прихваћате солдате бјегунце као браћу, јер с невоље к нама се утичу. А сад потврђујем то, и још вас једном заклињем да одржите моју вољу!“

„А ти момче, пошто желиш код мене да останеш, остани слободно!“

Господар изађе а сви главари за њим.

Свети Ђурађ јездијаше на своме бјелцу пут нашијех страна.

Прољетни светац, видо је из далека големијех сметовâ по дубодолинама и заладинама, али је и назирао присоје заодјевене младом травицом.

Приморјем (и свуда умнимом) развијао се листак по стаблима; побрђем, бијели цвијет окитио грање, па чак и по планинама, четињаста гора труњаше увехле ките да их замијени свјежима.

Али се ршум дизаше на махове, јер зимњи здухачи непопуштаху лако прољетнијема. По небу се погâњаху облаци а по земљи вјетрови. Облаци пуштаху громове и даждеве, а вјетрови дизаху прашину и прољетње магле. Ти прамови магле, као големи, сиви таласи, ломљаху се низа страховите херцеговачке и црногорске стрмени, повијаху се пољанама, док не застани гдје у ждријелима и увалама, али се разаспи по мору.

Сунце је то јаче гријало врх распуштенијех стихија. Кад оне малакши, оно још жешће пригриј те подој пупове а повлачи сокове и мезгу. Ршум поново завитлај, те разagni сунчане зраке.

Тако је бивало на измјену.

Најзад додијало Свецу, те намаче самур-калпак на очи а ободу бјелца. Брзо Ђуро прејезди море и приморје и приспје на границе наше. Како га здухачи, служитељи зимњи, угледаше, напустише бојиште те побјегоше — у друге крајеве.

Пунијех осам дана још, одмарао се Ђурађ на граници.
Хтио је да чио доигра јадним Србима.

А они га, сви и свуда, жељно очекиваху: момчадија заради здравља и веселја, јер ко се о његову дану о дријену ижљуља, тај ће здрав бити као дреновина цијеле године; жене и дјевојке припремише омаје и свакојака билја (да то у воду ставе па том водом да се окупљу, да их се мане свако зло и неваљаштина); дјечица да се изваља по зеленој пшеници, да се пшена појми и ојача.

Сви га, брате, жељковаху, а мимо свијех Црногорчад љута. Не да се љуљушкају, купљу и ваљају само, но да се крвницима свете.

Ђурђев данак 'ајдучки састанак...

Осам јутара пред његов дан, зора затече петину Црногораца у планини. Затече их под Злоступом, на лединици једној. Мјесец их дотле допратио, па кад ћаше да их зорици преда, савлада их сан и умор, те они поменувши Бога истинога, полијегаше по зеленој трави.

Источњак вјетар дуну те стаде шушањ витијех јела и борова — али се Црногорци не пробудише.

Сунце грану те разбуди звјерине по расјелинама и тице по гранама, али Црногорци не копорнуше.

Фала Богу, уморни ли бјеху ти људи! Да их је неко из даљега гледао, посумњао би бијаху ли живи. Сваки турио под главу камен, струку врх себе, под струком загрлио вјерну другу, дугачку пушку, па — као мртав. Ниједан не извади леденице ни јатагана иза паса, те да се коме и хтјело да се на бок обрне не могаше. Бриге им за то! Наузнак се слађе спава и боље одмара.

А бјеху ли бар сигурни на томе мјесту?

Тратина бијаше пространа колико два гумна; око ње порасла висока планинска стабла, а међу деблима било је грмова и црногорице подоста. Мјесто, дакле, у добру заклону — да није било на самој турској граници.

Али страх не разбија сна горским синовима! Знадијаху они лијепо и гдје су и шта их снаћи може, ипак се не бојаху.

А гдје бијаху?

Бијаху у стравичноме ждријелу „у крвавој Дуги“ гдје од бирземана чете западаху.

Запали су и они јамачно ту да прихвате некога и да га дарују врелијем зрном из пушке, јали оштрицом иза ушију.

Тај би дар и од њих кога могао допанути, али та помисао не понесе сна с очију ни једноме.

Ни гаврани, што их гракањем поздрављаху у пролазу, не помјерише гвоздена им срца.

Но ето тврдо спавају.

Тло под њима бијаше, готово, пепео од људскијех костију. С њега се не дизаху утваре одрубљенијех глава, ни окљуванијех тјелеса, да им се у сну призиру. Напротив: побједа и света, слава и шићар — то у разним облицима лебдијаше им у машти.

Једноме од те дружине не усни се ништа од тога, но снијеваше нешто друго — ама сасвим чудно. Призире му се најприје велики, господски двор, сивијех зидина, високијех прозора на облукe; чудна грађевина! Не имаше ластавица нити јој се кров виђаше. Прочеље јој бијаше равно, а крајеви не бијаху ћошкови но заобљени, као турске карауле. На сред предње стране бијаше испупчен као неки тријем, е би рекао од мрамора. По прозорима повјешане крлетке, у којима пјеваху

чудновате тице. Иза стакала на окнима, виђаху се мрежасте лијепе завјесе. Око двора бијаше пространа авлија засута ситнијем пијеском, и засађена гранатим липама; та стабла при дну бијаху обзидана.

Око зида авлије дубоки опкоп; преко опкопа мост који вођаше на главну капију.

Он пређе мост и стани се пред капијом, гледајући пут тријема. Тамо се врата отворише те изнутра ступи њека дјевојка, лијепа као вила. Расплетене плаве косе падаху јој по плећима; у пасу бјеше танка а подуга врата; обрашчићи јој бијаху округли и румени као двије поле од јабуке.

Како га лијепа дјевојка угледа, она цикни од радости и запљеска рукама. И њему срце зачуца те као да бјеше окрилатио полети уз неке широке степенице, у двор. Мину једну тканицу па и другу стуба и ту се нађе пред једним великим огледалом, чудно изрезана оквира. Сад он видје своју слику и мало се снеби. Бјеше чудновато некако одјевен; на ногу уске лаче а на грудима прслук од црне кадифе извезен по окрајцима; око врата мрежаста огрлица; на глави му плосна капица од црне свиле. За неколико није се могао одвојити од огледала, па се трже те истрча и уз трећи низ скала, у неку пространу дворану. Дјевојка трчаше к њему раширенијех руку те се загрлише и привише једно уз друго.

У тај мах уђоше у дворану три човјека и једна жена. Најпрви иђаше старац неки, дебео, обриванијех бркова; за њим поп латински, носећи под пазухом гомилу књига; за овијем момче неко, сухоњаво, жута лица штапљући се крстом од дрвета, а најпотоња ступаше нека госпођа, и она гојазна, шарено одјевена.

Дјевојка прва угледа ту гомилу, јер им се кораци не чујаху. Чим их опази, оте се из загрљаја, рашири руке и стаде пред момка, као да га заступи. Они се примицаху, страшни у лицу, и грозећи се пут младића. Стари извадио иза паса

нечесову кључину па хоће њом да га удари, поп замахњује онијем бременом књига и циља га право у чело, жутељави момак омјера и онијем крстом да га звекне, а жена хоће ноктима да га изгребе.

Он измицаше натрашке, пут нугла од дворане. Дјевојка ступаше такођер на се, увијек раширенијех руку, јечећи као рањено лане. Он прелети очима около, по дуварима, као да тражаше оружја. Мјесто помоћи, сретоше га строги, немили погледи нечесових насликаних дивова. Те сликурине на застаралом платну, у широкијем оквирима, престравише га јако. Шкрипнув зубима а замахнув пестју, скочи он на тријем, па с тријема у авлију. Паднувши, оба гњата преломи. Лијепа цура, што потекла бјеше за њим, врисну с тријема кад га видје сломљена. У хитњи баци му из њедара као неки запис објешен о тракама. Он имаде још времена да цјелива тај запис и да га тури у своја њедра па се онесвијести...

Кад се освијести нађе се у некаквом великом логору, под шатором. Војници око њега — у модрим гаћама и црним јапунџетима а на глави високе клинасте капе — играху чудне игре и пјеваху непознате му пјесме. Није им ни говор разумијевао, но на прсте разговараше ш њима. Ипак бјеше му пријатно њихово друштво. Погледа се — кад тамо и њега прерушили; украј себе нађе штуц са натакнутијем бодежем. Официри што пролазише испред шатора, бијаху витка момчад и у опште прикладна...

Бој се заврше. Дим га обавија, а тутњава заглухнула га. Падају и јече око њега. Он пуца, млати кундаком, боде бајунетом... Изморен, гладан, пада на земљу... Непријатељи га опколили и везали па поведоше са собом...

Сад се опет нађе у мрачној приземној тамници; обје му ноге у гвожђу; крај њега крчаг воде и кора црна хљеба; свјетлост једва допираше кроз његов прозор. Трнци би га подилазили кад закврче гвоздени крачуни. Неки људи, задриглијех шијâ, забријани, у црним мантијама дођоше у тамницу. Дуго су му

нешто говорили, тобоже благо, али је он видио да мржњом дишу... Најзад расковаше га и поведоше к неким старим, бабастим војничким старјешинама. Отуда с њиме у кола те право у онај велики двор, под високијем брдима.

Овај пут једва се попе уза стубе, тако изнемогао бјеше. Људи у црнини, праћаху га засобице. У дворани чекаху га оно петеро; оборили главе а скрстили руке. И он уђе погружен. У истом оном углу гдје се он првом смјестио био, стајаше она цура, блиједа у мркој аљини одјевена. Она господа и госпође руковаше се с њим исто преко воље, дјевојка га само погледну, али једнијем погледом исказа му толико љубави и жалости. Сад би збора некаква, све стојећке. Затијем наклонише се мало, као да му кажу нека полази. Он се упути к вратима, па се обазрје пут дјевојке. Она цикну, те потрча к њему, и он нагло потече к њој... Грозота! Мјесто да се усне састану с уснама и стопе у топли цјелив, удари га нешто студено, као гвожђе, и помјери му зубе; крв му покуља из уста...

Ово потоње, заиста се и догодило. Како је у сну врцао главом, камен му се измакао испод ње, ах сад кад потече да се (тобож) цјелива са дјевојком, удари зубима о цијев шешане, те се окрвави...

Чудна сна у Црногорца који је запао у бусију, у дугу крваву! Чудна сна да га Бог убије!

Он се не пробуди сасвим, но остаде у бундаку неколико тренутака, па опет склопи очи и сан му се настави.

Сад бијаше у некој војсци. Солдати ношаху гаће модре (као и они први), а бијели гуњић и некакве свијетле капе, као да бијаху замазане. Часници у тој војсци не бијаху окретни (као они први што му се приснише) но троми и, готово сви, ћоси. Он је јурио међу њима, час на коњу, час у колима, пролазећи големе равнице и брда... Најзад стигоше к мору, које он дотле не бјеше гледао. Ту се отискоше у великим лађама. Једрили су дуго; таласи, као гладна звјерад, јуришаху на бродове. Кад се почеше

искрцавати, чим они ногом крочи на земљу, учиње му се да је врела, да му табани изгорјеше, те одмах наже да бјежи уз неке стране, по узаном и кршевитом неком путићу. Сва она војска тисну се за њим, псујући га и гађајући га из пушака. Он је, јадник, бјежао што га икад ноге носаху, бијеле и кржаве пјене излажаху му на уста. Пут пред очима му бијаше непрегледан; камење све то оштрије газио је... Већ бјеше малаксао; заљуља се да падне... Кад црномањастâ, висока нека дјевојка, украј пута, ухвати га за руку...

Он се трже иза сна и сједе.

Крцун Озринић бјеше га, збиља, ухватио за руку и подрмао.

„Та, шта ти је чоче?“

Он избуљио очи; не мога се одмах прибрати.

„Што ти је, говори?“

„Стане!“ изговори он наелак, крлавим устима.

„Која Стане?“ рече Крцун.

„Пејова“, одговори он.

Сва четир му друга насмијаше се. Крцун се одмах уозбиљи, па шћаше да га још дрма и да му говори, но му не даде дружина.

„Пусти, га, види да га је грозница ухватила; нека почива!“ рече један.

Крцун га спушта полако на ледину, наподметну му пређашни поглавач и покри га струком.

Ускок Јанко (јер он то главом бјеше) лежао је још за неколико, ни будан сасвим, нити успаван.

„Ћаше зимус исто 'вако“, рече Крцун. „Понекад заграј е би пробудио и...“

„И мртве?“

„Не само њих, но и тебе, валај!“

Оташ и Спасоје слатко се насмијаше.

Мишан му одговори:

„Шапат у папрат! Ко ти је крив е си лакосан ка' кокот, а можда *башкаозец...*“

Сваку од тијех ријечи, Мишан је раздвојио једну од друге зијехањем, те смијех спопаде ону двојицу да се грохот разлијегао по планини.

А бијаше лијепо, голобрадо момче тај Мишан!

„Бре, дијете, не срамоти ме, јер ћу те...“ Крцун не доврши, но видјевши да се „дијете“ опет стало протезати, ухвати га за рамена па му састави плећи са ледином. Тако га је држао за неколико. Мишан, прекрштених ногу, а под снажним мишицама Крцуновим, не могаше копорнути.

„Нека, љуђи, некате! Прекините, па да заложимо што!“ рече Оташ, понајстари међу њима, висок, коштуњав човјек.

Спасоје, омален али жив као зрно, човјек у најљепшој снази, прострије празну торбу а на њу постави оно што бјеше из ње извадио — брашњеницу и сирац.

Оба скидоше капе, прекрстише се по три пута, па почеше јести.

„Ајде Крцуне, остави шалу, биће вам је до мало!“ рече Спасоје, видјевши да се она двојица не раздвајају.

„Богами, поједоше!“ викну Крцун, те једним скоком стани се украј торбице.

„Ха, ко је Озринић... поједоше све!“ викну сад Мишан, једнако лежећи и ценећи се од смијеха.

„Остави тај поклич, дијете, за доцније“, рече озбиљно Оташ. „Но ходи да једеш, ако ћеш, јер нам није дангубити!“

„А хоћу ли пробудити овог лацманина?“

„Не крећи у њ! Не примичи му се, чујеш!“ рече Крцун и он озбиљно.

„Ваистину ако гладан погине, о души вам, а погинуће одиста, јер ми се уснило“, преузе Мишан.

„А шта си то снио мајчићу? Лијепа главо, ела нам то причај!“ њему ће Крцун.

„Рад би ти, Крцета, да је зборим а да ти једеш, јер нијеси злопитан иако си лакосан. Причекај док се накљукам и ја!“

Доста би шале, нека буде и мало збиље, па да се лијепо поразговарамо!“ рече Оташ, измакнувши се мало и почевши пунити лулу.

И Спасоје то исто учини, па стаде кресати.

Крцун одријеши мјешиницу у којој је била вода, па се напи и даде и другима да пију.

Мишан спреми остатке у торбицу а мрве баци међу јаташце тичица што скакутаху недалеко по ледини. Ове прхнуше па опет попадаше на мрве.

Настаде свечана тишина; сви одбијаху димове, очекујући да започне Оташ, а он међутим гледаше у огањ на

својој симсији.

Лагани сјевер забридје гором. Оташ гледну на више и остали за њим. Сунце бјеше готово до полак веба.

„Е, до сад бисмо сигурни, а посад, богами, не“, започе четовођа. „Ајде, Мишане, на оно брдашце па стражи добро пут истока!“

У млађега поговора нема. Мишан се одмах диже.

„Стани да још нешто чујеш! Чујте ме браћо!...“

Пушка загрмје под њима у планини. Сви ђипише. Дигоше Јанка те и он онако сањив, пушком у руци зађе за њеко стабло. Натегоше орозе.

Кораци се чујаху кроза шушањ.

„Не пали ни један докле моја не плане!“ рече полако Оташ.

Из горе изиђе, па се устави на крају ледине, један — бркати Црногорац. За њим још тројица. Онај први поглѐдаше на све стране; видјело се да некога тражи.

„Ево нас Његуши! Прилазите слободно!“ викну Оташ.

„А јесте ли ту Озринићи?“ поврни онај први. „Што би те западосте? Немојте нас побити на вјеру!“

Смијући се, помијешаше се. Пошто се ижљубише посједаше.

„А што вама шће да пуцате?“

„Ваистину нехотице. Пушка се одапе моме буразеру, срећа да не уби никога!“ одговори бркоња.

То бјеху: Радоје и брат му, Петар и Марко, синовци сердара Пеја. Сву ту четворицу видјели смо у кући сердаревој, уочи Божића.

Пошто измијенише поздраве и обична питања, Мишан и Петар, по наредби старијих отидоше на стражу.

Његуши сад закупише Јанка и како је и шта је зимус радио и све редом. Он им је повиједао све потанко. Говорио је већ лијепо српски иако је мало заносио. Каза им у кратко како је зимовао у манастиру, како се спријатељио с Крцуном те из њиховијех разговора и договора потекло је то да и он крене у чету.

„А да хоће ли то господару мило бити?“ запита Радоје.

„То је и мени замисао иако ме Крцун слобођаше“, примјети Оташ.

„Валај, јамац вам моја ријеч, ако му не буде Владика допустио“, прихвати Крцун. „Ја сам до поста редни био код господара, па по други пут замијених неког ми рођака, ето све до ту 'номадне. Оно јест, господар га је одвраћао, ама најзад пустио га је... Што ћете де! он хоће да се сасвим поцрногорчи, и аферим му за то!“

„Аферим, валај!“ рекоше у глас.

„Фала вама, браћо, што ме примате за брата!“ одговори Јанко тронут. „Нијесам ја амо ускочио да ластвујем, но да с вама дијелим витешку невољу. Истина је да ме отуда невоља поћерала а амо прихватила, али је ова, као што пријед рекох, витешка а она... нема јој другога имена. Све што подносите и трпите, накнађује вам се поносом што вам кроз очи сијева. Браните своје огњиште; светите и мртве и живе што их је варварство угњечило. Овај ред земље што га шака вас чепље, срце је српскијех бановина, као што их је варварство угњечило. Овај пед земље што га шака вас чепље, срце је српскијех

бановина, као што сте и ви цвијет народа тога, па док је срце здраво да ако не погине ни тијело...“

„Е ма лијепо ли збориш, Јанко! Не чух те тако до сад!“ прекиде га Спасоје.

„А, мој брате, ћаше овако зимус у млађупници. Ми, перјаници, полијежи а он сједи међу нама па причај, е никад нам не досади слушати га. Па, богами, гледао сам гдје се и с господаром разговара подуго; ћаше га господар више пута по рамену потапшати. А није хтио, чујеш, да лежи у ћелији, но с нама, с нама је и јео. Па се зар и у сну онако расприча и занесе. Колика сам пута на чуду био с тога...“

„А што, вјере ти, Крцуне?“

„Немој побратиме те ситнице износити!“ упаде Јанко.

„Ма што! није ту никаква зла. Прича у сну, као што вам рекох, па ајде да мирно лежи но се миче и размахива... Једном клекнуо на простирачу, склопио руке, па стаде да клања, а све уздише и нешто мрмоли. Сви поспали, а ја га вирим испод бијеља. Скочих, легох га и покрих, а он се не пробуди. Ћаше, ја мним, тога пута љоснути у сред огња. Од онда нијесам му дао више да лежи украј огња, но га увијек растављао некијем... И јутрос, глејте, ударио је зубма о цијев!“

Јанко се зацрвење као да бјеше нешто скривио. Нехотимице покри уста руком.

„Има и Црногораца доста такијех!“ примјети неки.

„А разумје ли, кад збораше?“

„Не ја, јер говораше њиховијем језиком. Једну ријеч запамтио сам јер је понављаше често.“

„А коју?“

„Вира, вира, све вира“.

„А што је то вира, Јанко, вјере ти?“ запиташе, скоро сви.

Јан протра брчиће, насмија се, па махну главом.

„А шта, нећеш да нам кажеш!“

„Ја, вјерујте ми, не знам у сну што зборим нити шта је то вира!“

Да га је ко боље пазио, опазио би како се Јанко мало збунио, то му се видјело на очима, но људи праметнуше говор на друго.

„Ево вечерњи хлад“, примјети Радоје, „но имамо ли ми часова договора око ове наше работе, јер смо ми и уморни па би мало починули“.

„Ваистину лезите! Немамо се шта договарати. Порука је сигурна да ће данас наићи, данас јали сјутра. Колико ће их бити не знам. И он је међу њима, одиста. Момци ће их угледати на два пушкомета, па кад јаве знамо гдје ћемо запанути!“

„Е кад је тако, причајте се ви даље а ми ћемо да починемо.“

Три Његуша полијегаше.

Јанко започе поново да сипље из својега издашнога срца. У некијем часовима заиста му вријаше у њему, а тад му саме ријечи летијаху из уста. Залуду су га запитивали Оташ и Спасоје о постојбини и роду му, он је увијек умио сврнути говор на друго што.

Оставимо њих, пак свратимо к оној двојци момчади што на главици страже.

При поданку гранате неке букве, у растоци њенијех дебелијех жила, које вода, отјечући низ брдељак, бјеше оплакала те осташе врх земље, сједијаху на струкама оба дјетића; дугачке пушке прислонили уз дрво украј себе. Бијаху отприлике вршњаци; ни један ни други не навршио двадесет година. Прије тога дана никад се видјели ни чули.

С почетка обојица се осјећаху некако неугодно један према другоме. Узајамно не жељаху заподјевати нека питања која им се сама намећаху. С тога скушиче се у разговору с најпрва, запиткивајући за домаће, за родбину — и омање ствари.

Али бујица је крв у тијем годинама и срце премашује тајне разлоге; честољубље је главни покретач у томе добу.

„Ја мним нијеси досад бивао у боју?“ упитаће Мишан, гледајући пут истока.

Румен обли лице Петрово па нагло одговори:

„Нијесам имао кад, а мним ни ти.“

Сад им се погледи сукобише, зеница у зеницу. Задуго не тренуше ни један ни други. Црте лица им скрутише се; израз повјерења у себе, пријегора, прегаоштва, указа им се готово у једнакој мјери. Један другоме читаку из очију сваку помисао што је коме мозгом лијетала и осјећаје што им груди набрекле.

„Хоћемо ли се обрукати данас пред старијема?“ заподје Петар.

„Нећемо, божа ти вјера!“ одговори Мишан жестоко.

Да је овај то упитао, онај би први тако исто одговорио, јер истовјетно питање заче им се једанак а и одговор исти.

На те ријечи, у томе часу свечаноме, прионуше им душе једна уз другу.

Лица им се раскрутише, очи сјевнуше, весели осмијак заигра им око младичастијех усана.

Сад им се учине као да су одрасли заједно, па се ту скоро растали. Започеше разговор. Његуш му је причао како су кренули једино да освете Милуна, а не хтјели казивати оцу му, да га изненаде. Мишан је опет причао њему све што чуо бјеше од Крцуна. Брзо разабраше из узајамног повиједања да је договор и иста намјера саставила Његуше и Озриниће у дуги.

Протече им тако доста времена, да један с другогачију не сврнуше.

„Но сам ти грдан сан уснио, мој Перо, дома, прије но што кренусмо!“

„А шта брате да чујем!“

„Снијевах е нас четир Озринића идемо из дуге, а за нама носе носила. Ја иђах најпрви, без оружја, у црвеној кошуљи...“

Петар га прекиде, туривши га у раме а очи упријевши про њега.

И Мишан гледну.

Пут истока, на савијутку ждријела помоли се гомила људи.

Било их пјешака и коњика. Насукоше се један за другијем, па ступаху доста споро.

„Турци!“ рекоше оба у глас.

Затијем полегнувши сиђоше, па добријем касом отрчаше к својима.

Црн, округлао облак летијаше од сјевера; за њим погна се други, па још их неколико читаво јато, као да се поћера дигла за онијем првијем. У исти мах дуну сјевер жестоко, па предуши, па још јаче суну и повитла јеловим и боровим гранама. Људи поустајаше сви једанак, и стадоше гледати око себе и поврх себе, као у чуду. Пробудише и ону тројицу који тврдо спаваху.

„Јесу ли?“ запита Радоје онако сањив, дижући се с натегом.

„Нијесу, но ево божије вријеме удари“, одговори Оташ.

Оташ, не изговори још а облак се просу врх њих, пљусак као из кабла.

Момци се вртијаху и сагињаху да струкама покрију чаркове вељијех пушака.

У тај час Петар и Мишан дотрчаше, задихани, румени.

„Диж’те! Ето их!“ проговори једва Петар.

Не чекајући даљег обавјештења сви потекоше једним правцем али размакнути, као да ће се утркивати. Шибље праскаше под момачким стопама.

„Стан’те!“ викну Оташ, тако снажно да чуше сви успркос шуму вјетра и њиховој наглости.

„Станите, куд сте нагли тако! Хоћете да испогибате лудо, без икакве вајде!“

Уставише се.

Оташ се примицао дугим кораком али без хитње, ка’но ти човјек који је сигуро ономе што ради. Лице му бјеше ведро;

никаква трага узбуђења не показа.

„За мном!“ рече им. „Један за другијем ајте; не грајте, кад се ја сагнем, сагињите се и ви!“

Киша је једнако падала и вјетар дувао. Четници насукаше се за четовођом. Ка дугачка гуја вијугаше та поворка кроз расјечине, кроз грмове; час се испни врх какве косе па сви полегуши; час силази низ њу сваки погнут и ослањајући се на кундак а лијевом руком прихваћајући се за гране и травину.

Тако су ишли некијех двјеста корака, док стигоше у неку лијепу дугодолину. На сред ње Оташ се устави па махну својима да похитају. Наврста их дуж њи а он стаде у сриједи.

„Полакоте сад ви крајњи, све за нама, а како који изиђе на помол горе“, рече Оташ, махнув главом пут ивице брине пред којом бијаху, „онако легни сваки и чекај мој знак.“

Он пође први и оба му крила кренуше једанак. С десне му бијаше Јанко а с лијеве Мишан; тако се намануше, а не да их је ко намјештао.

Мучно су се пењали, јер је сваки држао свој правац и бјеше кршевита страна; али ниједан не заоста другоме ни стопе. Да их је ко из далека гледао, не би могао разазнати бјеху ли људи или планинска звјерад.

На вршини стадоше. Под њима, друга страна бријега, бијаше прилично заодјевена. На њеном поданку вијугаше поширок пут што води из Гацка у Никшић.

На десно, пушкетом далеко, помоли се један пјешак. Цијев од дуге пушке одигла му некакву сурку кабаницу. Око феса обавио чалму, лијепо се види како му кита на глави вије.

За овијем указаше се још двојица. Иђаху раздалеко један од другога. Три коњика шљедоваху, а за овијема још

тројица пјешке.

Турци, сви имаху веље пушке, а за пусат не треба ни помињати. Не грајаху, но звјераху око себе.

Оташ се не маче, док се не увјери да их нема више. Дружини погледи нестрпљиво летијаху с Турака на четовођино лице.

„Један више — добро је!“ рече Оташ сам собом.

Киша преста а сунце сину, одједном.

„Хоћемо ли слазити већ?“ упитаће Милан готово ијетко.

„Хоћемо, но...“

„А, глете, браћо, врћу се!“ рече Јанко, као престрављен.

Другови му насмијаше се.

Турци, збилга, сврнуше с пута на једну лединицу. Коњици сјахаше и привезаше коње, па почеше простирати аљине по земљи.

„Починуће, богами! Можда ће и поспати — е, благо нама!“ рече Мишан.

„Ићиндија“, прозбори Оташ, погледавши на сунце.

„Да, да, ићиндија!“ рекоше у глас Радоје и Спасо, као да се они сјетише што је.

„Ма што оно раде?“ запита Јанко, кад Турци посједаше у коло и почеше да клањају.

„Моле се Богу људи!...“ одговори неки од Озринића, па као да и њега тај приказ наведе на побожне мисли, скиде капу и крстећи се рече гласно:

„Помози Боже и свети Аранђеле!“

Сви остали шљедоваше његову примјеру. Његуши за Богом поменуше Ђурђа светога.

„Е, ајмо дјецо!“ рече Оташ и пође.

Сви сиђоше низа страну и уставише се више пута.

„Радоје и ти Крцуне, са то двоје момчади запаните тамо; чувајте их, вјере ви! не грабите се лудо око глава да не платите својим главама; ајте!“ нареди Оташ.

Она два те их помену и ш њима Мишан и Јанко пријеђоше пут, па измакнувши се подаље, скрише се иза крша и стабала.

С Оташем остадоше: Спасоје, Петар и Марко. Четовођа је хтио да на њега првога наиду Турци, да их пропусти колико треба и да удари кад треба.

Сваки се потаја и зби иза своје бусије, са натегнутим пушкама и леденицама, са јатаганима мало извученим из корица; сваки је нанизао преда се по неколико фишека.

Вјетар бјеше утолио те наста потпуна тишина. Тице весело пјеваху по зеленим честима.

Нијесу дуго чекали.

Турци истим редом као што их прије угледаше, примицаху се, само што, ваљда раздрагани молитвом а може бити и тутумом, говораху и смијаху се. Онај предњи и запјева путнички, лијепим, снажним гласом:

„На путу нам добра срећа била...!“

„Кога познајеш од њих?“ упита лагано Марко Спасоја.

Овај одговори: „Сва три она на коњима позна бих са вр’ планине. Онај у сриједи оно је Имбро-бег што ти је ранио Милуна. Сва три су Мушовића, змије љуте...“

„А, оно је Имбро?“ прекиде га момак а очи му плануше и лице му преблијеђе. Трже се као да шће искочити но га Оташ погледом и ријечју устави.

„Лагано, дијете, не пренагљуј, јер ће нам свијем погибија пући!“

„Оно су два Аџајлића, она два напријед; моји стари крвници. Остали... јади их знали свијех... И ове знам, јер смо негдје ономлани хватали вјеру ш њима па доходише на састанак у Рудине“, настави Спасоје шапатам.

„Мир!“ брекну лагано стари.

Онај први што пјеваше већ стиже. Туре стаде баш пред шешаном Оташовом. Бјеше му, ваљда, пиљак, што ли, упао у опанак па се сагао да га извади.

„Ајте људи, мрче!“ викну први коњаник, јер се и она два пјешака бјеху уставили за првијем.

„Вјере ти Р’слан-беже што ми нешто хиташ данас, чисто као да се бојиш влаха!?“ рече Имбро, крупан прикладан човјек од тридесет година.

То говорећи стигао бјеше и стао таман према грлу Маркове пушке. Као да га је усуд уставити ту.

Маркова плану прије но што га је Оташ могао уставити.

Бег и ђогат под њим љоснуше као да их гром бјеше свалио.

„Ха власи!“ гракнуше Турци смичући веле пушке и потекавши напријед у буљуку...

Плотун их дочека а други им се осу с плећи.

Двојица само падоше.

„Ха ко је Озринић!“ „Ха ко је Његуш!“ „Удри за крст часни!“ повикаше Црногорци, гађајући из малијех пушака.

„Ха за Му'амеда и за вјеру турску!“ викнуше Турци гађајући онамо гдје је димило иза бусија.

Марко први искочи на друм, с јатаганом у руци. Већ замахнуо бјеше да посјече бега, али овај опали из своје шешане па хитро из обје кубуре на Марка, а у исто вријеме повика:

„А, Алија и Мујо, црн ви образ! зар ме остависте?“

Олово пови Марком. Не осјети је ли рањен, но метну нож у зубе па извади обје леденице да ће у бега... али му би лоша срећа. Један од онијех пјешака поврну се па ће га иза леђа, кундаком у сред затиока. Његуш паде као камени стуб, не преви се.

„Нијесам рањен, но ме извуци ако Бога знаш!“ викну Имбро.

Снажно Туре извуче у час Имбра испод мртва коња.

Нарамајући пође Имбро напријед; не шће сврнути у гору, као онај што га извуче.

Дим густе срете га. Још би загрмјела по гдјекоја; чуктало се сиктање ножева, покличи и јечање. Погоњаху се даље, јер бјеху одмакли.

Имбро нагази на двије обезглављене трупине. Види да су Турци, ама не зна који су. Он у лијевој држаше јатаган, а све три пушке бјеше бацио код коња. Видје јабуку од кумбуре гдје вири под једним трупом; остало оружије с њих бјеше понешено. Имбро се сагне, извуче пушку, натегну је и пође даље.

Напријед праскаху пушке и покличи се чујаху да се разлијегало планином. Турци, и они бјеху запали за камење и стабла па се брањаху јуначки. Но пошто не бијаху по двије одјелите стране, него гдје се ко нашао, бојаху се и једни и други да не убијају своје, па пуцаху опрезно.

Мишан пуњаше своју шешаницу иза крша и звјераше на све стране. Украј њега лежаше турска глава; јатаган му и лијева докољеница бијаху кржаве. Он први угледа Имбра, а како га угледа остави све, па голијем ножем залеће се друмом да га срете.

Имбро одапе и погоди Мишана посред срца...

Вјетрић пирну и рашћера дим.

Сви видјеше што би.

Јанко, чудном хитрином, нађе се према Турчину.

Турчин подмаче свој јатаган те дочека Јанков, па као двије муње, брзо се раздвојише и опет им се сударише жељеза. Час је нападао један час други. Тако је трајало неколико тренутака. Јанко је био вјештији и хитрији, али у онога бјеху штоно ријеч гвоздене очи. Најзад Јанко заскочи га и обрани по десној мишици. Рука клону Турчину, а онај пробурази га, па кад паде, једним махом одсјече му главу, пак се упути за дрво.

„Понеси главу!“ викну неки.

Јанко се поврну и сагну да прихвати, а у тај мах двије пушке са стране плануше и саставише Јанка са земљом.

Бјеху двојица другова Имбровијех, што доскочише гором, испод мергина. Оба сад дотрчаше да прихвате главу свога друга да се власи не пофале, и да узму Јанкову. Али сад плотун њих рашћера, не погибе ниједан, но се један лако рани.

На то и прекидоше.

Сунце већ нагло бјеше за гору.

Турци оставише три мртва, а толико их рањенијех пође. Оста им један коњ здрав на кога посадише два рањеника, а један је могао да иде.

Оташева дружина понесе Мишана и Јанка. Овај потоњи бијаше још у животу.

Кад се поврнуше по Марка, али он наслонио главу на мртве коње и отворио очи. Лагано, међу двојицом другова, пође он уз гору. Гледао је као иза дубокога сна, а проговорити није могао.

Једва у мрак нађоше се на оној истој лединици гдје прије починуше.

Мјесец грану и затече их гдје полажу у гроб Мишана.

Кад тужну дужност извршише, забавише се око Јанка који једнако онесвијешћен лежаше.

„Бог ће дати, али прилике није да ће ови зоре дочекати!“ рече Оташ, који му бјеше ране опрао и како је могао завио. Једно му зрно прошло кроза стегне али није кости преломило; друго кроз ребра с бока на бок.

„А све због тебе, Марко! Да се ти претрпје, не ћаше нити један од њих умаћи нити један од нас погинути!“ рече Оташ Марку који се већ бјеше нешто освијестио.

И тако осташе, ћутећи мраморком, погружени вељом тугом.

IV

Одраслу чељадету приснијевају се често догађаји из дјетињства му, а то живље престављају се што је виша разлика у начину живљења у познијем добу но у ранијем.

Јанков сан у Дузи не бјеше до збрка успомена из његова дјетињства и момаштва. Ми ћемо у неколико допунити и објаснити оно што већ изнијесмо, јер је потребито да се читалац упозна са прошлошћу главнога јунака наше приповјетке.

Јан бјеше родом из сјевернога краја Ческе, од властеоске породице, којој је племство из давне прошлости потјецало а и данас постоји. Стари његови оставише трајан спомен у повијести своје отаџбине — спомен који задобише неки мачем а неки као високи црквени достојанственици. У крвавим хуситским ратовима одликоваше се као најжешћи поборници латинства. Осим те вјерске несношљивости — с часа бјеху управ немилосрдни према својим земљацима, особито према сељанима који би пристајали уз нову вјеру — Јанови преци у осталоме не бјеху зулумћари као већи дио ондашње властеле, но доста човјечни. Пошто се земља умири и сасвим потпаде туђој власти, Јанова обитељ животарила је бавећи се пољском привредом. По старој установи најстарији мушкарац нашледовао би све имање, а остали како подрасти, растури трагове из постојбине: неки у војску, неки у попове, понесавши од родитеља благослов и понешто мршаве попутбине. Дјевојке ако се не би поудале за властелу, али без мираза, манастир их је чекао. Тако је то бивало с кољена на кољено у Јановоме дому и тај ред затече и њега кад га Бог посла на свијет.

Гроф Венцел, отац му, бијаше једино дијете својијех родитеља, који га не хтјеше мородовити наукама нити га од себе одвајати, но га повјерише домаћем свештенику, некоме староме

занешењаку. Овај, и да му бјеше све предао што је у тикви имао, мало би обогатио знањем малога Венцела, а камоли учио га је то толико да се рече е је учио. Па пошто „књигу изучи“ прије но га се наусницахвати, оженише га богатом и младом али кржљавом властелинком из комшилука.

Првијех година имао је Венцел много дјеце, која му помријеше. Најзад одњиви два мушкића: Венцела II и Јана и једну дјевојчицу по имену Елвиру.

Ово двоје потоњијех бјеше батаљено и презрено, дочим сву љубав родитељску и сву његу посветише нашљеднику. Стога привише се једно уз друго и одрастоше готово у потпуној слободи.

А растући тако, без прећеране његе, развише се и оснажише куд и камо боље од Венцела који кан’да бјеше нашљедио материну крв.

Што се тиче учења, учили су заједно с прва, код домаћега попа, док научише читати и писати, а по томе отац их опрости даљега терета, оставивши попу само старијега — који, узгред буди речено, завиђаше и брату и сестри њихову слободу.

Јан је, разумије се, ту слободу уживао као што би свако дијете. По цијели дан трчао је по селу и околини, играјући се са сеоском дјецом. Сестра се готово није раздвајала од њега. Једине им дужности бијаху да буду јутром и вечером на молитви а иза молитве за општом трпезом.

Једнога љетњега дана пред вече, много сеоске дјеце с Јаном и са сестром му, окупило се у шуми, под једнијем бријестом. У исти видјели тичије гњездо па се мучили једно за другијем ко ће се попети да га дохвати. Сви се залуду мучише па и Јан два је пута покушавао да се попне али залуду јер дрво бијаше високо и дебело. Док они стојаху око стабла, с одигнутим главама, један лијепи хрт доигра међу њих и заштекћа. Дјеца се тргоше и поплашише, али умах умирише кад хрт стаде лискати

по руци некога од дружине, машући својим танким репом. Одмах се из шуме помоли неки ванредно висок и сух, просјед човјек у властелинском одијелу онога доба. Про рамена висаше му дугачка шиба на кремен. Човјек се тај устави сучући шиљату брадицу, погледа дјецу па гнијездо.

„Шваб“, викну њеки деран, а на то сви нагоше бјежати.

„Станите — који се с мјеста не устави убићу га!“ викну човјек ческим језиком.

Дјеца се уставише од страха.

„Ходите сви амо, ја ћу вам скинути гњездо!“ рече и насмија се.

Дјеца се сад бојажљиво стадоше окупљати. Он сједе на земљу и као да им докаже да им није злурад тури пушку далеко а хрту нареди да леже крај њега, те га поче миловати по глави.

„Што ће вам гнијездо, кажите ми, па ћу вам га ја одмах снимити?“

Дјеца сва гледнуше у Јана, као да је на њега да одговори. Странац, шљедујући њихову погледу, сврну свој на дијете, па видећи по одјелу да је властеоско, запита га:

„Чији си ти?“

Како му се мали каза, он га је дуго гледао право у очи. Мала Елвира, као да заштити брата, загрли га руком. Остала дјеца муком гледаху господу.

„Не ваља дирати тичија гнијезда“, рече свима. „А ти — је ли те то поп Стефан научио да разваљујеш гнијезда, а?“

Дијете се зачуди откуда странац зна име његову бившем учитељу. Маломе се учини као да гледа некога врача.

„Нећу више никад!“ прошапта у страху.

И осталој дјечи приону страх.

Човјек, видећи то и наслутивши и узрок томе стаде се слатко смијати. Затијем благо им поче објашњавати рашта то не треба чинити, како је то зло и Богу противно итд. У току његова говора, лице постајаше пријатније те се дјеца брзо припитомише. Да их развесели, нареди вижлету да се премеће, да скаче око одигнуте пушке, да иде на задњим ногама. Кад се од њих растаде бјеше већ сунце нагло.

Дјеца у гомили пођоше пут села, обзирући се пут странца и брбљајући о њему и његову псу. На путу сретоше неког старог сељака, кога све село зваше „стрико печени“, ваљда што је збиља наликовао печену јарцу. Тај је старац познат био због своје велике глупости; он носаше сјекиру у руци. Дјеца му приповиједо све. Он им каза да је тај ловац главом гроф Павле Пшенел. Да је стари глупан некоме од њих сјекиром главу размрсао не би их ваљда више тај злочин поразио но што их порази само то име. „Зар то би гроф Павле! Тај страшни вјештац што никада у цркву не иде, о коме се свашта причало — како очима може устријељити и марвинче и човјека, како нико му никада није видио дима из димњака но га храни ђаво итд. Тај Павле чији је двор тамо на хумку, коме се нико не примиче нако његови кметићи и то у гомили кад раде. Света Богородице! а они сједили ш њим и причали мишљаху дјеца и говораху сви једнак.

„Стрико печени“ уживао је у њихову страху и још им га придаде додавши много којешта о страшном грофу. Дјеца се разиђоше куд које једва чекајући да дома повиједају страшно прикључење.

Јан и Елвира пођоше мучећи пут двора. Цурица бјеше јако узбуђена и кришом погледаше брата.

„Немојмо казивати да смо га видјели!“ рече он молећим погледом.

„Немојмо!“ поврну она жалостиво. „Карали би нас као да смо ми криви; знаш, мама, кад год се наједи, увијек пријети да ће нас дати грофу Павлу!“

Јан не мога до касно да заспи, но му се једнако наметаху чудне приче о Павлу, којима он, по својој дјетињској нарави, наклон бјеше да вјерује; а с друге стране преднаваше му се благо лице Павлово, његове шале и његово лијепо псето. У то га и санак обузме па му се у сну настави трзавица.

Сјутрадан Јан је био зловољан и немиран. Никуд није излазио до по подне, но се сам шетао по забитним стазама баште. Крио се од Елвире, која га је залуду пратила и жељела да ш њим другује.

„Знаш што Вира! ја ћу да идем *књему!*“ рече Јан, блијед у лицу али прегаочким погледом и гласом како би какав јунак рекао прије но ће јуришати гдје зна да ће погинути.

„К њему!?“ рече Вира (како је он зваше) престрављена, управ ужаснута.

„Та да, ондје гдје смо јуче били: Рекао нам је свима да се данас на истоме мјесту нађемо, да ће нам донијети ораха и показати друге вјештине свога хрта. Па што ме брига! Ако су сви кукавице, ја нијесам!“ то рекав, потрча пут капије.

„Јан, Јан!“ врисну цурица.

„Чујеш!“ рече он, поврнув се. „Боље би ти било да ме убијеш, но да ме просочиш дома, знаш!“ то рекавши, отрча као срндаћ.

„Но, гдје ти је војска, капетанићу?“ запита гроф Јана, одигнувши главу с књиге.

Гроф је сједио под оним истим бријестом гдје дан прије бјеше дјецу затекао. Лијепо псето лежаше крај њега; пушку

положио крај њега с друге стране.

Јан се уставео на неколико корака, држећи капицу у руци, а другу руку бјеше турио у џеп.

„Но, па ходи ближе! Не бојиш ме се ваљда?“ рече човјек расијано.

Псето, и оно одигло њушку пут дјетета, раширило ноздрице, па махаше репом.

„Не бојим те се!“ издрије се Јан, ама издрије се као помаман, а у исти мах крочи десном ногом назад а из џепа истрже го ножић па замахну њим.

Елвира, која бјеше дотрчала за братом, стигне у тај час те видјев покрет братов и чувши те ријечи, врисну а одиже руке пут грофа, као молећи га за милост.

Павле хитро шчепа за огрлицу пса, који се лајући љутито трже да скочи на дјецу, па тако држећи хрта омјераше дјецу. Видје како се маломе груди убрзано надимаху и слијегаху, у котлацу му поиграваше јабучица; лице му ублиједило, као самртнику; зенице му, необично раширене, застале гледећи укочено на њ.

Човјек разумједе све. На лицу му се разли велика сјета и уздах му се оте из груди. Обори главу, па набраним челом стаде тепати своме псу, јер овај једнако режаше и отимаше се.

Цурица, видећи е се гроф забавио око пса, повуче брата за руку. Обоје пођоше лагано, обзирући се на сваки корак. Не смједоше потрчати јер се бојашу да се псето не отисне за њима.

И он пође за псетом, које лискајући дјецу по рукама и играјући око њих у витлац, штекћаше као да им се умили.

Дјеца се збунила. Јан једнако држаше капицу у једној а ножић у другој руци.

Човјек мирно и смијући се узе му нож а капу стави му на главу, па узев их за руке поведе их под бријест.

Много је требало да их умири и развесели, али је он то постигао пријатним и вјештим говором. Почео је из далека наводити, како су га зли људи озлогласили у селу, да је он тобож вјештац и којешта друго, а у истини да је он пријатељ доброј дјеци, да живи осамљен јер му је то мило. Иза тога запиткивао их је за ситнице и за дјетињске послове, само да их, штоно ријек, раскрави и разговори. И хрт је настојао да им се допаде а у томе је успио показујући им разне своје вјештине, по наредби газдиној. Гроф извуче из џепа неку књигу, а кад је расклопи дјеца, зинуше од чуда. Ту бјеху живо насликане животиње свакојаке, а редаху се најприје сисари, па тице, па рибе, гмизавци итд. Неимаху времена да сваку подробније разгледају, јер сунце бјеше већ нагло па им се ред бјеше растајати. Дјеци је протекло вријеме у божији час са „чиком“ — како га већ повјерљиво зваху. При растанку ижљубише се, а дјеца обрекоше да ће се и сјутрадан тунак састати.

Весели и освјежени чудним неким осјећајем пођоше дома. Разумије се да су крили своју тајну. Једва дочекаше попасна доба да се опет састану са чиком.

При другој састанку бјеху већ сасвим слободни с њим. Сад су се већ и шалили и јеглену проводили, као са старим каквим познаником.

Тако су даномице бивали ти тајни састанци у разним крајевима шуме. Из свакога би дјеца понијела веселости и знања, што им је обично надокнађало домаћи мамурлук и глупост.

Павле је умио да их забавља и поучава у исто вријеме. Он је размјерио то према њихову добу и ћуди. Све је то текло

просто и природно без натеге. Он је исти налазио велико уживање у тим састанцима с дјецом, јер је осјећао племениту радост предавати своју умну тековину тим млађаним умовима. Осим тога, пошто бјеше самотан и клонио се од свијета (а можда и огорчен у прошлome животу), црпао је он из додира са дјецом насладе што му је мањкало.

Цијело лјето, по два-три сата на дан, састајали су се та три чудна друга и увијек у шуми. Нико за то знао није, јер сложено кријашу своје трагове. Дјеци — као што пријед рекосмо — дома нијесу искали рачуна о времену. Намјерницима, што би их могли затећи, лако се било скрити — хрт је стражарио. Ко од сељака само назрије грофа, бјежи без стрва, као од чуме.

Па како и дјеца у прилици умију се довијати и лијати! Сеоски клапчићи у чуду бјеху што им би од поглавице Јана. Залуду су пристајали за њим, он им је знао помрсити конце и престављати им бијело за црно те им умицати а да вјерују е је дома стегнут.

А дома опет обоје се преподобише као да не бјеху свукли пређашњу кожу. Умјели су да изгледају како се то изискивало од њих, премда им је све то сада јако смијешно било. Смијешне им бјеху навике неке што се у кући предадоше с кољена на кољено, кроз дуги низ вјекова, и које доликоваше, можда, времену у које се заметнуше, али никако новијим временима; смијешан им бјеше поп-учитељ, домаћи „свјетилник“, који је жље расвијетљивао густе мрак под очевим кровом; смијешно им је било скучено знање и олако оцјењивање свијета и новијех прилика у свијету које се за трпезом чујало увијек са истим ријечима. А мрско им пак сад бјеше оно презирање „фукаре“ и „никоговине“ којим њихови старији обично зачињаваху говор о тим „стварима“.

Рећи ћете да то изгледа е су превисоко полећели ти полетарци, прије но што су им крила нарасла.

Они су се само подоста попели на вис, гдје их је вјешти гроф извео и отоле на далеко гледали, према својим зеницама. Дјеца много више знаду, но што изгледа да знаду, јер не умију исказивати; и много више осјећају, но што се чини, јер им се нагло осјећаји измјењују. У томе је добу збијен већи дио знања и осјећања што ће се доцније развити, па с напором и помоћу његовом, у неким часовима, виде дјеца јасно што ни доцније јасније видјети неће, јер се доцније ријеђе човјек загријава толико да са свом душом пријања за нешто. Јана и Елвиру живо већ тиштате неправда, законом освештана на њиховом властитоме огњишту, бива: да им је мајка само Венцелу мајка а њима маћеха; тако отац, њима очух. Тога ни међу животињама нема. У прошлости бивало је исто тако у њиховој кући са дјецом мјезимном, њиховим прецима по крви и удесу. Колико ли их је помрло у невољи дворећи туђине, продавајући се силеџијама, јали иструнули у манастирским зидинама! А шта ће и од њих бити? Тако је стање и по осталим властеоским домовима, у пространој ћесаровини и по другијем вељијем и малим државама. Од тога блиског осјећаја неправде преносила су се дјеца на одаљеније им појаве исте природе, на неједнакост разлике сталежа не само у уживању земнијех добара (то се у неколико разумије), но на неједнакост пред законом. Из свега тога усели им се у душу мржња према постојећем реду и тежња за поправком. То им је уселио гроф Павле (бијела врана у своме јату). А што се тиче знања, то су пребирали понаелак али постојано и добро сложено од „чике“. И у томе је он почео из основе. Најприје је испитао их, и да се не сјећа, те промјерио сав амбар. Разумије се да је нашао највише пљеве и шупља зрна која је он најприје изрешетао.

А пошто њивице отријеби, стаде их још крчити и мекотити, како ће снажније прихваћати сјемена, која не хтје хрпама набачати, но полако, по браздама и редом. Кад их тако приуготови, онда започе да им предаје најприје материњски језик (који дома говораху онако по уху), па рачун, повијест итд. Гроф је био веома изобразен човјек, а у тој прилици постаде и приличан педагог, јер та се вјештина лако стече кад се човјек

живо опомиње недостатака и мана својијех учитеља у дјетињству. Јана који бјеше одвећ живахан, поучавао је у размацима и у мачевању, у тој је вјештини гроф био прави мајстор.

Дјеца су редовно долазила на рочиште, весело идући тамо као на забаву, а враћајући се дома сваки дан боље оснажени душом и тијелом. У дому им нико се не стављаше за њихове тајне путеве, нити о големој измјени њихова понашања, које биваше с дана на дан трезвеније. О њима се у опште мала брига водила.

На Павлов дан, тога љета, дјеца криомице савише по киту цвијећа, па пођоше раније но обично к учитељу. Гроф, у свечаном руху, дочека их под бријестом, па пошто прими честитке и цјеливе њихове, узе их за руке, рекавши: „Ајдемо даље!“

Ишли су кроз шуму четврт сата отприлике, па сврнуше на друм. Друмом ишли су комад, па опет сврнуше широким пријечацем, пут грофова дворца на хумку.

Брат и сестра одавно су се томе надали, те не само да се не зачудише, но измијенише значајне погледе, као да шћаху рећи: „Е нијесмо се преварили!“

Гроф им ни рекао није куд их води, но им је причао о другом којечему.

Пшенелов дворац наликоваше Венцелову, само што мањи бјеше; башта, авлија, приграде — све то бјеше у бољему реду неголи у онога. Кад дјеца уђоше, видјеше у авлији једну питому срну, која одмах доскака ка грофу и пропе му се предњим ногама на рамена.

Гроф викну некога високог старог послужитеља, који бјеше одјевен на полак војнички, та му у страном некоме језику заповиђе нешто. Слуга, на то, отвори неку тезу, из које истрча по

авлији читава јата и крда паунова, фараунака, чуднијех некијех кокошију и интуша, па бијелијех зечева, вижлади, једна чиста свиња и једна лисица. Не ћаше бити краја чуђењу дјеце, да их Павле не поведе.

У кући, на главним степеницама, бјеше привезан један мајмун — то пријед никада нијесу видјели. Простране одаје бјеху урешене старинским и новијем сликама и оружијем. У некој соби видјеше високе ормане, уз три дувара, пуне књига. Један папагај викаше им: „Ко је то, ко је то?“

„Добро дошли! — викни им Бенко!“ заповједи гроф.

„Добро дошли!“ понови тица.

Нагледаше се и начудише идући даље по кући.

„Ама ви немате никога свога, чико!“ запита дјевојчица.

Павле, тужно насмијавши се, поведе их низ друге степенице, што сводише низ наличје двора. При дну скала, под неком одрином, сјеђаху двије старице, мајка му и тетка — стара дјевојка.

Старице се јако снебише угледавши Павла гдје за руке држи двоје дјеце, које дотле нијесу видјеле, али се брзо прибраше и дигоше.

Чувши чија су дјеца, обје једанак кликоше у највећем чуду:

„Је ли могуће?“

Чувши даље сву повијест тога познанства, обје се најприје сите начудише, па онда сите нацјеливаше дјеце.

Ту пробавише Јан и Елвира око два сата, па накљукани слаткишима и исцмококани, сједоше на кола која је гроф наредио да се упрегну.

Цијелога љета, у дугим подневним часовима, како ужинај, дјеца одлети у шуму. Старији им, и брат, и готово сви укућани у то доба спаваху. Два пута у недјељи ишли су и у дворац, а увијек им је тешко било отуда одмаћи се.

Сељаци неки видјели су то па махаху главама и крстијаху се, али је свак мислио да то бива с приволом родитељском.

Кад јесен наста и донесе вјетрове и даждеве, морадоше растати се. Гроф бјеше најмио некога момчића из другог села, који се и про зиме с дјецом састајао око двора, те им уручивао књиге и писамца од стрика.

Брат им Венцел, увијек слабуњав и размажен, друговао је сад с њима почешће. Дјеца га нијесу мржјела, али бијаху опрезна с њиме, знајући му лукавство. Особито се чуваху да не одаду чим своју велику „тајну“.

По очевој наредби, поп је припуштао и њих „на катихизис“. То је бивало неколика пута у недјељи. Можете замислити би ли им досадно сухопарно предавање попино, након живог и разноврсног учења грофова.

Али зато би се искалили увече. Како би се затворили у своју заједничку собицу, почну да решетају све што чуше и видјеше од јутра, па се сити исмиј и попу и домаћима. Затијем приметни говор о грофу и понављај његово предавање, јали читај књиге што би им он послао.

Тако проведоше зиму.

У неколико прилика умал'се дјеца не одаше.

Једном нпр. Јан рече Венцлу: „Требало би да што радиш рукама, да се оснажиш; а, као властелину, најбоље би ти доликовало да се научиш руковати сабљом. Ево, на примјер, узми ти овај штап а ја ћу други па да се сијечемо!“

Венцел, смијући се пристане. Одмах укрстише штапове. Јанић, након неколико јаловијех махова, попусти скрози, само што одбијаше — и то немарно — братове ударце, не би ли га онај малко брцнуо. Не мога. дијете плану, па ће брату:

„Удри ти мене слободно по глави, по трбуху, по очима ако ћеш — ти мене, а ја ћу тебе само бости! Удри!“

И оно мртво пухало ражести се некога јада, те стаде млатити што је јаче и хитрије могао, али залуду, Јан му сваки пут одбије ударац, па га убоде и викне: „Рањен си у груди, у мишицу два! у слабине три“ итд. Венцел се наиједи па баци штап пустопашице. Штап љосне о врата па на таван. Врата се у тај мах отворише и у собу ступи Венцелов отац.

Венцел син повједи му, готово кроз плач, што се догодило. Стари, пошто неко вријеме омјераше Јана, нареди да се опет сијеку. Јан весело испријечи тољажицу желећи да се и пред оцем позори, али Вира, која бјеше ушла за оцем, даде брату неки знак. Овај разумједе, па (сиромах са дипломатскијех разлога!) пусти да га старији лупи. Отац потапше по рамену побједиоца, па гладећи се по трбуху, (тијем је вазда изразивао задовољство) обећа му, да ће га с временом, он изучити у тој вјештини.

Једном се и Вира замјери старијем брату. Овај је из неког старог природописа учио, па казиваше да је и миш у истоме разреду животиња у коме и лав, јер оба имају четири ноге.

„Онда човјек и тице спадају и усти ред, јер су двоношци!“ рече она подругљиво. Затијем, у душак, каза она природнију подјелу животнијех, како бјеше од чике научила Венцел је слушао у чуду, па за обједом приповједи то. Цурица се некако извуче, али у длаку не уђоше у траг њиховој тајни.

И у много другијех прилика, дјеца не моглоше преподабљати се увијек, ни мучити. Срећом, домаћи им бјеху

кратковиди.

Тако проведоше зиму, а кад прољеће грану, кад се први пут након толико, опет састаше са стриком, весељу њихову не би мјере. Неколика рочишта требало им је, да Павлу испричају све што преживјеше зимус, и да му понове оно што прије научише, па онда наставише нови наук.

Дуго би било потанко повиједати те чудне састанке, на које двоје напуштене дјеце крадом иђаху, да чисто краду душевну храну. Таково што ријетко се можда у свијету догађало. Њихов учитељ знао је е ће му их брзо из руку истргнути, с тога не губљаше ни часка времена.

Тај особењак бијаше такођер „второрођени“ Пшенеловић. У здравље некога стрица, протопопа у златноме Прагу, Павле сврши тамо велику школу. Стриц умрије таман кад је требало, те млади Пшенел, примивши оставштину стричеву (не бјеше премасна) стаде зврљати по Јевропи, па кад све потроши, ступи у француску војску, као часник. Ту је служио до годину пред великом буном, и тада се поврати дома, јер му старији брат умрије нежењен. Дома, уз мајку и тетку, живљаше мирно, клонећи се од свакога, преживајући оне велике мисли, што породеше буну, и којима он у Француској бјеше надојио душу. Као што већ рекосмо, попови и људи старога кова озлогласише га међу простим народом, те по читаној околини причало се којешта о њему.

С дјецом се догодило што бјеше гроф предвидио. Венцеловци — дознадоше све. Чуда те се и толико могло крити. Разумије се да их отац одмах затворио у двору, кињио и казнио их како су — по његову мишљењу — и заслужили.

То се десило на измаку љета.

На крају јесени, Јана отправише у „царско-војничко-племићко-васпиталиште“ у Прагу. Бјеше му тад настала

тринаеста година. Виру задржаше дома, разумије се, у великој стези.

Сиромах Јан нађе се ненадно гдје никад не би пожелио. Замијенити неограничени простор свога завичаја са тјескобом васпиталишта, слободу са гвозедним заптом, стриково мило лице и предавање са ћосим учитељима, који му сад ућериваху у главу празне изреке и још празније поуке како ће парадирати.

Испрва бјеше клонуо и готов да очаја, али његова снажна нарав оте се, те наелак, бар се тако причини — приклопи се свему.

Стари слободњак, по цијелу би недјељу смишљао што ће писати своме посинку; не бјеху то обична писма, но по читави табаци исписани. Посинак му је одговарао исто тако надуго.

Тако му прође прва година. Успио бјеше средње, али би одликован у „фехтовању“.

О школским празницима, дома затече све по староме начину, али му домаћи имаху нешто обзира према царском мундиру. Уз то, како га невоља нагнала бјеше да се понешто претвара, умно је отклонити њихово подозријевање. Дакако да је нашао начина да се са стриком састаје. Вира пак чекала га је и дочекала као озебао сунце.

Тако му протекоше једна за другом, четир године. Једнолични његов живот и досаду му, прекидаху једино грофова писма, који га је соколио и тјешио будућношћу. Његов добротвор обрицаше му оставити све своје имање, пошто одрасте и измакне испод очеве јарма.

Јан ћаше сигурно издржати, да се не догоди нешто што помјери његово стрпљење. Живио је наиме у времену кад, из љубави јали из мрзости, свачији погледи, свачије мисли, бјеху усредсређене на једноме човјеку. Име тога човјека као да напуњаше простор; дјела његова заглушила бјеху свијет, а

свијет, клео или благосиљао, помињаше узбуђено велико то име — Наполеон.

Јан га је обожавао.

По читаве ноћи не би уснио с њега. Час би одјек неке његове славне побједи зајео Јана. Час опет недаћа Наполеонова, истинита јали измишљена, ражалостила момче. А највише га дираше мрзост, која се, на сто начина, расипала по заводу на његова кумира.

У тој трзавици затече га знаменити догађај кад француски змај утече са Елбе.

Сва се Јевропа снеби најприје, па здружена крену да сатаре аждаху.

Јан — чисто као да га нека невидовна сила понесе, ускочи у Француску.

Знао није што се с њим догађа, но је био у неком бунилу, те ни сам, можда, не би умιο повиједати како је тамо допр'о.

Повијест је крупним словима забиљежила догађаје онијех чувенијех сто дана, кад се див потоњи пут подиже и замахну да једним ударом спршти своје ситне супостате.

У Јановој души не остаде јасна трага од тијех сто дана, јер му протекоше као у сну. Осјећао се „као сламка међу вихорове“, али је сретан био, јер је шљедио нагону срца свога...

Кад се Јан освијестио, нађе се на колима. Прво што му к уху доприје, би јаук рањеника и њемачке ријечи. Брзо се прибра и сјети се свега. На Ватерлу, сила — бројна сила, савлада великога цара и његову храбру војску. Међу мноштвом рањенијех заробљеника, Њемци поведоше и Јана. Рана му не бјеше тешка, но за дуго лежао па му се крв источила.

Пошто се извида и каза род и постојбину своју, Њемци га предадоше у Ћесарију. Тамо је трунуо годину дана у тавници. Из тавнице избави га гроф Павле, чудним невјероватним мајсторлуком, наиме преко попова... да, „стрико“ је то постигао потајно, њиховом помоћу, у оно доба свемогућом. Тај безбожник подмити духовенство и тијем (иако ради добре сврхе), један гријех више натовари на своју душу. Гроф Венцел, не само што се није хтио гријешити те избављати сина, но да опере љагу, ћаше га драге воље својим рукама задавити тога „изрода, одметника, антикрита кога је Пшенел отровао“ — како је он говорио.

Влада, одбивши Јану на лудост, а и с тога што бјеше кољеновић и што му стари увијек вјерни бише, опрости му, ама под увјетом да изучи и потоњи разред војничке школе, а по томе да служи у војсци.

Не би ни то доста.

Пред том грком чашом, мораде још грку попиту ако ћаше да се ослободи. „По наредби“, праћен двама језувитама и једним пандуром, морао је поћи најприје дома, те од родитеља и старијега брата свечано измолити опроштење што их је осрамотио.

„Ја, Пшенелов питамац, Наполеонов војник, ја да то учиним!? — Никада! — Радије ћу с мјеста на вјешала!“ мислио је сам у себи, а поповима, који га на то наговараху, одговарао би просто:

„Ја не тражим милости, стога не пристајем на те услове. Нека ми се суди. Нећу, никада нећу, ни дома, ни у војску!“

Тако се отимао пуне три недеље, пошто му „милост“ објавише. Оброк му је бивао сваког дана мањи, а гвожђа тежа; језувите су му свакога дана чешће и за дуље досађивали.

Једне вечери Јан лежао на своме, сламом покривеноме, одру. Врата се од тавнице отворише и уђе унутра један човјек. Јан се не маче. Човјек извади испод скута ужежен фењерић. Јан видје е је то опет неки црноризац, па обрнув главу рече му:

„Каните ме се једном!“

„Јан, дијете моје!“ викну свештеник, а фењер му испале из руке.

Тај глас потресе сваку жилицу у младића, те клиси као да неко подасу углавље пода њ, и — паде у наручје тобожњег језувите.

Бјеше то главом гроф Павле Пшенел, прерушен у језувиту.

„Безбожник“ и на то се наканио да спасе писанка, јер је знао да се покорити неће, а знао је да влада неће измијенити увјете. Колико хитрости, а још више звечећијех доказа, морао је гроф потрошити а да до тавнице дође!

У касно доба ноћи растадоше се, а сутрадан Јан, с тужним срцем, пристаде на све.

Годину након тога, турише га као поручника у Тирол. Отуда премјестише његову регименту у Истрију, а отолен најзад на крајну границу Аустрије, у скоро добивену Боку, откуда умаче у „Черну Хору“ на Бадњи дан 1817. године.

Из Котора бјеше писао сестри и чики и казао им што бјеше наканио.

Како је било њима јаднима кад разабраше е га, по свој прилици, неће више видјети!

А како им ћаше бити да знадоше што би с њим, пет мјесеци послије, у Дузи. Јадна Вира слутијаше му погибију, па се дуго молијаше Богу да јој брата и сада спасе. Бог јој услиша молитве, па јој рањена брата предаде у милостиве руке.

Јер, сердар Пејо, чим дознаде што се догодило у Дузи, даде пренијети рањенога Јанка из Озринића у своју кућу и дозвола да га чуванога видара из Црмнице, Иличковића.

Тако, у кући гдје је првом познао црногорско гостољубље, гдје га крстише новијем именом, у тој истој кући отимаху га сада прераној смрти.

V

Та ненадна побрка сваки ред у кући и ражалости укућане па и браственике. А куд ће несрећа да се то баш деси уочи свеца, ког је сердар наумио да прослави након толико, и кад већ бјеше јавио старим званицама! „Али Божија је старија и преча од свачије, па нека се његова врши, а ми ћемо, закона ради, напита у славу и прочастити наше госте, пошто су већ на прагу!“

То је одговорио сердар својим женскијема, које пошто се разбраше, бјеху у великој бризи што ће се сад.

Тако је исто говорио и осталој чељади из свога браства, која се врзијаху на измјену по кући му и бијаху у забуни ради њега.

Јадни сердар давао је — што се вели — вољу за невољу. Таки је он у свакој прилици бивао; таки се показао и уочи Божића у својој кући, као што повједисмо. Али у срцу своме вапио је: „Боже мој! кад ће ме се већ једном несрећа оканити? Сатари је, јер ми одушка не да, но ме спопала мимо остале, људе!“

Тако се јадао у себи, а пред другима, особито пред својима, није клонуо. Он је радио за свијех. Најпријед се побринуо за рањенике. Као што казасмо, дозвоао је надањ чувеног народног видара и набавио понуде и ствари што боникну требају.

Затијем је наређивао за све што ће у кући требовати о крсноме имену. „Да речемо, није ти веле главу ломити, јер љеба и меса у кући је доста, а вина и ракије и осталијех потркушица, донијеће се из Приморја, ако је што у ћеси; ако си обеспарио,

зајмиће ти наши, па да би што и залагали; а за пренос пак, најлакше, јер и онако многи силазе у град пред тај дан!“ говораше му Ивана на само.

Но Пејо нити је хтио зајма, нити да га ко служи, него нареди стопаници и снахи да се спреме е ће с њим у град, и одвоји једнога јунца ког ће му братанићи до доље погнати, па ће с новцем што за њ узме подмирити све трошкове.

Жене обје, без поговора и с мјеста послушаше и стадоше се спремати, али многи људи одвраћаше га, нудећи се да ће га у свему послужити.

„Залуду, браћо, тако сам навикао и тако хоћу!“ одговорио је Пејо. „А што ми кажете за Јанка, ето остаће Стана и овај чојак. Она ће га, богами, дворити и пазити боље но ико од нас и боље но сви ми скупа. Па и немојте много долазити, јер боље је да рањеник буде у тишини“, рече Пејо омјеривши их погледом свијех, а било их је ту око огња петеронајстерово.

Да, иако је било три дни пред Ђурђевим даном, огањ је требао, јер застуднило бјеше као у сред зиме. То се кадгод догађа у Катунској нахији и о Видову дне.

Сердар им је онијем погледом очито казао е би желио да се и одмах одмакну, јер — по прилици — жељаше да сам остане с видаром, пошто овај рањеника прегледа. Они сви то лијепо разумјеше, али ипак нико се не маче, толико бјеху радознали да и они чују. Сви обрнуше главе пут кревета, на коме лежаше Јанко. Видар се сагнуо над њим, па опрезно брбољаше око њега; час му завириваше ране, час му их пипаше. Ивана стала чело ногу му, а Милица и Стана са страна; све три блиједе и забринуте не скидаху погледа с рањеника док се видар не би исправио, а онда њихови се погледи стеци на лице видарево, да с њега прочитају судбу рањенога. Мали Милун ухватио мајку за опрегљачу па се и он пропињаше на своје ножице да види свога драгога Јанка; кад би жене гледале гледа и он видара. Овај би се исправио само да одахне и да очи одмори, па опет прегледај.

На лицу му нијесу могли познати ништа. Он као да се ни стављао није за њих, но се удубио у свој посао мирно и хладно, отприлике као што би се сељак забављао око самара, коме треба поправке.

Послије онијех сердаревијех ријечи нико не проговори. Он исти гледаше замишљено у огањ, држећи одигнуту напуњену лулу, коју заборави приждити. Синовац му Марко, видећи то, саже се, дохвати угљен и метну на дуван, па му рече: „Пуши стрико!“

Затијем, исти Марко, протегну се, па рече:

„О, људи, што ме рамена боле!“

„Богами, и мене!“ дода бркоња Радоје.

И још двојица тако се потужише.

„Боле вас једнако сву четворицу, јер сте се једнако и утрудили!“ примјети њеки старац и погледа сердара.

Сердар се сад удобри помисливши е ће их бити жацнеле оне ријечи, па ће и он:

„Јесте се искињили, ваистину. Е, богами, носити оваког момка од Озринића довле, готово без предушка, богами није лак посао!“

„А ни мени, заного, газити од Црмнице па од Црмнице амо!“ рече неко момче. „Тамо сам почивао колико се он спремио и на коња узјахао“, рече показујући главом пут видара.

„Ово је, пети дан откад се ранио?“

„Да, пети. Четир је лежао у Озриниће, а ово је пети. Јуче у вечерњи хлад, кренусмо тамо. Камо среће да смо и прије! Ћаше боље бити, јер ко га је видао тамо? И како су га видали?“ рече Радоје.

Сад се заметну живи разговор. Она четворица што носише Јанка, повиједаху све што чуше од другога му, о боју у дуги, и његову јунаштву, о ономе момчету што погибе и ономе другоме што се рани — и све потанкости.

Сердар је пушио, не обрћући пажњу на ријечи што издашно сипљаху. Он је нестрпљиво погледао пут кревета.

И остали иако помињаху причање, погледаху такођер немирно пут рањеника. Видјело се очито да им је главно што ће сад видар рећи, а ово остало узгредно.

Најзад врач остави рањеника па приђе к огњишту. Сви умукосе и почеше се размицати да му мјеста начине у прочељу, крај Пеја. Жене пошто хитно зашущкаше крајке од бијеља у бокове од кревета, придружише се ка гомили. Стана сједе на ковчег, што бјеше до главе од кревета, а на крило узе Милуна, који уморну своју главицу наслони јој на груди. Дјевојчине груди тако се силно одигосе да одбише главу Милунову, а уздах што се из њих вијну, као танки вјетар разбаруши му косицу. Дијете се живо обрну, па јој се чудним оштрим погледом загледа у очи. Цура сва поблијеђе, па се у тили час зацрвење пред тим испитујућим погледом, те као да га забашури, наже се и стаде да га цјелива. Домаћи мачак Шарко, који дотле лежаше под креветом, зачуђен, ваљда, што наста та необична тишина, измиље, погледа по чељади, обрну се у ковитлац два-три пута, па одједном ђипи на кревет, на ноге Јанкове. Ту рахатно сједе, облизну се, па пошто још шапицама протрља очи, загледа се у рањенога момка.

На двору сутон се почео бјеше хватати.

Вјетар је дувао и пирио на махове, а таман кад човјек сједе, захуја жестоко, да стаде треска прошћа и вратница по зградама, па у мах утоли. Сад опет наста мир, као у гробу, те се само чујаше како боник јечи и како мачак весело преде, весео ваљда што је познао и он Јанка, свога старог знанца.

Сви погледи бјеху упрти на видара, а он зашкиљио, гледајући огањ по својој лули и лагано одбијаше димове. Кад вјетар преста, извади камиш из зуба, пљуцну, накашља се, протра брке, па зину да заусти нешто.

Сви остали, без Пеја, зинуше такођер, као чељад што нестрпљиво очекује.

„Стрико“, поче он, „ово канда се зима поврну!“ То рекавши опет тури камиш у уста, па мирно настави пушење.

Сви се погледнуше.

Пејо му потврди, као да друге ријече није ни очекивао, па и он немарно пушаше даље.

„Оваки је сјевер уждио ономлани, баш неђе пре Ђурђевдан, па отрунио у нас пупове на чокотима“, рећи ће опет он полако. Затијем стаде набрајати све неродне године, које је он запамтио, које бјеху таке због прољетњега вјетра јали града.

Пејо, па онај старац, почеше и они да причају све о злим временима и слабим љетинама у Катунској нахији. Е, би рекао ти се људи састали тога ради, да саставе љетопис о томе.

Ивана се диже најпрва, па пошто препоручи Стани да надгледа лонце, у којима се нешто варило, дигне снаху па пођоше у женску преграду.

Тишина се поремети. Људи и жене из сусједства, дигоше се једно за другијем и одоше.

„Шта мислиш?“ упита сердар видара кад остадоше сами.

„Богами, доста рђаво. Рана се почела затварати а изнемогао је јако... Нека још мало почине па ћемо... Успи дјевојко, чашу вина у какав чист судић па примакни к огњу нека

се угрије... А ђе ће бити она моја торба?“ рече и стаде се обазирати по кући.

Стана хитро скочи да му нађе торбу. Затијем диже из угла и исправи ниску, округлу трпезу, на коју постави погачу, соли, ожице; наточи из неке дижвице мало вина у лончић, који пристави.

„Хоћете ли сад вечерати?“ запита она.

Сердар погледа видара. Овај рече: „Погле, Стане, спава ли; ако спава, нека га, нека се одмори, *паћемо*.“

Жене из преграде дођоше и с њима Милун, који је нешто гласно причао. Ивана изиђе да затвори авлију, па кад се поврну затвори и кућу изнутра.

„Спи!“ рече Стана.

„Е онда вечерајмо, па *ћемо!*“ понови опет видар.

Вечера је мало трајала, нити ико ријечи проговори. Ивани се јад око срца савио и једва сузбијаше сузе, јер јој све то напомињаше Милуна. Тако су исто вечеравали крај њега; њега је исти тај човјек залуду видао.

„Е, сад *ћемо!*“ рече видар извадивши из торбе неки завежљај. Сви се дигоше и окупише око њега. Милица је држала луч. У крпи коју је премеао било је неколико кутијица, ножица, клијешта, штипавица, чуднијех сврдлова и игала. Језа подиђе женске, гледајући те мелеме и алате, а помишљајући, ваљда, колико је јуначкијех тијела све то обишло. Видар изабра неку цијев што се завршивала ниском и неку кутију, па извади још дугачки усукани стијењ; све остало опет помињиво сложи и стави у торбу.

Затијем примаче се к огњу, даде крај од стијења некој од женскијех, па га намаза мелемом. А кад то сврши узео вино,

цијев, и „фитиљ“ (тако зову тај дренаж), па се упути к одру. Јанка открише, свукоше му кошуљу, па га обрнуше на бок. Видар му забодде онај писак у рану, (зрно га бјеше пробило с бока на бок, ако се сјећате) пак из уста млазну млаз вина кроза цијев. Рањеник задрхта и јаукну. Видар то учини неколико пута засопке. Свакога пута рањеник је гласно јекнуо. Сердар и Ивана тјешаху га и тепаху му као своме дјетету.

„Сад га придрж’те, нека му се добро оциједи!“ рече видар, те пође к огњу и сједе.

Пошто испуши цијелу лулу, устаде, засука рукаве, па узе онај мелемом намазани фитиљ. Трнци подиђоше женске јер и прије гледале су ту радњу. Неко прихвати рањеника за руке, неко за ноге; сердар му положи руке на главу.

„Сад стисни зубе, момче!“ рече видар и поче увлачити фитиљ у рану. Најприје стаде лагано сврдлати њим, па кад нешто га уђе сврдло је јаче, и све што напријед то јаче. Рањеник је с почетка стењао, па гласније јаукао, док најзад болови му истискоше страшну, чисто звјерску рику. Није шала провући с бока на боку а кроз рану што се стискати почела! Једва већ, након дебелог сата промоли се други крај на отвору ране. Јанко се бјеше онесвијестио; по слабачкоме дисању му знадијаху да је још у животу.

„До сјутра ће се доста гноја оциједити, па ће му лакше бити, ако Бог да; а сад да лијежемо, јер сам уморан“, рече видар.

Па и не чекајући даље пружи се на пуштину, коју му Стана хитро прострије.

„Зором да сте на ноге!“ рече сердар жени и снахи које пођоше у преграду. „Марку сам рекао да поћера јунца. Ти, Стане, постој мало па лези и ти.“ То рекавши, прекрсти се и леже према видару.

Стана је подјарила огањ, па се врну ка кревету и сједе на ковчег. Дуго и дуго, прекрштенијех руку, гледала је лијепа дјевојка у блиједо лице Јанково.

Огањ гораше неједнако.

Час би плануо те расвијетлио чудан приказ.

Глава рањеникова вираше испод покривача, те онако блиједа и испијена, а према тренутној, блиједој свјетлости, чињаше се као да је одсјечена.

Дјевојка не мицаше се, колико ни камени кип. Сјеђаше оборене главе и прекрштенијех руку.

Она двојица лежаху наузнак, један до другог и покривени струкама. Како им се груди, од снажнога дисања, надимаху и слијегаху, тако се и покривачи на њима клобучи и улегни.

Оружница би одсјевнула великим блијеском; по чађавом шевару боје се прелијеваху, по пријебоју повјешане аљине и стативо пред њим, као да поиграваху.

А кад се пламен слегни те свјетлост одсегни за њим, остало би свијетло гумнашце око огњишта, а по поду и по дуварима летијаху прве сјенке. Мачак Шарко поисправио би се тада на ногама Јанковим, па му очи засјај као два алама кроз полумрак.

Тако је трајало комад ноћи.

Цура, уздахнувши, диже се, подјари огањ, па узевши кудјељу са пребоја, сједе опет на ковчег и стаде прести.

Чујући како се вретено врти, мачак скочи са кревета, па леже пред њеним ногама. Он избуљио очи а наћулио уши, чисто као да се диви и у себи есапи: е мачка није а мачија работа! А

кад му се додија слушати, одиже гушу, па поче и он и утањи што је љепше умио своје предиво.

У селу огласише се први кокоти. Домаћи пјевци разјеђени, ваљда, што се опознише, те што ће их сјутрадан дружина моћи прекорити, одазиваху се учестано изтезице.

То тргну Стану из њенијех мисли, па положивши кудјељу, нагну се над рањеником.

На лицу његову не бјеше трага животу.

Цура принесе ухо к његовим уснама, да се увјери дише ли.

Слабачко бјеше дисање му.

Затијем она дохвати кокошиње перо, које умочено стојаше у чаши са медовином, па њим премаза му усне.

Рањеник отвори очи и уздахну.

Она потече да потакне огањ и да припали луч, пак се брзо врати.

Поглед Јанков бјеше мутан и расијан с почетка. Она одмаче луч, откри му груди и дохвативши га за руку, стаде га дозивати.

Јанко се мало-помало прибра и уприје зенице пут ње.

Два румена облачића, у тај мах, покрише му блиједе јагодице, а благи осмјех заигра му на обамрлим уснама.

Њој задрхта луч у руци.

„Јанко, како си?“ запита га, дрхћућим гласом.

Он се напрегну да јој одговори, али га снага издаде и очи му се склонише. Румен му с лица ишчезну, али му на њему оста као нека ведрa повлака, отприлике као мртвацу који се задовољан са свијетом растао.

Стана се препаде.

„Жедни ли ти се?“ упита га, то толико да му нешто рече.

Он трену трепавицама.

Дјевојка брзо усумало медовине у ожицу, подухвати му и одиже главу, па га зали, па наелак спусти му главу и покрије га.

И оста тако неколико тренутака, држећи луч у руци.

„Боже мој! добри мој Боже!“ рече цура. У тај прости узвик нагомилало се много. Бјеше ту и молитве и срџбе и очајања, колико би једну књигу написао.

Огањ се бјеше разјарио, те она двојица почеше се врпољити. Медик обрну плећи огњу и поче да говори иза сна. Сердар, напротив, обрнуо лице к топлини, а отворио очи.

Стана баци луч на огњиште и сједе према оцу.

„Тата!“ зовну она лагано.

Сердар не гледаше иако му очи отворене бјеху.

То му се често у сну догађало, а кћи му је знала, па се овога пута хјтела увјерити да ли је будан.

„Пејо!“ зовну она и другом.

Пејо извуче руку испод струке, па је преви под главом. У исти мах уздахну дубоко и затвори очи.

Она се тада диже и отиде над рањеника, кога је неко вријеме посматрала, па извадивши нешто из ковчега, поврну се опет к огњишту.

Бјеше узела чешаљ.

Како сједе, поче расплетати косу. Вијенац бујне вране косе, просу јој се низ плећи, по раменима, на груди. Сјајни бичеви бјеху, уздуж и на размак, помало улупљени од уплитања. Она провуче прсте неколико пута кроза њих, па их стаде чешљати.

Тек што то поче, чу неки шушањ око куће. Учиње јој се као да чује неке кораке. Брзо тури чешаљ за ткапицу, а косе превије на тјеме и покри главу капицом. Бојала се да збиља ко не рупи, па да је затече е се чешља, јер у Црној Гори то се дјевојкама срамота годи.

А кад тамо, киша почела ромињати, те капи љоскаху по сламеному крову. Стана отвори врата и промоли главу да види небо, пак поврну се и настави што бјеше почела.

У толико и отац јој поче да нешто иза сна говори, баш као да замјени свога лези-друга, који бјеше престао булазнити.

„Удри, удри, за крст часни!“ сокољаше он некога, а обрве му се набрале, а лице му трзавица спопала и неколико крупнијех капи оросило му чело.

„Тата, тата!“

„А, урте соколови!“ гракну он што је икад боље могао, а знамо већ како је могао да виче.

Рањеник јаукну.

„Тата мој, нека!“ викну дјевојка и потрча к њему.

Сердар се у тај мах одиже; грчеви му лице скупили, а поблијеђеле усне разјапиле се.

„Тата мој, што ти је ноћас?“ завапи Стана.

Сердар љосну плећима на пустину, као мртав. Као прољетни ћух вјетра, тако силни уздах оте му се из груди, а у исти мах двије крупне сузе скотрљаше му се низ образе. Дисао је као што дише човјек кад је у највећем трку.

„Куку мени, јадној!“ кукаше му кћи.

„Убише га!... Ао мене, Милуне, дијете моје!“ рече сердар стењући.

Као да јој се ледени шиљак у срце утече, тако јој би, јадној дјевојци, чујући ријечи. Она понесе обје руке на груди.

Сердар се сад промјени у лицу. Мјесто жалости обузе га срџба и прегнуће, па кликну:

„А соколови осветите ме! А, Јанко, Јанко...“

Но му Стана не даде да доврши. Она му уприје обје руке у рамена и то таман кад поново ћаше да се одигне.

Сузбијен тако ненадно, Пејо паде на простирач, па, као малакшући од ране, једва изговори:

„Ето, убише и мене!“

То јој се ражали, па немогав се више савладати, клече крај оца и бризну плакати.

Јанко, можда бјеше све чуо, а може бити што га ране бољаху, јаукаше доста гласно.

Она, једнако плачући, дрмаше оца.

Сердар се нагло пробуди и сједе.

Видећи је плачну и расплетену више себе, а од сна узбуђен, сердар не мога за неколико да проговори, но је гледаше укоченим погледом.

„Што ти је Стане?“ запита најзад.

Дјевојка сједе крај њега, загрли га и наслонивши своју главу на раме му, плакаше тихо. Па кад се умири, каза му што је ражалило.

Сердар мучећи, диже се и оде к рањенику, па сједе на ковчег.

„Лези ти дијете, ја сам се наспавао!“ рече јој.

Она се брзо ишчешља, па се пружи на очево мјесто.

Тако је трајало до прозорице.

Онда се пробудише сви, па пошто се неко вријеме врзаху по кући, сердар, жена му и снаха одоше ка граду.

Видар пошто се умио, сједио је у авлији, чекајући да цура поспреми кућу.

У толико дођоше из комшилука двојица-тројица, па сједоше крај њега и заметнуше разговор.

Видар бјеше висока раста човјек, окошт и жуте длаке, по годинама средовјечан. Рекосмо да је био из Црмничке нахије, од племена Иличковића.

Видање, у кући његовој, предавало се са оца на сина, кроз много нараштаја. Прича се да је неки Иличковић у давно доба служио у Медиковића у Паштровићима. Ти Медиковићи бјеху такођер народни видари. Газда, код кога је служио, имао је више синова, али сви бјеху неуредни људи и распикуће. Старац

слутећи да ће му се кућа брзо истражити а с њом и та вјештина, изучи свога слугу, који бјеше бистар и доброћудан момак. Кад старац умрије, он се поврну дома у Црмници.

То је био први Иличковић, народни видар, а можда је отада више од двијеста година.

Од њега до данас непрекидно бивали су и још су то. Колики их је год мушкијех глава у тој породици, сваки изучи ту вјештину од свога старијега.

Иличковићи су чувени не само у Црној Гори но и у Херцеговини и по свом Приморју. У свим тијем крајевима, кроз ето стотине година, они бјеху једини видари.

Највјештији су око рана од оружја, јер то је најпотребитије било да видају, па се у томе, у дугом времену, извјежбаше. Многи изображени људи свједоци су били њихове велике вјештине у томе; догађало се да су они излијечили рањенике са којијех су доктори руке дизали.

По њекијем видарским радњама (нпр. вађење камена и трапанација главе) могло би се судити да су Медиковићи прихватили грчку и арапску медицину. А могло би се лако дати да је и та кућа поријеклом била грчка, јер је у Приморју бивало тога. Иличковићи су дакле од Медиковића примили и по предаји издржали ту вјештину.

Велико поштовање које су у народу уживали, угледало се у понашању сердаревијех браћвеника, према „медику“. Он је достојанствено сједио и разговарао се с њима. Кад видје е је доба послу, он се диже и пође у кућу. Остали пођоше за њим.

Ту му помогоше да рањеника обрне, а он пошто га прегледа и приви мелем, изађе опет пред кућу и остали за њим.

„Боље је јутрос!“ рече медик одлучно. „Ако свакога јутра осване помало бољи, као јутрос, брзо ћемо га извидати!“

Сад завргоше живи разговор. Било је ту некијех које је он видао, а у селу било их је мноштво такијех. О свакоме напосе зачеше причати потанко, каква коме рана бјеше и како се видао; па праметни разговор на бојеве у којима се то делило; па бојеве описуј подробно и живо. Еле, разгранао им се разговор, као што обично бива међу нашијем људима, а како сваки говораше лагано и редом, захватило то бјеше комад времена.

Цура је, међутим, имала пуне шаке посла. Имала је да готови објед, рањеника да надгледа, да доноси воду итд. Све је то она чинила лако и живо, као од шале. Кад би ишла преко авлије, јали само кад би се на врата помолила, сви би се погледи на њу стекли, толика љепота плијени, и озбиљне људе.

„Ја ћу то исцијепати, дијете, а ти ајде у кућу!“ рече јој неки постари човјек из дружине, кад она извуче из дрвљаника подебљу кладу и замахну сјекиром. Остала три друга му, нагоше се на сједалима, баш кад онај то изусту; видјело се да и они то исто шћаху.

„А чему, стрико! Могу и ја!“ рече цура весело, па као да докаже како може, загна сјекиру до ушице у кладу. Склад и снага њезиних виткијех удова, показаше се лијепо у тој прилици. Кад одиже сјекиру, спадоше широки рукави до рамена, а обле јој, бијеле мишице искочише; а кад удари, испод кошуље, облици стегана и листова за часак назријеше се; дојке јој набујаше, а лице јој се зажари.

Онај човјек узе јој силом сјекиру, а она, као кошутица, отрча опет у кућу.

„Богами, момак!“ рече медик, одигнувши обрве. „Е, обишао сам много нашијех крајева, ама вјере ми, не видјех нигдје, пристапије женске главе!“

„А од кога је, ха!“ прихвати неки, чисто с поносом. Цијело племе дичи се с добријем јунаком, јали са лијепом и мудро одивом; онда обично наглашују оно „наш“ или „наша“.

„Ма нека што је згодна, но је паметна и ваљана као мушка глава! Баш штета што није човјек!“ рећи ће неки.

„Богами, заиста је боља од многога човјека!“ прихвати онај први. „Радији бих с њом и на јуначки чесов посао прегнути, но с многијема што оружје пашу!“

Сви се томе слатко насмијаше и потврдише. Те их ријечи наведоше да набрајају црногорске јуначице, из старијех времена и оне које они паметоваше. Поменуше их лијепи број а о свакој се чуда повиједаху. О Стани причаху медику како је више од једнога момка обалила, како добро баца камена с рамена и скаче.

„Да“, закључи медик, „види се, брате, види. И да није сердара Пеја кћер, желио би је човјек за жену имати; јунак, да му се сој не изроди, а рђа, богме, да му трагу очисти!“

И тој се насмијаше.

„А је ли вјерена?“ запитаће медик, онако као немарно, пошто одби неколико димова.

„Оно... јест!“ одврати најближи до њега, отежући те двије ријечи. Тако Црногорци обично одговарају, кад хоће најпрече да прекину даља питања.

И остали се намрштише.

Но се Црмничанин не хтје оканити. Види е је у томе нешто чудно, а може бити да и начуо бјеше што, те из даљега околиши, па опет на ствар. Ево 'вако поче:

„Фала Богу, брзо ли расту дјевојке! Ето скоро минула година, од како лијечах покојног Милуна. Стана тада бјеше, Боже ми опрости, пед краћа, а ето до мало ће да се удава... Тако скоро у једној кући на Цеклину, питам: „Камо она мала?“ — „Малу зову мајком већ“, одговори ми њезина иста мати, смијући

се. — Ја се прекрстих. Та не бјеше овишна, кад првом бих у њих, а на јад њихов, требах им два пута у непуне двије године.

„Расте младеж, а да што ће!“ прихвати понајстари, то толико да нешто рече.

„Тако је, богме“, опет ће медик: „Па да речемо, не дају многој ни дорости, но грабе људи прије времена гдје је што добро... Ја се, крста ми, чудим што је ово чељаде још у оца!“

„А инокосан је човјек. Нема је ко замјенити“, одговори стари.

„То је, валај, истина, но рећи ћу ти, буде ли чекала замјеницу, плешће сиједи. Зар док се мали ожени? А да што друго?... Ето сердару снахе — она се, мним, неће преулавати из оваке куће, а држе је добро, а има мушко дијете... па ћу ти рећи и то: чудим се, богомаи, ономе човјеку, коме је намијењена, како се стрпити може. Ја, да сам у његовој кожи...“

„Не би могао чекати, је ли?“ прекиде га један. „А да си у његовој кожи, а при тој памети, не би ни чекао!“

„Но што?“

„Окан'о је се, валај?“

Медик извади чибук из уста а зину од чуда.

„Ма не рекосте ли да је вјерена!?“ припита он и учини лице још чудноватије, тако да се сви насмијаше.

„Ма не рече ли ти, малоприје: онај коме је намијењена?“

„Рекох!“

„Па ти знаш пословицу: није што је коме намијењено, но што је коме суђено!“

„То бива понекад, али у овакоме послу, е!“ рече медик а заврти главом, незадовољно.

„Кад сте већ дотле доћерали, треба да и распртите. Рекли сте чојку да је вјерена, па опет да није суђена вјеренику. Могао би он сад помислити да се ругате с њим, а то ни дао Бог! Ја ћу, дакле, до краја догнати што сте ви почели!“ рече најмлађи од њих, црномањаст момак, ког се тек бјеше наусница хватила.

Како дотле говораху гласно, онај момак настави истим гласом:

„Стана је...“

Стана се баш помоли на врата, кад јој момак изусти име. Она то чу, а на њима познаде, да је о њој неки потајни разговор, па се мало снеби.

„Стане, зборимо о теби нешто“, прихвати онај најстарији. „Не бој се, јадна, није ништа зло!“ рече видећи како се цура зарумење.

„Стрико“, рече цура, „онај би човјек рад, каже, да га лежемо на под.“

„Еламо, ваистину“, рече медик и устаде. И остали уђоше за њим.

„Чини ми се е ће ми лакше бити ако ме спустите на тле!“ рече Јанко, слабијем гласом и на предухак.

„Хоћемо, дијете — како не!“ рекоше у глас, па га наелак пренијеше украј пријебоја, гдје му Стане већ бјеше прострла.

Медик га је за неколико прегледао и запиткивао, па пошто нареди дјевојци да рањеника напоји разблаженом ракијом, крену с осталима опет пред кућу.

„Стрико, ручак је готов“, рече му цура.

„До мало ћу се врати“, рече он и изађе.

„Е, фала Богу, свакоме бонику чини се да му је лакше, кад ложиште промијени!“ примијети онај стари.

„Да“, рече медик и главом папрати онако као што се обично тврде свакоме познате ствари. Па одмах настави обрнувши се момку:

„Да-ну, момче, причај даље кад си већ почео!“

„Богме хоћу, стрико! Стана је вјерена још у колијевци. Знавао си, ја мним, покојног бјеличког барјактара Радоја?“

„Знао, те добро!... Бјеше као иједан Црногорац! Погинуо је млад на Чеву...“

„Бјеше, валај, соко сиви!“ потврдише она тројица, старији.

„Пејо *наш*“, настави момче, „није имао бољега пријатеља. Бјеху врсници. Ко ти зна колика су пута заједно у бојевима били и четовали. Једном га је Пејо наш рањена изнио из Рудина; носио га је, ја мним, на два пушкомета докле га је изнио, а бјеше сила људска, кажу, ништа мањи ни ситнији од Пеја... Има и пјесма о томе... Еле, бјеху оба ожењени кад је то било и имаху дјеце, а таман те године нашло се Радоју мушко дијете а Пеју се роди дјевојка... Пеју мило би спријатељити се с такијем човјеком, па вјери Стану за сина Радојева“.

„Па је ли жив син Радојев?“ запита медик.

„Јест ја. Зову га Кићун!“

„Па шта би даље?“ рече медик.

„Ваистину не би ништа, но...“

„Но, уврже се на ујчевину, мој Иличковићу“, прихвати онај стари смијући се. „Да га видиш какав је, би испросио по свијета ш њим, штоно се рече.“

„Слаб, што ли?“

„Рђица, брате, каквијех је срећом мало у нашијем горама. Ситан, сух, сметен, е да си смишљао створење таман у свему противно Радоју, не би могао смислити друкчије.“

„Е, фала Богу, што чујем!“ рече медик. „Е, е, не погађа увијек ни пословица!“

„Која пословица?“

„Она: крушка ће (панути) под крушку. И она: неће ивер далеко од кладе!“

„Оно да речемо,“ прихвати стари, „све се може изродити. Посијеш најчистију шеницу, па ти се прометне у кукољ. Свијет се мијеша, брате. Трагови се људски мијењају земаном; добар може родити рђу, а рђа опет добра човјека. Бог не дарива у вјечно нашљедство ни једно своје добро; ни јунаштво, ни памет, ни богаство, ни љепота не остаје за вазда у једноме дому, но прелазе с једнога на други!“

„Тако је, валај!“ потврдише му другови.

„А да — што би? причајте људи!“ рече медик. „Разврже ли се та вјеридба? Неће ли га дјевојка, што ли?“

„Стана, као паметна и честита цура, не говори од своје ни тако ни овако“, одговори момак. „Ја ћу чинити како је тати мило“, каже она. „Па и без тога, ти лијепо знаш, да се дјевојке и не питају!“

„А да сердар, што он вели?“

„Сердар неће да погази вјеру.“

„А да ко смета, онда?“ запита медик зачуђен.

„Ми, браственици!“ одговори младић.

„Чуј, видару, ја ћу ти повиједати, у мало ријечи“, прихвати старац. Докле цура не приспије за удају, о томе се ни говорило није. Знасмо какав је Кићун Радојев, па се надасмо е ни његови неће тражити да се Стана замакне. Зар оваква вила да вијек вјекује с оном узмом? Неће ни они бити без душе, говорасмо ми. Али се преварисмо. Ту недавно до’дио је неки стриц Кићунов. Пејо наш кајил, а ми: а ја! Сердару је дообраза више но до Станине среће. Богами и ми маримо за образ, али, али...“

„Али је не дамо, без нечије зле среће, одиста!“ прекиде га жестоко младић. „Ни нама образ не да, да унесрећимо наше чељаде, још какво чељаде! Па и та је још: она би послушала без поговора, али не без своје несреће!“

„Како то?“ запита видар.

„Ама не би му се дуго љубом називала!“

„Мниш е би побјегла?“

„То не, но грђе; она би, одиста, нешто од себе учињела.“

„Хм! све је то жалосно!“ рече видар. „А да рекосте ли тако ономе човјеку?“

„Рекосмо, валај. Обашка што ти сердар вели, а обашка што од нас чујеш, па измјери што је претежније, рекосмо. Иако је он отац јој, ми смо јој браћа, па не може ни он преко свијех нас; а ти знаш колико нас је и какви смо!?“

„Би ли крупнијех међу вама?“ запита видар.

„Не. Лисац некакав, препредени лисац! Стаде нам поповати око нашијех старијех обичаја, око вјере, а све меденим

ријечима.“

„Ја сам му лијепо одговорио!“ умјеша се стари. „Ако је обичај стари и правица је стара, па гдје се њих двоје за грло шчепају, ја бих уз правицу стао! А моји браственици, бјесмо баш на моме гумну, четрдесет грла, сви у смијех и потврдише то. На томе и прекидосмо.“

„Хе, Бог зна како ће то свршити!“ рече видар и нагну се да устане.

У толико и Стана стаде на праг. Видар кад је угледа, рече:

„А ја и заборавих на ручак!“

„А да два пута сам те звала“, одврати цура смијући се.

„При теби заборавио би он и на вечеру!“ дода онај стари. „Чујеш, Стане! Овај наш видар све о теби нешто збори!“

„А шта, стрико?“

„Богме, удовац је, па... већ знаш. Загледао се у те. А згодан је видиш иако је постар.“

Цура се постиђе и хтједе да умакне, но је онај момак ухвати за руке.

„Пусти ме, Маркиша!“

„Нећу док не одговориш хоћеш ли га!“ рече Маркиша загрливши је њежно, и гледајући је братскијем погледом. И она њему стави руке на рамена, па га гледаше мило.

У нашем је народу родбински осјећај снажан и међу даљом својтом. Он се пренио у побратимство па чак и у кумство. А у Црној Гори, у оно доба, цијело браство (понегдје и свеколико племе) живјело је као једна обитељ.

„Дакле, хоћеш ли поћи за њ?“ приупита Маркиша.

„Можда и би да није вјерена“, рече медик гледајући јој добро у очи, „збиља, сјутра, међу званицама, биће ти и дјевер Цуца, ја мним; јеси ли му справила дарове?“

Те ријечи дојмише се немило дјевојке. Поблијеђе као крпа, па оборивши главу истрже се.

„Лако ћемо за то!“ рече Маркиша и оде.

И она тројица, опростивши се с видарем отидоше.

До ноћи осташе њих двоје сами крај рањеника. Видар је испијао лулу за лулом, сједећи пред кућом. Стана је готовила вечеру. Јанко, пошто је нешто zaloжио, спаваше слатко. Мали Милун, сједио је час украј рањеника, час до видара и разговарао се с њим. Дијете је било зловољно и тужно.

У мрак дођоше браственици из града. Сердар са женом и снахом стигоше најпрви. Како бјеху уморни, одмах по вечери полијегаше. Видар се за неколико протезао и зјехао па најзад леже и он. Остаде Стана сама, с предивом у руци и замишљена.

VI

Тога истог дана, послије јутрење, старац Владика сјеђаше на гумну, пред цетињским манастиром. До њега стојаше његов весели ђакон, гледајући у забринуто лице господарево. Сунце се бјеше помолило иза ријечких брда, те зраци његови отискиваху мало-помало дебели хлад манастирскијех зидина. Полак гумна бјеше свијетло, а полак хладом покривено. Кад му свјетлост до ногу доприје и очи му заблијешти, Владика се трже из својијех мисли.

„Сједи Иво! Сједи на бесједи!“ рече Владика осмјехнувши се.

Иво сједе говорећи:

„Залуду ћу сјести и бесједити, Господару, кад те развеселити не могу. Ја бих се заплакао кад се тако насмијеш!“

„А зашто?“

„Ваистину, смијеш се од доброте а не што ти је срце весело; то се види; лице ти је жалосније кад се насмијеш. Добар си и мени и осталим грешним људима. Добар и предобар, а ми какви смо према теби?“ рече ђакон и те ријечи попрати снажним уздахом.

„Мени су људи добри, али дјела њихова нијесу добра пред Богом; а по њих зло и наопако, све да се Бог и не мијеша!“

„То и ја мишљах, Господару, но не умједох да искажем! Колико је Црне Горе, Приморја, Зете и Херцеговине, крштене душе ту нема, која те не љуби, која не чезне за твојим

благословом а не дрхти од твога проклетства. Свак би радо живот свој за тебе дао, а са свим тим...”

„Са свим тим не слушају мене но — нечастивога. Да, он, злоковарни супостат Христов, он објесно и самовољно влада међу њима. Реци ми молим те, ко ако ли не зли дух може дићи брата на брата? Ко други н’ако анатемњак може опјанити људско срце, да му братске, рођене братске крви требају да се њом ублажи?”

Говорећи то старац се бјеше постепено загријао, а при пошљедњим ријечима, диже се и поносито исправи свој величанствени стас, лице му се зажари, а очи му — његове обично благе очи — синуше као двије муње.

Ђакон, престрављен скочи и обазрије се.

Њему се чисто учиње као да неко има бити иза њега; неко пут кога се Владика тако устремио.

Јер заиста, као храбар војник који прсмице чека јуришећег непријатеља, тако стаде старац, тога часа. Али гњев и срчаност што му на лицу одсјевнуше немаху ништа земнога; оружје у кога се уздао бјеше невидно као и непријатељ кога је чекао.

Ђакон у својој простој побожности, слућаше Бог зна шта; можда да је баш ђаво у близини, па дрхтећи завапи:

„Помози, Владико свети!”

„Бог ће помоћи!” рече Владика на мах утољен, па мирно сједе.

Ђакон једнако у страху, забобоњи:

„Ја мњах е...”

„Ја знам што си мнио, синко! Истину си мислио, јер је зли дух у близини иако није узео видни облик па ти се предочио, као што си се бојао. Простота се боји само онога што глибавим земним очима гледи, а душевне су јој слијепе. Зар ти, Иво, не видиш да зли дух точи мој народ, као што црв љешину точи? Зар не видиш да сам већ малаксао борећи се против њега... али с помоћу Божијом, не, нијесам малаксао, но ћу још војевати“, дода Владика ублаженим гласом пак се прекрсти и наслони главу на руке.

Сад су опет муче сједили. Владика извади из џепа бројанице, па једнако замишљен, стаде пребирати зрно по зрно. Ђакон, погледав на небо, стаде да говори, више као за себе:

„Данас лијеп дан... нема ни једног облака на небу... Истина ћуволи помало вјетра с Ловћена, ама не смета, само нек не буде облачно, јер штоно кажу сачувај Боже облачна Ђурђева дне... Те! ово мало снијега по крајцима, да и њега нестане убрзо, добро би било... Ха! доћи ће му главе овај горе звјездан! Нека га!... Не знам како је лоза понијела, хоће ли бити вјетар отрунио пупове... Нијесам гледао никога из Приморја ни из Црмнице...“

Ђакон застаде јер назрије гомилу људи преко поља од Бајичкога краја. Биће их било тридесет. Уза свакога стршаше дугачка пушка.

Ђаконове очи да искоче, тако се избуљише.

Гомила се примицаше споро, а кад домаче на по пушкомета устави се.

Пошто се људи нешто договараху, почеше се поново примицати али још спорије. Како напријед све то лаганије, чисто је из далека изгледало као да броје стопе.

Ђакон погледну Владику, који је једнако замишљен сједио, обрнутом главом на другу страну. Таман кад ђакон хтједе

да заусти нешто, Владика се живо обрну пут гомиле и рече ђакону:

„Хтио си да речеш: ето их!“

„Ето их, Господару!“

Као да их је поглед Господарев свијех у камене кипове претворио, тако се укрутише. Поскидали капице, оборише главе и осташе тако.

Дуго и дуго их је старац гледао. Поглед му је био укочен и ведар, нити је одавао срџбу нити милост, но бјеше као љетње небо без облака, безлично и тајанствено.

Најзад Владика рече ђакону: „Зови их“, а овај викну:

„Приступите — грешници!“

Људи се лагано примакоше.

Владика устаде, па приђе до под вијенац од гумна.

Ђакон стаде мало иза њега.

„Дошли сте да вас прокунем!“ рече старац.

Као да гром пуче међу њих, тако их потресоше те ријечи. Сваки исправи главу; неки подигоше руке у вис.

„Не, Господару, за крст часни! не куни нас!“ викнуше многи, један за другијем. „Проклети смо и без тога“.

„А да што погазисте вјеру, губала вас!“

„Несрећа, Господару, зли удес!“ одговори један понајстарији између њих. „Ево ово несретно момче, он је крив, а Бог зна је ли и крив!“ То рекавши изведе из гомиле некога младића, који без оружја и оборене главе стаде испред њих.

„Казуј како је било!“ викну Владика.

„Ја чувах браве, Господару, у страни више нашега села, па заспах. Кад се пробудих, али стока отишла пут Бајичке границе. Ја онамо и налазим Илију Драгова под некијем дубом ђе сједи. Назвах му: помага Бог, а он мени грдно: А што не чуваш овце, никоговићу, но их пусти у наш крај? Мислио си ваљда: е Бајице су мртвице; ми и наша стока можемо харати по њихову! Сад смо вјеру ухватили, а то је Бајицама добар изговор да се по ушима покрију, да тијем прикрију свој страх!... А знаш ли, никоговићу, да ми није ради Господара, е бих те брстином иза ушију, не једном но стотину пута, док те сагнао не бих у погано гњездо, и узео бих ти десет брава за потрицу. Овако нећу, ваистину, но једнога ти узети, а не макну ли ми се с очију, брстина ће исто после имати...“

„Ха да вражије силе!“ умјеша се неки.

„Богами, ако момче на душу макне да је све тако било, е...“

„Некате љуђи, не прекидајте!“ викну ђакон.

Наста опет тишина.

„Даље — шта би?“ рече Владика строго.

„Мени се срмче пред очима, Господару, али се сјетих ухваћене вјере и твојијех страшнијех ријечи, па се савладах. Нећу, Илија, рекох му, да ти врћем жао за срамоту, него овако те молим, кани ме се! Ти лијепо знаш, Илија, да ја никоговић нијесам, нити да би се од страха коме уклонио, но ме веже што и тебе ако памети имаш... Ја бјех заспао па овце пређоше амо. Ако људи нађу за право, нека ме глобе, а твоју грдњу прогутаћу — то ми је те одвише за данас и за навијек!“

„Кад то рекох кренух да поженем браве. Илија скочи као помаман за мном, грдећи и називљући ме свакојаким именима.

Ја се и не обазријех, но стадох да јавим стоку. Он спопао понајбољег брва. Ја имах прут у руци, бацим га, па ухватим брва за стражњи труп, и рекох: века, Илија, не замећи кавге данас, тако ти великог имена божијега! — Какве кавге? Зар с тобом да се кавга замеће, балава погани? С људима се бој бије, а с такима се овако чини! — Па дохвати ону мотку, те мени по шији, неколика пута... Ја не знам даље што би...“

Младић умукну.

Настаде опет мртва тишина. На лицу његовијех браственика виђаше се да живо прате његово причање. Сваки се запио као да очима гледа догађај; срџба, у једнакој мјери и на исти начин, како је момак низао потанкости, одбијаше на њиховим мрким образима. Неки, заборавише се толико, да се машише за леденице.

Владика гледаше добро у очи младића; зеница у зеницу, штоно ријек.

„Како не знаш?...Убио си га!“ рече ђакон.

Младић се трже.

„Убио... али не знам ни да сам пушку натегео. Чини ми се да је то било, да се догодило прије но што би оком тренуо... Кад се освијестих, облак дима пливаше преда мном, а он лежаше пред мојим ногама...“

„А да како! Ко би се могао уздржати, кад се тако у образ такне!“ поче онај понајстарији жестоко. Владика га погледа, а он одмах понизно: „Ето чујеш, Господару, је ли зли удес, као што рекох...“

„Нека, Јоване, молим ти се!“ прекиде га ђакон. „Не сметај... ти ту нијеси био, а и без твојијех разлога Господар ће дознати истину!“

„Тако је тако, нека прича даље ђетић!“ рекоше браственици.

„А што ћу даље причати? Немам шта! Остадох тунак као прикован. Видјех да је истина што људи кажу да крв притеже. Сјетих се, онако кроз несвјестицу те бацих капу крај Илије па побјегох. У толико зар неко виђе са дну поља што би, па пуче пушка и викну поклич: ха погибе Бајица, уби га Доњокрајац! ха ко је момак!... У час се сукобише наши и њихови...“

„Богме, Господару, у мал’ не би Косово“, настави Јован. „Измијенисмо неколико метака, кад ти стиже, да те Бог живи... Но ево нас сад, како си нам заповједио; сво ти кривца, ако је крив, па ради с њим како те Бог учи!“

„Господару, оба ми свијета, зло нијесам тражио нити га желио! Твоја сабља а моја глава. Радији сам да моја глава умири свађу, него да ради ње изгуби их се још...“

„Момче, хоћеш ли се заклети да је све тако било. Да је све тако, од ријечи до ријечи, као што си сад казивао?“ запита Владика, изговоривши сваку ријеч лагано и одмјерено.

„Хоћу, Господару!“ одговори младић, прекрстивши руке на прсима.

Владика погледну ђакона, а овај отрча у манастир.

Ријечи и држање његово одаваху искреност.

„Глава је ништа према души, пази се!...“

„Све на моју душу што слажем јали изврнем, Владико свети!“ рече младић и умиљато погледа старца.

У толико и ђакон дође, носећи крст, јеванђеље и двоје свијеће.

За ђаконом изађе из манастира перјаник један и тај отрча, као звијерац, пут Бајица.

Велико звоно на манастиру зазвони.

Неколике пушке запуцаше у пољу пут сјевера.

Људи преблијеђеше, и стадоше се муком згледати.

„Не бојте се, не мислите ни за што!“ рече Владика. Затијем настави свечаним гласом: „Приступите хришћански, па цјеливајте!“

Јован се одвоји од гомиле, па наслони дугу пушку уза повисоки зид од гумна, а малу пушку и нож положи при кундаку. Затијем се прекрсти и поклони, па пољуби јеванђеље и крст, што између двије запаљене свијеће бјеху наперени на вијенцу.

За Јованом изреди се сва дружина, осим убице. Сви прислонише веље пушке а мале положише на земљу, па се збише у гомилу, на лијево; они на једну а оружије им на другу страну. Кривац оста на средини.

Звоно једнако звоњаше.

Владика скиде камилавку, људи прекрстише руке побожно.

„Марко Јоков, јеси ли све истинито исповједио?“ започе Владика.

„Јесам!“

„Тако ти Бог помогао и овога и онога свијета!“

„Амин!“ повтори момче, поузданим гласом.

„Амин!“ викнуше сви у један глас, да се громор разлијегао на далеко.

„Тако помогао свакоме твоме у свачему!“

„Амин! — „Амин!“

Губала те лијепа вјера Христова, јеванђеље и причест, ако си слагао.“

„Амин!“

„Сад приступи и ти, па цјеливај!“ нареди Владика.

Момче то учини.

Звоно престаде.

„Чујеш још нешто! Била је нека чегрст између вас, између тебе и Илије, је ли?“

„Је...ст Господару!“ одговори момче запањено од чуда... „за то нико знао није!“

„Јест Бог!“ рече Владика оштро.

Сви браственици, у највећем чуду, окомише очи на Владика.

Момче се поче трести.

„А рашта? Говори!“ нареди Владика.

„То је подавно било... Казаћу ти насамом али, тако ми свега на свијету то није притрунило у овој несрећи... А ти, ето, знаш све и што је скривено...“

„Говори, море, говори сад; казуј све!“ стадоше бректати браственици му у највећем једу.

„Мир, људи!“ загрмје Владика. „Истину је рекао, ја знам. С његове стране та чегрст није притрунила да се крв пролије, а

што ће мени, под исповједну казати, то се вас не тиче!“

Те ријечи и могући поглед његов, утолише ту часовиту буру. Сваки се, у магновењу, преобрази, а тишина така настаде да се јасно чуло снажно дисање Марково.

Тако постајаше неколико тренутака.

Јаки тутањ од људскијех корака трже их свијех, и сви преблијешеш видјевши другу гомилу оружанијех људи што се примицаше. У један мах те прекрштене руке замахаше, у један мах сви нагоше пут оружја, грајући потмуло, као што зима на снијег тутњи.

„Мир — и на мјесто!“ загрми Владика дигнувши високо крст. „Проклет да је ко ме данас у свачем не послуша!“

Величанствен бијаше старац у томе часу. Сунце сијаше над њим, и зраци му одбијаху се од златнога крста; сребрена Владичина брада и цијела му глава трепташе у свјетилу, тако да им се призре као с неба послани какав светитељ.

„Приступајте, али без оружја!“ викну им.

Звоно опет зазвони.

Људи послушаше, те један за другијем стадоше цјеливати, па се одвајаху на десно.

Кад се сви изредише и пошто звоно преста, Владика проговори:

„Бајице! Земља је зинула да попије крв једнога вашег брата! Ја сам овдје да у име Божије, као његов слуга, и у име своје као Господар ваш, правду дијелим. Правда ће бити. Послушајте дакле што наређујем. Одаберите шестину вас, а шесторицу својијех одабраће ови па сјутра пораније нека дођу, да ту ствар потанко извидимо и протресемо, па ћемо пресудити.

Ајте сад у миру божијем! Проклет је ко уложи да се свети! Пратиће вас до куће два гласа; један ће опомињати вас, а други ове. Помишљајте на што вас опомињу, на страшно проклетство, ако не послушате наредбе моје!... Кривац ће остати. Води га у манастир!“ рече перјанику.

Људи поузимаше оружје, па се раздвојише у двије гомиле и пођоше растоком иако им је један пут био.

Кад се поодмакоше, зазвонише два звона на манастирској кули. То бјеху она два гласа што им обрече Владика да ће их опомињати на клетву.

Таки човјек а таким оружјем могаше владати над онијема, који се не уклањаху никаквој земној сили.

Било је око подне кад се људи разиђоше. Владика остаде сједећи, једнако замишљен. Ђакон је чупкао око гумна, трљајући руке од задовољства. Час је погледао на небо и око себе, час на Владика. Заподјевао је њеколико пута разговор, и то све о времену како је лијепо и како се надати, да ће и потрајати, али видећи да га Господар не слуша, ђакон би махнуо главом па наставио своју шетњу. У то слуга један из манастира, гологлав упути се ка њима. Ђакон, како га видје, живијем кораком оде му у сусрет, вичући:

„Готово, је ли? Пипо?“

„Јест!“ одговори Пипо, смијући се и врну се натраг.

Ђакон, скинувши капицу, примаче се к старцу, накашља се једном-два, да сврати пажњу на се па проговори:

„Да заложимо...“, па исправи: „Да заложите што Господару!“

Владика њему, смијући се:

„Говори јасно, ђаконе!“

„Ма ето, вјере ми, јасно: да се обједује, Господару!“

„Ја не бих, а ти?“ запита Владика, очито шале ради.

„Ја бих и да је црње прошло а некмоли кад се онако дивно уреди све ово јутрос.“

„Ајде ти, ајде! Мени се не једе, но ми је милије сунчати се. Кад је овако лијепа божији дан посједићу, да ми се старе кости утопле.“

„Немојте, Господару, молим ви се! Ето ни јуче нијесте готово ништа окушали, а ви знате: немошствујет т’јело, немошствујет у душа моја... Има једна лијепа *кокошица* варена, па барем да мало *јушице* посркућете и један *батачић* да заложите, да се оснажите.“

Владика се од срца насмија тијем ђаконовим „уманитељним“. па ће њему:

„Остало, без батака, савладаћеш ти, оли?“

„Зашто не, Господару, ако баш тако бити мора!“

Владика се диже, поведен веселошћу свога ђакона, више но ли његовим разлозима.

„Шта бих ја без тебе, мој добри Стефане!“ рече старац искреним нагласом.

„Бог с вама!“ поврну ђакон живо, „што би ми без тебе, наш предобри, свети Владико!... Е, богами, синоћ до касно, баш до касно, мишљах и премишљах о ономе несретњему послу, коме ја краја не виђех. Чинаше ми се да гледам у амбис. Кадли се крај нађе, ето јутрос, нађе га ти, као да бјеху танки кончићи, а не...“

Ђакон устави своје говорничке слике, јер угледа двоје чељади, човјека и жену што им се већ примакоше. Жена је ишла ситним а брзим кораком од деснога краја, као од Ријечке нахије. Човјек је ступао лагано од Бајица.

Њих два бијаху већ близу манастира кад их угледаше.

Ђакон се одвоји, па им оде у сусрет. Владика се устави. Жена се дубоко поклони три пута, кад угледа Владику, а онај човјек, скинувши капу, цјелива се с ђаконом, па с осмјехом на устима и гледајући га љубазно — као човјек који се хоће да удвори — стаде га питати за здравље.

„Ви желите да приступите, ја мним?“ прекиде га ђакон, обративши ријеч њему и њој.

Жена не одговори ништа, но се једнако клањаше, а сузе јој тецијаху низ лице. Човјек одговори: „Бих.“

„Е, па добро... лијепо!“ рече ђакон, као на жерави. „Причекајте, Господар ће да се врене до мало.“

То рекавши, хитно пође натраг па у ходу, обрну се, викнувши им:

„Причекајте на гумну!“

„Жени је оној невоља, те велика може бити!“ рече Владика.

„Биће, да, рекао сам има да ће те се до мало врати!“

„Ходите амо!“ викну Владика.

Брзијем корацима и жена и човјек пођоше.

„Ама, Господару!“ поче ђакон молећим гласом.

Владика га пресјече оштрим погледом.

Човјек онај приступи и цјелива га у руку, па дотаче телом руку му, да поново пољуби, рекавши: „Благословите Владико.“

„Бог, синко, Бог те благословио... Оди, жено, оди!“ рече јој, видећи е се снебила и уставила.

Жена бришући сузе прстима, прегнута, примаче се, па дохвативши скут од аљине владичине, учеста љубити је, а не мога да проговори, да заиште благослов, као што је обичај.

Ђакон иза Владике стојећи, одизаше обрве, напрћи усне два-три пута и облизну се. Тијем „многоизраживим“ покретима одавао је свој „деспек“. Да ли се једио што ће изгубити уважење пред тијем молиоцима, јали што ће се због њих много доцније обједовати?

„Господаре!“ запита онај човјек, обрћући капицу међу прстима.

„Говори, жено, што ти је!“ рече Владика, обративши се њој.

„Господару!“ одговори једва она... „Пропадох, ситна ми ћеца, да простиш, имам их петоро...“

„Чија си ти?“

„Сава Маркова из Добрског села, те погибе под Тројицом, ономлани... Бјеше се, несретник, задужио, Господару, па сад рукодавалац узе ми све, узе ми двоје говеда, а то ми је све. Но ти се молим, Господару, дај ми карту на кнеза, нека ме чојак причека до јесени; продаћу нешто ситне стоке, а и измучићу што, па ћу га подмирити.“

„А јеси ли зборила главарима?“

„Јесам, кнезу, а он слегну раменима; каже: дуг је дуг!“

„А који је то зли рукодавалац, који се огријеши о сиротама и о удовици?“

„Исти из нашега браства, неки Иво Лукин. Но је и он невоља и нејелица, Господару, нема нигђе ништа, право ваља рећи!“

„А колико је дуга?“

„Главнога и добити двадесет талијера!“ одговори жена, а избуљи очи као да се препаде од те грозне суме, замишљајући је.

Владика извади из џепа један кључ, па га даде ђакону, рекавши:

„Узми из столића двадесет *дуката* и подај их овој јадници!... Ајде жено! Бог нека благослови тебе и твоје сироте!“

Јадница преблијеђе и понесе обје руке на срце, тако јој неочекивано би то. Кад се мало прибра, клече и одиже обје руке. Владика се бјеше већ одмакао и онај човјек за њим.

Ђакон скиде капу, прочеша се по глави, затабања ногама, напући уста, па уздахнувши дубоко отиште се и он к њима.

Тамо затече овај разговор:

„Знао сам ја, знао брата ти Радоја. Бјеше лијепи Црногорац, бог да га прости!“ рече Владика.

„Бјеше добар, Господару. Мио добрим људима и они њему... Баш с једним те добрим Његушем бијаше велики пријатељ.“

„А с којим, то?“

„Са сердаром Пејом!“

Ђакон добро одиже обрве, а намигну деснијем оком — као да схваћа на што онај гађа.

„Покојноме Радоју нађе се ђетић, а Пеју ђевојка, некако исте године, те их вјерише у колијевци!

„Па лијепо!“ рече Владика.

„Но, видиш, господару, тај ми синовац Кићун слабодух и невиђен!“

Ђакон се умијеша.

„Валај, заиста чудо, Господару... Знам га ја. Е Црногорца, на очи лошијега није, ја мним, рађало се у ове наше крше... Фала Богу, збиља, како то може бити!“

„А ђевојка?“ запита Владика.

„А ђевојка као вила!“ одговори ђакон.

„Грехота!... Па шта би?“

„Богме, сердар би одржао вјеру, али браственици се противе. Рекли су ми у очи: нећемо!... Ђевојка би, иако преко воље, послушала оца.“

„А тај Кићун, послао те к мени, што ли?“

„Не он, Господару... Шта он зна, не зна ни да путем ходи... Него ето, кад већ његова не може бити, а ја имам сина за женидбу, те згодна момка, како би било да за њ пође?... Тако се не би сасвим вјера погазила нити обичај утр'о, ја мним, а ти како наредиш, Господару!“

„Мој синко, сам кажеш да Пејова кћи не може поћи за Кићуна. То је њу везивало, а мимо то ништа друго. Ако она и отац јој пристају, нека пође за твога сина, то се по себи разумије. Ако ли неће, нагнати је нема се разлога... Ја знам какве би ти

разлоге надовезати могао, али чувај се тога, да се зло не излеже, а ти би му био зачетник, и сав би гријех на твоју душу... Дакле, ја ти не знам шта но како са серадаром учиниш!“

Владика, на велико задовољство ђаконово упути се у манастир.

Цуца сједе на позидар и стаде, намрђен, да пуни чибук.

„Немаш га рашта већ чекати!“ пришапну му ђакон при поласку. „О томе послу немој му већ говорити, но како са сердаром учиниш!“

„Чуо сам већ, чуо, чоче! Немој ми ти сад поповати!“ одговори Цуца ијетко.

„Чудна лисца! чудна лисца!“ гунђаше ђакон, идући за Владиком и трљајући руке!

Тога истога дана пред мрак, сјеђаше сердар са својом чељади крај огња у својој кући. Два клапчића из села, обртаху наелак ражњеве по којима натакнута бјеху два велика брава. Дјеца се задиркиваху шаљивим ријечима, те на сваку крупнију удари у смијех. Медик је вјешто дражио их. Мали Милун сједећи на бабину крилу, смијао се и он, премда разумјевао није њихове шале. Домаћица, снаха јој и кћи, гледаху на сердара, који мрачна лица, пушећи, гледаше преда се.

Медик се диже, те се стаде протезати.

„Ха, како ти шклопћу кошчурине!“ рече му један дјетић.

„Крупне, богме, па их стане прасак кад се претеже“, прихвати онај други.

„А колико их имаш, медиже, вјере ти?“

„Ма чеса, колико имам?“

„Ма костију у животу, чоче! Ти си медик, ти знаш то!“

„Да се кладимо е не зна! Откуд да зна! Ако је бројио туђе, своје није!“

„Некате дјецо!“ прекиде их медик, тобоже оштро, „не пребирајте моје кости. Колико их је, да је, све су на мјесту; изгубити се неће ниједна!“

„Не, валај, док си при тој памети!“ дода један од онијех ђаволана. „А осим памети и мјешина ти је добра, чврста; не пропушта ја мним, ни зноја, а камоли кост!“

„И друга је, брате!“ рече му друг. „Постављене су оне кости добро, и обавијене како треба! Гомила, брате, видиш како се слио!“

„Нијесу мрави навукли, но моји зуби натукли!“ одговори медик, куцајући се по прсима.

„Знамо, знамо... Није тешко ни зубима натући кад је шта, а за те има, Богу фала! Пространа је твоја инорија, а дочекују те свуда...!“ рече мали па мигну значајно на пециво.

Медик саставио руке иза шије, а промолио врх од језика на крај уста, па их гледа и смије се.

„Неће, валај, но од овога мога брава зубима натући! Видиш да се у њ загледа... Претрпи се, чоче, није но тек зарудјело!“

„Што си тражио, то си нашао!“ рече Јока, смијући се. „Ушкао си их да се кољу међу се, на сад оба на тебе!“

„Ђаволи, па ђаволи!“ одговори медик махнувши главом, па изађе.

Сад настаде опет тишина.

Сердар извадивши чибук из уста, одиже главу пут домаћице, као да јој нешто напомене.

У томе пуче пушка пред вратима од авлије и чу се:

„Добра вече домаћину и честито му Крсно име!“

Пејо искочи. Женске се поређаше до врата, у кући.

„Добра ти срећа и добар ми дошао, пријатељу! Стара кућо, ђе си ми!“ одговори Пејо, скинувши капу и љубећи се у лице са гостом. Бјеше то човјек сердаревијех година, помањи од њега, али једар, здрав и лак као момче.

„Благо мени данас, ево мени мога брата; ђе си ми жељо моја!“ рече Јока поклонивши се да му руку целива. Човјек одиже обје руке да јој их измакне, па ижљуби с њом у лице. Док се он са сестром грлио, Стана и Милица прихвате му руке, па их цјеливају. Човјек се пољуби и с њима.

„Петре, како си? Како си брате!“ запита Јока, па опет му се објеси о грлу. И он бјеше јако дирнут.

„Ујаче, ево ти младога домаћина; до сад га нијеси гледао!“ рече Стана, донијевши малога Милуна.

„А јабуко моја! дај ми га амо!“ рече старац, па узне дијете у наручије. „Е очева лијепа глава — да га Бог поживи!“

„Сердарева тазбина!“ шапну дјетић што је пециво обртао, своје другу.

На двору затутњи неколико метака и неколико поздрава чу се.

Сердар је грајао, како је већ он могао, отпоздрављајући.

„Ево их, мајко, пуна кућа!“ рече Милица.

„Пуна, а да како!“

„Нека их! Добро дошли. Наша је кућа вазда пуна бивала овога дана, па ће и посада, ако Бог да!“

„Камо сте ви!“ гракну сердар, улазећи пред њима.

Бјеше их шестина, све људи виђени и лијепо одјевени.

Женске их целиваше у руке, редом свакојега. Јоке их називаше именом; оне двије, Стана и Милица, снeбиваше се мало; видјело се да им људи нијесу добро познати.

„Ха, весело, весело!“ гракну сердар, да је свијем у ушима зазвонило. „Сједајте љуђи! Камо ви женске? Јоке, остави причање сад, намјести овим људима да посиједају! Петре овдје ти! Лука, Марко, ти Чевљанине сједи, сједајте. Што ћу вам ја, кућа мала, а вас много. Може вам бити!“

Сердар је све то изасуо онако у душак, не чекајући ничијег одговора. Чисто би се рекло да је грајао, само да себе заглуши и да прекине своју сјету.

Људи, пошто посједаше, стадоше пунити чибукe. Јока се прислонила уз брата, загрлила му врат једном руком. Толико га жељна бјеше. Сердар одигнувши главу, праћаше оком кћер и невјесту, које отчепљаху један бардачић у нуглу.

„Ја мним е сте у гомили дошли ту до раскршћа, па сте отуда један по један, као... хм!“ поче он.

Сви се насмијаше.

„Како ћемо заједно доћи? Овај с Чева, овај Цуца, нас три из Ријечке нахије, тај до тебе и он отуда прео брда!“ одговори Петар, шура му.

Она двојица за које Петар помену бјеху са Цеклина, његови браственици. Цуца бјеше Радојев брат, што је петог дана

с Владиком говорио. Озринић бјеше један од онијех те су у Дузи с Јанком у чети били.

„А хоће ли која од нашијех женскијех доћи?“ запита Јоке брата.

„Неће некако не моглоше!“ одговори он.

„Е, не моглоше, а од шта?“

„Нека их чоче, може им бити!“ прекиде сердар. Па опет мало блаже:

„Ето имам залуду три сестре, па ни једна да дође у род данас, као што је обичај... Може им бити!“

„Што не дође мајка ти, Спасоје?... Њој је најближе, а она је најпотоња из ове куће поведена“, запита Јока неког згодног црномањастог момка.

„Богами, право ћу ти казати, нагонио сам је. Па се шчињала све до јуче, е хоће, е неће...“

„Богами тако исто и моја стопаница!“ дода неки бркати, средовјечан гост.

„Милица, кучка је ли?“ запитаће сердар. „Вјере ми и не памтим кад сам је видио!“

„Ја знам рашта је мука женскијема да дођу. Страх је сваке да се не заплаче, кад прекорачи овај праг, а то не би лијепо било!“ рече Петар Цеклињанин.

„Ха, богами, то је! Таман је то та̂ но и мени би мука исказати!“ рече Спасоје.

„Некате љуђи, пребродило сам ја све!“ прекиде сердар, па одмах викну:

„Милице, камо та ракија већ!“

„Та ево је, тата!“ одговори Стане зачуђено, јер већ почела бјеше обређивати. Сви то видјеше осим њега.

Пошто се обредише сви и кад дјевојка остави бардачић пред оца, па се одмаче, медик уђе, назвавши „добар вече“.

Сви су га познавали, те се сви — осим Озричића — зачудише кад га видјеше, јер знадијаху да не бјеше званица.

Пошто се и он ижљуби са свакијем, и за здравље упита, сједе.

Петар ка да очима питаше сестру, тако је гледао, па најзад рече њему:

„Јеси ли данас из Црмнице?“

„У данашњи дан сам кренуо отуда!“ одговори медик.

„Био зар неђе, видио некога, па сврнуо староме знанцу на пиће?“

„Био све у старога знанца и биће још за неколико“, одговори Јока и уздахну.

„Шта би, забога?“ запита Петар у чуду. Сви остали обрнуше се к Јоки.

„А ето, имамо рањеника у кући!“ одговори она.

„Рањеника? кога? ко ви је рањен?“ стадоше питати сви једанак.

„Човјек један!“

„Који? откуда!“

„Е, из бијела свијета“, прихвати Озринић, „али вјере ми, добар чојак, као да је међу нама растао!“

„Причај сердару, вјере ти, шта је то!“ рече Петар.

„То је лако испричати!“ одговори Пејо. „Но прије да сквасимо зло грло, још по једном. Дај, Стане, соколе послужи!“

Пошто се обредише ракијом, започе сердар из тиха, а све од почетка, како је удесио Јанка и прихватио га и шта је послјије с њим било, па заврши:

„Ето, браћо, чусте! Јуначки ми замијени Милуна, те ми је он данас усред срца! А мио ми бјеше како га видјех; нешто ми га крв дава. А и он, сиромаш, душом бјеше прионуо уза нас, одмах с почетка, но зазор му бјеше, шта ли, да остане, те наваљиваше 'водите ме к Владици!' — и ја га поведох на зли пут његов!“

„Не тако, сердаре!“ умијеша се Озринић. „Да ли није часније по њ, што је одмах примио црногорско крштење, без којег се ни рођени Црногорац не убраја међу људе? Ако преболи, биће наш, наш као да му је од Косова темељ овдје. Ако му би суђено да овако умре, није му ни тада криво, јер ред је мријети, а љепше овако но женски!“

Сви потврдише да је тако.

Озринић стаде пребирати за коланом, говорећи: „Баш бјех и заборавио, но се сад сјетих! Донио сам нешто, као нека иконица шта ли је, те му остаде код нас... Оно, како смо га свлачили, па му је диже неко са груди, ево видите!“

То рекавши предаде сердару мало платно, објешено о тракама.

„Икона, ја шта!“ рече сердар немарно, па је даде Стани.

Дјевојка се загледа у Елвирину слику.

„Ја бих рад видјети рањеника!“ рече Спасоје, сестрић сердарев.

„И ја!“ понови сваки.

„Па елате!“ рече медик, који је дотле муче сједио.

Сви устадоше и пођоше за медиком, у преграду.

Јанко се зачуди видјевши гдје толико људи у то доба к њему долази.

„Ово су пријатељи моји, дошли на пиће, па су ради да се познаду с тобом, Јанкула!“ рече сердар, па се саже и потра га по челу.

„Једнога већ познаје!“ рече Озринић, сагнувши се и љубећи се с њим.

„А како си?“

„Добро!“ одговори Јанко.

„Црногорац! Богами!“ рече Спасоје, усхићен. „Чули га како рече: добро!“

„Ама соко, чоче!“ прихвати Озринић. „Рекао сам вам пријед па и сад, као да је међу нама никао, и то један од побољијех!“

„А да није соко не би ни улетио амо“, прихвати други.

„Некате! заглушисмо га!“ рече сердар, узврћући му једнако косу.

Медик му сад раздрљи груди, скиде мелеме са рана, па их стаде показивати људима и објашњивати им.

Сви се нагоше да га виде.

Чудан тај приказ, достојан вјеште кичице, како гомила Црногораца стоји око рањеника, а женска им лучем свијетли.

Док су се они тамо бавили, Стана је гледала слику. Најприје гледаше радознано, са избуљенијем очима, па што даље гледаше чело јој се поче мрштити, и, најзад са набраним обрвама сави слику и обави је траком, па је задједе за пас.

„Шта је то, Стаке?“ запита је мати, улазећи из авлије.

„Па некаква амајлија, шта ли, Јанкова. Донио је Озринић. Бјеше му тамо остала!“

„Живни, дијете моје, живни да постављамо. Вријеме је већ, мним, да се вечера— Милица!... камо је камо људи... Ће је Милун?“

„Тамо су сви, и мали ће бити с њима.“

„Ово ће изгорјети, стрина, богами!“ рекли дјетићи.

Мати и кћи брзо поставише двије округле трпезе, једну до друге.

У то и људи сви у гомили, дођоше из преграде. Мали је Милун ишао пред њима носећи луч.

„Дај, Спасоје и ти Лука, растакните, па да се сјече!“ рече сердар.

Момци живо дохватише ражњеве за дебљи крај, па онако цјелокупе браве положише на трпезе и извукоше из њих ражњеве. То је учињено у трен, као за опкладу.

„Ха, ножеве, ножеве амо!“ гракну Пејо.

Стана хитро дохвати са оружнице јатаган, па га даде рођаку, а Петар Цеклињанин извуче свој, па га даде Луци.

Сад стаде фиска остријех гвожђа по пециву. Цијепаху на измјену и живо. Около стојаху сви, па и женске. Милуну је сав обрашчић поштрцан био. Она два дјетића промолили главе кроз коло чељади, па гледаху са насладом.

„Ха, то ми је крешево најмилије!“ рече медик улазећи.

„А коме није?“ рече један дјетић, па се тако смијешно облизну, да се сви насмијаше.

„Е, Боже помози!“ рече сердар скинувши капу.

Сви се прекрстише по неколико пута, па онда посједаше.

„Ма што ти, Цуца, не проговори ђавоље, ноћас, као да ти се језик слијепио?“ задједе га сердар, пошто неколико заложеше.

„Можда си погодио; дану му га облијепа!“ прихвати шура сердарев.

„Хоћу валај! На, па наздрави!“ рече Пејо пруживши му прву чашу.

Цуца не хтје, као из почасти према Петру, но махну главом на сердара да дâ чашу шури.

„Држ кад ти вељу!... Ти си брат Радојев; мио си ми с њега, а да не с тебе!“

Овај се насмија, примивши у шалу то, па стаде наздрављати. Кито је и развео, ја мним, по сата. У назравици је поменуо старо пријатељство и напоменуо како ће се и даље уздржати. А, као из далека, нешто те би се могло разумјети како би се боље свезало то пријатељство.

Људи се изредише вином, па праметнуше разговор.

Стана слушајући здравицу, најприје сва поцрвене као жеравица, па ублијеђе као крпа. Она је трчкарала и што није требало било, само да се једнако у послу нађе.

Људи се дигоше да начине мјесто млађима, па посједаше око огња.

Сердар наведе говор на стара времена и јунаке, па вјешто сврну причање и помену претке готово свакојега свога званице. Управ великом вјештином — као што умију Црногорци, особито старији — као да је то само од себе текло и просто говор на то навео. А Црногорцу свакоме, милије је кад му за старе његове лијепо збориш, милије му је то по сто пута, но да њега хвалиш.

И гости се одужише сердару, помињући витешка дјела његовијех, а његова напосе.

Пошто се доста напричаше, сердар ће:

„Залуду је све весеље без пјесме. Спасоје, дану једну, онако како ти умијеш... Дијете дохвати те гусле!“

Она два клапчића, Милица и Стана, све четверо потекоше к оружници, крај које висијаху гусле.

Спасоје се нећкао, испречавао да не умије, да је прозебао итд. као што је већ обичај, кад некога нукају. Па кад га се већ сити намолише, узе их и стаде гудјети без појана.

„Коју ћу?“ запита.

„Коју умијеш најбоље!“ одговори сердар.

„Дану ону о Бају Пивљанину!“ рече Петар.

„Ону, ону“, повикаше остали.

Момче одиже главу, преврну очима, па спутивши вјеђе на њих, поче пјесму.

Медик се полако диже, па оде к рањенику. Стане оде за њим. Остали сви остадоше мирно. Све утоли у кући. Људи, пушећи, гледаху преда се. Баба узела Милуна на крило па најерила мало главу. Милица сјела на ковчег, па наслонила главу на руке. Она два клапчића стајашу уз кревет, са зинутим устима.

А пјесма, дивна српска пјесма, дигну се из момачкијех снажнијех груди, спаситељица вила из чистогa ложишта.

VII

Кад момче прекиде, остадоше као иза пјесме, мало снуждени. Сити а разгријани стадоше постари куњати, па жмираху у сердара неће ли их понудити да лијежу. Он се томе не стављаше, јер му памет не бјеше дома; турио капу на затиок, чибук загризао, па одбија димове као облаке. Но домаћица му, истиха ће:

„Пејо, људи су подријемали, а и уморни су богме!“

Он се трже из својијех мисли, па као да надокнади што их је дотле баталио, стаде да замеће шалу. Оно двоје-троје момчади и одазва му се нешто, а остали сretoше му шалу са зијехањем. Најзад он ће, пошто се мало уозбиљи:

„Е па да лијежемо!... Женске! камо сте, прострите!“

Наста мало метежи и граје, док се простије и док легаше, па одједном утоли говор а започе хркање. Она два дјетића, легавши један поред другог, не хркаху но пискаху и то на измјену, као да се тако бјеху погодили. Јока потичући огањ, смијаше се томе. Сердар, измакнувши се зовну је, а дјевојку посла к рањенику. Домаћица му се примаче, те почеше шапатам да се разговарају о домаћим потребама што их дан доноси.

Стана отиде к рањеноме момку.

„Јанко! треба ли ти што?“ започе она.

„Не треба. Фала ти!“

„А дријема ли ти се?“

„Ја сам мало поспао... Легоше ли људи?“

„Еве сад!“ одговори цура и сједе.

„Ја ниједнога не познајем... Да, једнога знам!“

„Он ми је ујак рођени, онај постари човјек!“ рече цура с некијем поносом.

„Лијеп човјек!“ прихвати он.

„Она два момка, оно су ми рођаци, по теткама!“

„Лијепи момци!“ опет ће он.

Цура сад каза редом по имену свакога. Каза свакоме род и постојбину и што је иначе о коме знала.

Јанко је слушао и гледао пажљиво.

Заруменила се бјеше од рада и огња, здрава, чила, а онако у присјенку, бјеше сушта противност његова. Сад, занешена и она својим причањем, гледаше га, и немислећи о томе, око у око.

Кад шће да му помене Озринића, присјети се слике.

„Гле! а ја и заборавих да ти предам!“ рече вадећи је иза паса.

„Шта то?“

„Ваистину, не знам ни ја“, рече она мало чудним гласом и предаде му је.

Јанко извуче наелак руке испод покривача и прихвати и одви једанак. Очи му синусе од радости.

„А, фала му! Фала и теби!“ рече и диже благодарни поглед пут дјевојке. Али поглед му не срете никога, јер Стана одмах изађе.

„Ну, шта ради, спи ли?“ запита сердар кћер.

„Не спава, али не треба му ништа... Ја сам уморна, не могу више!“

„Лези дијете!“ рече он.

„Чудна ли је понекад!“ примјети лагано матери јој.
„Осорна, брате, као дивокоса!“

„Нека жено!“ прекиде је сердар. „Невоља јој је, богами! Од сабаха: сјела ни починула није... А мислиш ли да се у себи не гризе и због...!“ сердар не доврши, но се, без невоље, накашља.

Жена му уздахну дубоко, па му се загледа у очи.

„Шта си наумио? Једно или друго, чојече! Бијело или црно... Ред је, богами, да се томе краја дође!“ започе она.

Сердар се не шће даље о томе, но се наже да се дигне.

Она га повуче за скут, па се одлучно загледа у њ.

„Кани се, жено, није ми мило о томе разговора водити, ноћас најсколи!“

„Ни мени не би мило било, ни ноћас, ни сјутра, Пејо, ама...“

„Бре умукни и ајд лези!“ сердар ће осорно.

Јока се објема рукама ухвати за косе, а сузе јој бризнуше потоком.

Њему се ражали.

„Ама жено, богом те кумим, што ти је ноћас? Није ли те стид да људи чују?“

„Пејо! Пејо!“ кликоваше она тихо кроз плач, „отклони срамоту од нас!“

„Ама што ћу ја, де?“ попусти он.

„Проговори с њим! Будите на чисто! Нека се окане, јер прилике није!“

„Да му ја то речем, у кући мојој, о крсном ми имену!“

„Ондан, заондан, кад видиш згоду!“

„Па а... ако заподјене он... видјећемо!“

„Ма ти, канда, не разумјеш куд он гађа?“

Сердар извади чибук из уста па је погледа, мало зачуђен.

Јока скочи да потакне огањ, ваљда да се увјери спавају ли сви, а у исто време да јој пламен освијетли лице домаћиново.

Затијем се хитро поврну, чучну пред њим, као пред исповједником, наслони лакат на кољено, а руком заклони уста, па започе:

„До’дила је к мени Стамена Миркова, таман данас око подне, кад ти оно пође у село. Ја, богме, бјех у највећем послу, као што знаш. Дошла па сјела, па отуд, одовуд, на куле, на виле, на медене колачиће, сваку завија у мед... Фала богу — мислим у себи — шта је овај данас, а ја немам кад ни да се прекрстим. Знам ја њу; знам да је преподобуша од кад је настала, ама данас ми се увија мимо реда. Ово јој није без неке! Мислим ја... Говори, говори, а све наврће говор на Стану: како је прикладна, душо моја, како јој је већ ред мијењати домом, и шта ти ја знам...

Најзад ћу ја: опрости, Стамена, жива била! ама сам у послу видиш...”

„Опрости и ти, жива била, ама казуј ако имаш што у краће, јер, како виђо, не мислиш крају доћи!“ прекиде је сердар, смијући се.

„Стрпи се, чоче, чућеш све... Е, дакле шт’оно рекох? Да, е,... — моја Јошице — поче ти она — имала бих нешто на само с тобом да прозборим! — дођи други пут, кад узимам кад; ја мним није ништа зло, а није ни хитно. — Зло није, фала да је Богу, али јест хитно. — Стаке наша, баш она мени ће: па ајде, мало, по вољи јој! — Извиђосмо у авлију. Она шће да сједе, као по тенану да се причамо. — Богме, ја немам кад, Стамена, но реци што имаш! — Јошице моја, ти знаш да сам ти увијек добра жељела, па бих рада да ме послушаш, за своје добро. — Говори! говори, шта је! — Богме, ево шта је: човјек ти поручује по мени, за Стану! — Који човјек? — Мираш Цуца, добар, пош... — Па зашто да по теби он поручује? рекох ја, па се прекрстих од чуда. — Ма ето, жено, ти се једиш, а нећеш да ме чујеш до краја! — Не иједим се ја! — Мираш је брат, ако не знаш, покојног барјактара Радоја!... — Ма знам ја то све, женска главо, што солиш море! Бог с тобом, друго, та јесам ли ја мати Станина! Што да ти мени причаш што напамет умијем... — Ето, ето, опет се једиш — рече она, па рашири руке као да ме загрли. Ја јој се измакох. Она избуљи очи, па додаде: ти мниш е ћу ти стару пјесму. Није. Друга је! Мираш не иште Стану за Радојева сина, но за свога!“

„Ја се, Пејо, прекрстих два пута, кад чух што Стамена рече!“

Јока се пред Пејом прекрсти два пута. И сердар, у највећему чуду, извади чибук из уста, па то исто учини.

„Шта би, жено? Шта рече?“

„Ето, богами, то! Мираш Цуца иште Стану за сина свога. То ти је по поруци, а он ће, зар, главом то сјутра... Ја обрнух

Стамени плећи, па у кућу. Она ме, у раздвоју, закле Милуном да теби кажем!“

„А да, губала га братска љубав!“ поче сердар љутито. Ја шћах да унесрећим своје дијете, само да вјеру не погазим, а он, брат рођени Радојев... Ама неће, божија му вјера!“

„А тај син му, мало је бољи, веле, од Кићуна. Но он... тобож'... да се не прекида, што је божијим вијетом свезано, хоће Стану у свој дом. А и одјељен је од синовца...“

„Сад ја разумијем боље здравицу вечерашњу!“ примјети сердар.

„А сутрашњу ћеш још боље!“

„Нека жене!“ викну сердар, расрђен.

Она се препаде и обазрије се.

„Не срчи се, чоче! Бог зна што је за боље!... Пустите нека он запођене. Ако ћеш ја ћу га баш навести да запођене пред људима... Па пошто искаже све, лако ћемо се ми извадити, и с образом ћемо изићи!“

Сердар се мало промисли.

У то и први кокоти запјеваше.

„Ајде да се почива!“ рећи ће он дижући се, па настави:

„Добро си река; Бог зна што је за боље. Нови дан, нова мисао... Виђећемо!“

Чим дан зарудје, она два момка наложише бреме цјепаница на потуљени огањ и још донијеше из авлије двије велике кладе, па приставише.

Силна јара пробуди све званице редом.

Најпрви се диже Цуца.

„Овоме је догорјело!“ рече Спасоје, смијући се.

„Њему је, кан’да, кожа најмекша!“ прихвати Марко.

„’Бро јутро! Здрав’ осван’о, Цуца! Је ли ти се што снијевало!“ стадоше га задјевати.

„’Бра ви срећа!“ рече он дебелијем гласом, као из бадња да одговори. „Оно, ушњех да сам у сред Цеклина. Студен, цича, пометох се, те ја сврни у вас. Кад тамо, шћућурили се вас десетина око пламичка. Виђу нема до руковет врежине на огњишту. Та наложите! рекох ја. — Како! шта! повикасте ви, та оволиког огња нијесмо никад до сад наложили! — Припеци ја зле табане, а ја, не чују огња боље но да сам упр’о у пласу леда. Обрнух плећи. Студен те студен!... Одједном, пригрија ми па и догорје, богме. Скочих, и гле, збиља Цеклињанин наложио големи огањ, ама на Његушима... Збиља, ја мним, до јутрос се нијеси овако огријао?“

Сердар и његови гости обуваху се, те са смијехом прихватише ту шалу. Сваки по нешто рече, неко у хатар Цуци, неко ономе другоме, како ће их боље подражити.

Цуца, посокољен, настави:

„Е, нијесам све испричао! Преврћући се око тобожњег огња, рекох домаћијема: дајте да што заложим, е црках од глади!... На то, невјеста једна донесе ми у шаци неколико укљеве и колико нокат рметинице, па ће мени: на, брајо, па јеђи сит!... Камена ти та ситост, дијете, помислих... Поједох, па ми се замути у дробу, браћо, е ја збиља мним, погинуо бих од тога иако је у сну било, да се не пренух и не нађох овај лијепи огањ!“

„И да се не надаш е ћеш до мало накљукати трбушину, реци!“ прихвати Спасоје, у сред општег смијеха. „Збиља, људи,

то је за проповијест колико један Цуца може појести. Ја сам то још као дијете слушао, ама видио сам очима синоћ једнога!“

„А, обилати, обилати!“ примјети медик.

„Како обилати?“

„Обилати трбуси, ја!“

Сви у смијех.

„Нека ти, Црмничанине,... ви драмо... и! Криво ти се што нијесмо циције као ви, циције и од својијех уста. За вас се баш може рећи: 'седам кућа једну козу музе, још се хвале да се добро ране!' А, те и ви. Црмница ви вином рађа, али ви га други пију. Црмница ви воћем рађа, али други ш њим уста сладе. Све дадoste за пусте паре, а паре у замотуљке. У струку сте танани, као невјестице, не што сте од соја, но сте увијек гладни па исукани. А ми, богме, обилатићи!“

„Ма што не рече: Обилићи!“

„Па, богме, баш и Обилићи!“ он ће.

„Хо-хо-хо! чујете ли љуђи, ђе се стани Обилићев траг!“

„Е, да није у Озриниће, може бити да би у Цуце!“ примјети Озринић.

У то посједаше и замукоше, јер Милица бјеше донијела ракију. У оно доба није се за каву ни чујало у овим крајевима.

Сердар, пошто потоњи испи своју, а видећи е су сви прегли да кидишу Цуци, па да им сврне мисли, каза свој сан. Да речемо узгред, то бјеше и онако његов обичај. Свако би јутро он повиједао своје снове, ако ником а оно домаћијем.

„Е, чујте што сам ја снио!... Сву ноћ сам био у нечесовој тлапњи,... војска, па коњици некакви с барјацима... на хиљаде,

на хиљаде коњаника, па сваки развио свој барјак, а ја се са својима протурах кроза њих пјешке...”

„Бјеху ли коњи бијели јали црни?...“ запита важно, Петар, шура му.

„Јади их знали, бјеху свакојаки! Еле мицасмо се кроза њих, ама никад изаћи...”

„Је ли те који очепио?“ опет ће Петар најозбиљније.

„Јест, богами“, осјече сердар, а загледа се добро у очи Петру, не би ли одгонетнуо шта значи то. „Чему то слути?“

„Хм — па... ништа!“ рече Петар, као немарно и смигну раменима. „Те даље!“

„Те... — ја, богами, не знам шта би даље... Очепио ме... очепио. И бјеше, знајте лијепо, црн коњ те ме очепи...”

„Па што, кад те убио није! Да слути на веље зло, ћаше те онај коњ убити. Но те очепио, неко ће те наједити,... то ти је све!“ протумачи медик у врућини.

„Тако је, тако!“ потврдише остали.

„Е-е-е“, настави сердар, ваљајући очима наоколо, јер се сумњаше, „не бјеху то наши људи, нити Турци, но некакви чудни, црни војници. Не знам шта би даље... Пред зору пренух се мало, па опет затљах, и виђех јасно, нâ, као на дану нашу војску. Идемо преко Конавала, као оно онда кад посмо на Дубровник. Господар пред нама на бијелу коњу, као оно онда. Само што људи не иду за њим у гомилама, но све један за другијем. Боже! војници се нанизали, па тај низ, као велика гуја лази од Суторине до Жупе дубровачке. Ја му се примакох па рекох: 'Господаре, није добро што су наши овако размакнути! Ако удари Вранцуз с бока, погибосмо!...' Он ми се насмија. Његова сребрна брада заигра и у лицу сину... Не бој се, Пејо, каже. Добро је,

добро, а биће добро... Е, баш овако, три пут ту ријеч рече. И, чујете, он се наклони с коња и пољуби ме у чело; ја њега у руку. Оба моја покојника (сина), десише се украј мене, па закликташе и поиграше, као од весеља... Фала Богу, чем' то слути?"

„Како чему? Није ли ти три пут рекао: 'добро' и још те цјеливао!... Видиш да је на добро! Ово потоње одгони све оно прво!“ рече Петар с увјерењем.

Многи одигоше руке и климнуше главама, као тврдећи очевидну истину.

Сад опет настаде кратка почивка, те се још једном обредише ракијом.

Али залуду бјеше сердар одврнуо јуриш са Цуце. Медик, паприка љута, устријем се прво да му се свети.

„Дану, причај још што о Црмничанима, чоче! Причај кад си почео. Рече ли оно да нијесмо сој с тога што не можемо по једног брава на оброк, као ви, и још му кости зглођете. А да, Цуца господско кољено...“

Петар га прекиде:

„Опрости, не заборави на којој си! Мене је првог задио; мене је најпрвога ред да му поврнем!...“

„Нијесам тебе!“

„Како нијеси у сну, рече, озебао и гладовао у нас?“

„Јест, јест“

„Е, видиш... Оно да речемо, у сну се привиђа свакога јада, и оно што није налик истини. Али мени се то догодило, баш то на што он гађа у Цуцама!“

„Причај вјере ти!“ рекоше сви.

„Зачамах тамо — ради крви бјех пошао — зачамах тамо неколика дана. Ја, тобожни главар, а дошао да кметујем, частиће ме, велу. И јесу, вјере ми! Бјеше у кући некаква стељина, жућа но ова слама над нама, а шупља на неколико мјеста; и та једина бјеше у кући. То ми је био простирач. Прву вече заклаше некакву црклотину, т’а, од шта ћеш да се угоји у онијем кршима! и та се повлачила ја мним три дана. Но што је најљепше не би ’љеба. Изнијеше ми уз тобожње печење, некакво коријење...“

„Какво коријење?“

„Богами гомољиће нечесове, као јабуке. Шта је ово, браћо, запитих у чуду? — Кртоле ја! одговори ми домаћин. — Једе ли се ово? — Те како! Господар је набавио сјеме с мора. То је добро, ја ништа мање од леба!“

„Добро је рекао, богами!“ умијеша се сердар, смијући се.

„Е, те ја једи од онога. Шта ћеш! Свако јутро бјех тањи у пасу, док не побјегах!“

„А, а, то је било на јави, а не у сну“, прихвати с мјеста медик... „Ама, опет, што је право, право, богатији су нечим од свијех осталијех Црногорица!“

„Чим?“

„Сољу, ваистину!“

„Како солу, откуд!“

„А зар не знате да су им је стари сијали, па се потражује и још рађа!“

„Опростићеш за то, то су Ћеклићи чињели!“ рече Мираш.

„Немој ти на нас пренашати ваша дјела!“ поврну Ћеклић.

„Ама јесте, чоче, то је познато, као што је познато е сте купили у Приморца од мазге јаје, као што сте нашли Божје око!“ рече лукави Мираш, да тијем одстрани нападај од себе па да се с једним кобали.

„Какво јаје? Какво око?“ запиташе остали, као тобож, а не бјеху прије чули те шале.

„Ваистину ја ћу ви причати! Носио Приморац тикву. Срете га Ћеклић. — Шта ти је то? — Ево видиш шта, јаје! — Од какве тице, чоче? — Није од тице, но од мазге! — Како од мазге, може ли то бити? — Лијепо, из њега се излеже мазга! — Нијесам то знао, валај! — Ето знај сад! — А би ли га продао? — Бих? — Колико? — Толико! — ...Погоде се, и Ћеклић понесе тикву. Кад био на врх Крстаца, поклизне му се нога, пане, а тиква му се скотрља низа страну и распрши се у стотину комада. Зец један, у толико, искочи из грма. Ћеклић се диже, па мнијући да је оно ждријебе из јаја се излегло, стане га вабити: пшјо мало, пшјо мало, овамо ти је мајка!... Зец, као зец, ни стрва му ниђе... Е, куку мени, рече Ћеклић, погибе ми јутрос мазга, још каква мазга, кад оно јутрос тек се излегло, па онако трчи, а да какво би кашње било!“

Сви у смијех ударише.

„А за око причај!“

„Нашао Ћеклић на путу зрно грожђа. Не зна шта је. Никад видио. Окуси, те видећи да је слатко: ово је ја мним (Боже опрости!) Божије око! Дабогда ти — рече — и то друго испало, кад је тако слатко!“

„Били два Цуце, па се стали дијелити“, поче онај. „Шта ће да дијеле, ками, до оне куће и авлије, И нешто прљужине. Добро! То треише. А оба знадијаху само једну пјесму. — А да

коме ће пјесма? запита старији. Ту се подавијај и инади, док најзад углаве да остане старијему пјесма а млађему дио земље за њу!“

„То је једна! Чујте сад другу о Цуцама!“*

„Некате љуђи!“ гракну сердар. „Ја се, богами чудим у што сте јутрос ударили! Исмјевамо један другог ради сиромаштва, као да наголо нијесмо сви сираци, и као да је то срамотно. А, богами, и сметенила има свуд! Причајте о чем другом!“

звони!“ „Прекините ви сад свако причање, па ајте к цркви. Ено већ

„Хоћемо с помоћу Божијом. Ајтемо соколови!“ рече сердар и први се диже.

Сердар, пред својим званицама и многијем људима из свога браства, иђаше носећи пуње и проскуре. По служби, пошто му поп још опоја и окади гроб родитеља и сина Милуна, врну се дома.

Сунце таман грануло бјеше кад се они враћаху. Дан бјеше ведар и свјетао, прави Ђурђев данак. Из једанаест цркава Његушкијех, народ је врвио. Тога дана, летурђија се одслужила раније неголи обично, јер послјије службе попови се разиђоше по селу, да читају славу по кршњацима. Попова је било много у оно вријеме, у свакоме браству било их је по неколико и то бјеху по избор људи, а опет сваки је имао доста посла у тој прилици. —
Ре

ћи ћеш: зар није и данас тако? Поп очати славу, па свршено! — Не, данас је мало друкчије. Данас попо натакне петрахилъ, чита из требника двије-три молитвице, помене мртве, окади трпезу, па бјез’. А онда, брате мој, иако ниједан није из књиге чатио, но говорио славу наизуст, као какву пјесму, ама је слава била много дуља. У њој се поминаху сви српски

светитељи — а има их лѣ низ! — па сви наши жупани, краљеви, цареви, деспоти, којијех је такођер повелика бројаница. Осим тога било је некијех молитава (налик здравицама), у којима домаћину и његовима од Бога се искало најприје здравље и срећа; па помињи редом све живе; па за род у земљи, па за напредак у стоци, па — ко зна што још. По томе начми читуљу, ама не онако сухопарно да се нижу сама имена, но све то бјеше зачињено дугачкијем, китњастим молитвама. Еле, читаху славу као што је у србуљама, стару српску славу. А кад то обреди, засједи поп, па се причај с људима подуго, иначе би се домаћин увриједио.

Али се сердар дуго задржао од цркве до куће, јер на сваки корак сретао је и стизао људе из другијех села и даљијех крајева Црне Горе. Бјеху то знанци Петровића, Кустодића и другијех брастава његушкијех. А све људи видоци и гласити; људи кућићи, према тијем јуначким браствима, које поменусмо. Сваки је од њих познавао сердара и он њих. Са свакијем се он и његови званци ижљубише и за здравље питаше, а то је, богме, понијело комад времена.

Поп Марко — подаљи рођак Пејов — не затече дома но женске, а и њих у послу. У авлији гораше велики огањ, а крај њега, са три стране, три велика пецива. Медик, који не мога оставити рањеника те поћи к цркви, сјеђаше опет, као оно у очи тога дана, мало подаље од огња, па се шаљаше са малијема пеци-бравима. У кући опет гораше други огањ, а крај њега настављено неколико лонаца. Кад поп дође, Милица и Стане, таман дошле с воде; упртила свака по вучију, а у рукама по дижву, па онако прегнуте и задихане, распрђују. Јока, опет, узмувала се, не зна шта ће пријед. Све јој се чини да је нешто још у нереду, премда је кућа уредна; што ћеш, таке су вриједне домаћице. Па хоће и она да се мало уреди и улицка; па хоће малог Милуна, и њега да лијепо обуче, и да га измије, е му бјеше обрашчић још од синоћ остао поштрцан; па све зове, дозивље снаху, шћер, наређује, кара, а сваку попрати: „Живните! живните! е ће људи сад доћи!“

У то, као што рекосмо, дође поп Марко сам.

„Добро јутро, снашо!... Ха! камо их?“

„Добра ви срећа!“ скочи Јока, па га пољуби у руку. Мали Милун, кога је баба таман чешљала, онако чупав, потрчи к попу, а овај се саже, па га одиже и цјелива њеколико пута у његов свјежи, као јабука румени обрашчић. Видјело се е бјеху добри знанци, поп и мали.

„Опрости, попо, вјере ти!“ рече стара, истргавши готово силом дијете из његова нарамка. „Они,... ја не знам камо их! Ти си сад од цркве, па бићеш их видио!“

„Ја из цркве најприје к вама, као што сам вазда чинио...“

„Знам, богами, фала ти брајо!...“

„А они су пошли прије мене, прије много, јер сам прекађивао гробове... Бог нека ми у гријех не упише, посијао их је доста, кроз ову годину!“

„Е Божија воља!“ рече с уздахом домаћица, „ма сједи брајо, што стојиш!“

Поп наелак сједе. Наелак сними торбицу испод пазуха, па прислони уза чланак од ноге. Наелак стаде арбијом стругати лулу и пунити је, па кад му „снаша“ привали жеравак те пошто одби неколико димова, поче се разговарати с њом, о домаћијем работама.

А бјеше крупна људина тај поп. Мањи нешто од сердара, а ни мало ужи у плећима од њега. И наликоваше му лијечак у лицу. Разумије се, (у оно вријеме) бјеше обријан и носаше перчин, као и сваки други Црногорац. Да је какав извањац, невјешт црногорским обичајима, бануо у ту кућу, па видио тога кршног Црногорца, са двије леденице за пасом, и са

јатаганом што лежаше крај њих, да је, рекох, видио тога човјека а чуо гдје га попом зову, е би се мало обезумио.

Поп се причаше са Јоком, кад сердар са званцима уђе.

„Ха! урани ти!“ рече својим крупним гласом, сердар.

А онај му отповрну готово истијем такијем гласом, дижући се лагано:

„Добро јутро и на здравље ти крсно име!“

„И с тобом заједно!“

Поп се ижљуби са званцима.

„Е, сад да се одужимо Богу!“

„Еламо!“

Јока хитро нагрну жераве на комад цријепа, па посу тамјаном ватру. Заждише свијећу на трпези. Женске запалише још мањијех свијећица, које држаху у рукама. Људи поскидаше капе и стадоше у коло, око трпезе. Поп извади оружије иза паса, па га положи на кревет. Затијем натаче петрахилъ и стаде да чати напамет.

Дуго је то трајало, а за колико је трајало, људи се крстијаху, а женске зачестале да се клањају и крсте, као у зарок, која ће више. Мали Милун ухватио ресе од петрахилъа, па мало зачуђен гледа око себе. И он тобоже хоће да се крсти а не умије, па мрси прстићима по грудима.

Пошто се „одужише Богу“, посједаше.

„Дај, Стаке!... Попу најпрвومه!“ мигну сердар.

Дјевојка му поднесе чашу ракије.

Поп сад опет развезе на дуго и на широко здравицу. За њим сви се обредише, па напунише чибукe и задимише да се големи котур дима, као велика чалма, повијао око глава им.

„Причајде што, попе Марко!“ рећи ће Петар Цеклињанин.

„А што?... Чули сте, п-п-п мним, п-п-п, е ће, п-п-п, Господар амо!“

„Кад чоче!?“ запиташе сви у глас.

„Данас, мним!“ одговори он, исто одбијајући димове и наелак.

„А што знаш?“

„Знам е ће доћи!... Поручио је по перјанику, а кренуће послуже лeтурђије!“

Сви се обеселише.

„Богу фала!“ рече сердар. „Е милије ми је, попо, што си ми тај глас донио, милије валај, но икакав други!“

„Мило свима, богме!“ прихватише остали.

„Дај, жено,... камо то? Даруј ми попа!“

Јока предаде већ приручени дар, назунке једне.

„А сад збогом!“ рече поп. „Причајте се ви, а ја одох да прокадим још ђе-ђе!“

„Да ти је срети пут!“ рекоше му.

„Е, похитајте, живните, Јоке! да се раније руча, е ћемо у сретање, па имамо кад надокнадити!“ рече сердар.

„Тако је! тако!“ повладише остали.

Клапчић се помоли на врата, ценећи се од смијеха; једва се савладао, да изговори: „Стрико! оно је печено!“

„Богме, дијете, и ми готови!... Ха, момци, Спасоје, Марко, помозите!“

До трена, пециво лежаше искресано на трпези. Људи се прекрстише, па прионуше својски. Јоки је криво било што не хтјеше мало да причекају.

„Што си принаглио, чоче! Ево ориз (пиринч) до мало готов, па бјеше и мало зеља са сланином, да људи заложу... А, залуду, припрешио... хе, а!“

Сердар, гологлав, обиграваше своје званце, зовући их по имену, нукајући их да једу, а све је то шалом зачињао. Он сједао није, јер обичај не да.

„Нека, жено! Ово су мрки вуци! Најели би се и сирова меса у невољи... Елате, људи, па ајдмо!... Нека женска главо!... Подај кокошима твој ориз,... и није но за кокоши и за жене... Елате људи, тако гладни не остали! Јуначки прегризите по који залогај, па да се иде... Нека жено! Сланину и зеље остави за довече. Биће слађе пригријано... Елате људи! Цуца, соколе и ти Ђеклићу и ти Озринићу, вама се чудим а не овијема из умнине, из питомине! Не угледајте се у њих, не либите се, не жвакулите кâ лацмани... а они су на полак лацмани!“ Тако се сердар шалио ходајући око трпезе.

Тако и би.

На брзу руку људи заложуше. Попише у славу и ваславу, обредише се по једном вином, па стругац на врата.

А, богами, и вријеме је већ било. Већ горњи дио села кренуо бјеше у сретање, па угледали зар Владуку те звона

зазвонише на свијем црквама, а пушке грмијаху на све стране.

„Сердару! о-о-о сердару!“ дозиваху његови браственици са свију страна, таман кад он из авлије. — „Ето ме, браћо, ха момачки!“ гракну он. — „А да како! зар ћемо ми најзадњи!“ одговараху они.

И збиља сердар момачким кроком пође пред својима, и стигоше на вријеме, па се придружише ка гомили, у врх Ераковића.

Сунце се бјеше већ примакло ка средини неба. Ђуха вјетра није било, но тишина и топлота, као о Спасову дне. Женске нанизале се пред кућама, по зидовима авлијским, по гумнима — свуда. Свака заклонила очи руком, те гледају пут гомиле народа, што се црњаше, и у барјаке што се лепршаху по ваздуху. Њеке држе ситну ћецу у нарамку, њекима се нашла ожица у руци, како изађоше у хитњи и са залогојем у устима. А повећа дјеца опет, пропињаху се, чеврљају, отимљу се за мјеста.

Кад се Господар примаче, људи поскидаше капе, а затутњаше пушке, да се, штоно ријек, небо проламало. Напријед је ишло неколико перјаника. Владика, у свештеничком црном одијелу, на бијелу коњу. До њега јахаше његов весели ђакон. За њима опет неколико људи на коњима.

Главари, а пред њима браћа Владичина Саво и Марко, приступише најпрви па му помогоше да сиђе. Пошто му главари пољубише руку, наврје народ к њему, да су старјешине муке имали припуштајући редом свакојега. Благи старац благосиљаше и у исто вријеме питаше за здравље свакојег постаријег. Лице му, обично жуто, бјеше се заруменило од свјежа ваздуха и од покрета, те му чисто весело играху очи и осмијак на устима.

Дуго је народ задржао мила госта ту на путу, а и дуље би, да ђакон не повика:

„Ама људи, ви сте сви ругачи, ја мним! Нијесам дошао — (не ћаше но само за себе да говори кâ увијек) — само да ме гледате, но сам дошао на славу!“

„Аферим, ђаконе! весели човјече! Ђе си ти, пуна је кућа веселја! Добро нам дошао! Ајдемо!“ прихвати Саво Петровић.

Гомила се одмах раздвоји и Господар уђе у кућу, у којој се родио.

Како главари одоше за њим, момчадија ухвати коло а у колу по двојица, по четворица, играху оро, кликћући као орлови, и махајући рукама, као орлови крилима.

Марко се помоли на авлијска врата и нареди да се момчадији вина изнесе.

„Тако, тако, соколони!“ он ће. „Ама камо ђевојке? камо невјесте?... потрчите који од вас и окупите женскадију!“

То би у час. А ваља рећи да су многе једва и дочекале. Лијеп вијенац дјевојака и невјеста младијех сави се украј момака. Момци их раздвојише, па се помијешаше, те и оне играху оро. Дивно коло, а у томе колу најдивнија вила бјеше Стана Пејова! Заиста за њу се могло рећи, што оно пјесма каже за дилбер-ђевојку: „висином је коло надвисила, љепотом је коло зачинила.“ Људи из даљега, званци постарији који је не познаваху питаху: „Чија је оно ђевојка?“ Па кад још чуше чија је, сваки је помислио: „Еј да ми је у дом!“ помишљајући неко на сина, а неко на синовца, јали унука.

Након једног сата, Господар и главари изађоше. Младеж кад га видје снеби се мало, али кад их он посоколи смијући се, ноге поиграше лаганије, грла кликтаху јасније, а и пушке зачесташе, као да их се придало више.

За кућом Петровића бјеше пространо узвишено гумно, лијепо поплочано. Господару донесоше столицу и јастук, да се

наслони. Остали — разумије се главари и постари људи — посједаше по вијенцу од гумна неки, а неки преда њих на само гумно, простријевши струке и прекрстивши ноге.

„Пушите, људи!“ рече Господар, видећи е се снебивају.

Пошто се сит нагледао лијепе младости што се веселјаше, па пропитао за неке момке и дјевојке, које непознаваше, праметну разговор на сеоске работе, па на шире, док разговор не обухвати много штошта. А то вјешто и предумљено, као што треба и што личи Господару земље.

Људи су му одговарали, питали га, повиједали и сами нешто, а то све танко и умјерено, као што већ умију Црногорци.

И Цуца је био на гумну. Ђаволасти ђакон, кад је видио згону, наведе говор на оно о чем је, два дана пријед, Мираш Владици говорио. Сердару би мучно да се о томе, у овакоме збору, заподјева, али што ће није мога замучкати ђакона. Овај је при томе значајно погледива Господара; видјело се е су се њих два напосе разговарали. Ни Цуци не било, но с почетка све одврташе поглед. Али најзад знаде га ђакон жацнути, те мој Цуца, сам заподје, ама чистац о томе. Нећемо одуговлачити казујући све што је он набројио, како ли је заколио, из даљег, док је, тобож, доказао, да кад Стане не може за синовца му, а оно је ред за сина његова да пође. Владика је помњиво слушао Мираша, а у исто вријеме гледаше у лице сердарево. Многи не знадијаху ништа о томе, што сад први пут чуше. Сви обрнуше главе пут кола, па тражаху очима Стану, а, знамо, да им није требало много тражити.

„Шта ти велиш на то, сердару?“ запита Господар, пошто онај сврши, и пошто сва граја утоли.

Сви се погледи стекоше на сердара.

Он бијаше поблиједио.

„Ја, Господару,... ја не вељу ништа... Но како ти речеш, онако ће бити!“

„Е, добро!“ рече Владика, „ја кажем да те вјера везивала за Радојева сина, а овако ја те раздријешујем. Ти си слободан да удаш ђевојку, за кога теби драго... Је ли овако право, Црногорци?“

„Јест, Господару! право, као и све што из твојијех уста чујемо!“ рекоше људи.

„Е, фала ти Господару!“ прихвати сердар, уставши на ноге и скинув капу. „Послушао бих те и да си друкчије рекао, ама би ми тешко било!“

„А као зашто!?“ раздрије се Мираш, клисивши и он на ноге. Очи му синусе дивљим изразом.

Сердар га хладно омјери.

Људи га прекорише што не умије људски пред Господаром, и савјетоваше га да одлази, што он и учиње.

А затијем опет се преврне разговор на друго. Сједили су ту док сунце не наже, па се раздвојише и пођоше, пошто испратише Господара у кућу. Младеж се такођер разиђе.

„Камо Цуца?“ упита Јока домаћина видећи е онога нема са званијема.

„Отишао је да сô сије!“ одговори Ђеклић, весео, превесео.

„Наједио се што не дам Стану за сина му!“ одговори сердар, отежући сваку ту ријеч, и гледајући значајно Јоки у очи.

„Е, фала ти!“ рече она, пољубивши му руку.

Стана, у тај час, таман дође из кола.

„Јеси ли се наиграла?“ запита је отац, па је загрли и притиште к срцу, дирнут, јако дирнут.

Цура се мало зачуди тој милости, ту пред званцима, против адета. Она погледа мајку и остале, па видећи е су сви весели и повлађују, чисто наслути шта је, па пригну главу к очеву рамену.

„Вечеру доносите!“ гракну сердар. „А по вечери пићемо, пјеваћемо, играћемо, као коме је весело срце. Весело! весело, дјецо!“

VIII

Од Ћурђева до Тројичина дне било је те године шест недјеља размака.

Такога прољећа није се памтило у овијем крајевима, гдје ријетко и бива прољећа.

С дана на дан небо се то боље чистило, сунце је јаче пригријавало, а земља се заодјевала зелењу.

Млађи народ весео у свјежини и у благој топлоти, кликоваше:

„Богу фала те зима прође! Одједном је нестаде као да у море утону!“

Старији људи не вјероваху својим очима, ка'оно злу навикли. „Добра одједном нестaje, ђецo, а зло се повлачи; те и за зиму што кажете да је нестало, причекајте па ћете видјети!“

Тако је пролазио дан за даном до пред саме Тројице; вријеме се не обрну.

То је било старцима за велико чудо. Прво чудо би, што се зима не потаја између та два рока, као што је навикла. Друго чудо, што она не застаде, нити се обрну у поласку. А највеће чудо што репом не ошину.

„Одагна је Ћурађ одједном. Ове године баш се показа да је прави прољетни светац!“ говорило се.

Еле љето ограну. Трава бујно порасте; чести се окитише лишћем. Стока жељно приону да се напасе. По њивама изниче

жито, као један бусен природа цијела буђаше се новијем животом.

И људи, као и сви остали Божи створови, снажаху се у њој. Колико ли рана тјелеснијех и душевнијех прољеће не извида!

Јанко се бјеше већ појмио. Већ пред Спасовдан почео се бјеше придизати. Медик побра нове ловорике, разумије се приписујући у своју заслугу оно што учиње природа и младост. Он пође задовољан, јер понесе лијепу награду, а остави лијепо мишљење о својој вјештини.

Већи дио Његуша бјеше већ пошао са стоком на Ловћен, па и браственици сердареви. Он са својијема остаде још за који дан, док се боник опорави.

Уочи Тројичина дне све куће око његове бјеху пусте нити је у којој пас лајао, ни кокот пјевао, јер Његуши оду сви, а поведу и све живо.

Сунце бјеше на заходу. Сердар отишао у дубраву да усјече нешто грађе. Под авлијским зидом, на једној дрвеној клупици, сједио је Јанко и нешто писао на листићу артије. Мали Милун надвио главу па гледаше са великом помњом шта му Јанко ради. Јока, Милица и Стане сједиле су мало по даље и работале женске радње. Мали истрже из руку Јанковијех картицу, потрча, па весело

стаде викати:

„Види мамо, што је написао!“

Женске, све три, нагнуше се да виде.

„Коњ!... Е, види лијепо ли је навезао!“ рече Јоке.

Јанко се смијао. „Донеси, Милуне, па ћу ти на њему направити човјека да јаше“, рече. Мали послуша, па стаде опет помњиво мотрити како његов Јанко оловком повлачи и сјецка по листу, а ово се све ниже, ноге, труп, руке, глава, одјело.

„А што си, Мило, учинио од онијех другијех?“ запита га Стане.

„Ја, богме, хранио!“

„А ђе?“

„Под твој ковчег!“

„Ајде донеси, злато!“

Мали отрча у кућу, и мало затијем поврати се, носећи у руци неколико листића.

Женске му их узеше, па стадоше прегледати. Било је ту насликанијех животиња, кућа једна градска, стабала и једна женска у црногорском руху.

„Стана, богами!... ово си ти!“ рече Јока зачуђена. И Милица се чуђаше, како јој слика наликује. Цура је за дуго гледала своју слику. Насликао је бјеше да сједи; једном руком покрила пас, а другу спуштила низа се.

„Е, фала Богу, шта не умију људи из свијета!“ говораше Милица.

„Као људи учевни!“ примјети Јока.

Милун у то покупи своје сличице, понесе их откуда их бјеше донио, па се опет приви уз свога Јанка.

Да, Јанко му бјеше већ мио, као које од њих; од њега се већ не раздвајаше по цио дан. И дијете бјеше омиљело момку.

„Ја мним ти би умио и икону написати!“ запита га Милица.

„Бих може бити, да имам све што треба“, одговори он.

„А да јеси ли ти написао ту под грлом?“ запита Стане.

„Какву, под грлом?“ рекоше оне двије, мислећи да му је на кожи насликано нешто.

„Па има његову иконицу објешену о грлу. Бјеше је изгубио а донио му је Озринић о Ђурђевиу дне“, рече Стана.

Обје се дигоше и приђоше к њему. Јанко, смијући се, извади из њедара сличицу. „Нјесам ја ово насликао, не бих умио овако“, рече показујући је.

Оне гледаху. Виде е је женска глава. Лијепа глава, са плавијем очима и с бујном, расплетеном косом.

„А ко је то?“ запитаће Јоке.

„Ово ми је сестра!“

„Збиља?“ Оне се боље загледаше. Стана кад чу ту ријеч, остави вез, па приђе и она да гледа.

Пошто се сите нагледаше, сједоше опет. Разумије се да их је то повело да говоре о његовој сестри. Нађоше да му много сличи. Стадоше га даље запиткивати — Стана највише — и колико јој је година, и је ли се удала и све остало. С ње пређоше на осталу његову родбину, премда већ прилично подробно знадијаху све то.

Јанко је одговарао, не дижући очију са своје радње, час њима, час опет Милуну, кога је премило оно што гледаше.

У то се сердар поврати, носећи грађу. Он им назва добру вече, па свали с рамена дрва. Женске устадоше. Милун

отрча к њему.

„Што то пишеш, Јанко?“ рече Пејо, хукнувши од труда, па сједе крај њега.

Јанко га поздрави и показа му цртеж.

„Ха благо Милуну!“ рече сердар. „Хоћеш ли ти овако научити?“ Дијете му сједе на кољено и загрли, као да га забави, да не смета Јанкову радњу.

Сутон се почео бјеше хватати.

„Ја бих да што заложимо, е сам огладнио... Јесте ли што зготовиле Јанку?“

„Ја нећу ништа до млијека!“ рече момак.

„Каква млијека, чоче! Ево три дана да срчеш сама млијека. То ти неће дати скопости!“

„А што ћу му ја?“ поврну Јока дижући се. „Сварила сам му мало бравијега мяса, као и јуче. А што ћеш му кад га није воља. Човјек зна што је боље по њ; а то му иде к срцу!“

И остали сви осим Јанка устадоше.

Сердар таман да заусти, да одговори на примједбе домаћичине, кад зачу топот коњски на улици.

„Види, Стаке, чији су то коњи!“

Цура помоли главу на авлијска врата.

„Чији ће, збиља, коњи бити у ово доба?“ рече Јока.

„Богме два човјека на коњима. Ено их оставише се крај стрикове куће, па обрћу главе на све стране!“ одговори цура.

„Чуде се е је све пусто око њих“, рече Милица.

„Ама ко ће то бити?“ запита сердар, упутивши се к вратима.

„Нијесу наши људи... Два лацманина!“ одговори Стана.

Кад то чуше сви потекоше к вратима. Сердар им оде у сусрет. Коњици, кад га угледаше, погнаше коње.

„Добар вече!“ рече први, мален окошт, црн као гавран. Онај за њим бјеше висок, бјелопутаст, загрнут војничком кабаницом иако бјеше врућина. Овај потоњи не назва, но прстима дотаче капицу.

„Добра ви срећа!“ одговори сердар, растежући сваку ријеч. Он их омјераше од главе до пете.

„Ђе би могли коначити, стрико?“ запита малиша, изговарајући чисто нашки.

„Ваистину и овдје, у мојој кући, кад сте путници, а срећа ве нанијела!“

Човјек хитро сјаха и рече нешто странијем језиком ономе другоме. Онај се поклони сердару, не рекавши ништа, па сиђе с коња и он.

„Држете, поведите коње!“ рече сердар својијема. Стана и Милица, уведоше коње у авлију.

„Чудни гости!“ промрмља Јока кад их видје.

„А окле, ви људи идете?“ запита сердар.

„Из Котора“, одговори онај први. „Добар вече, домаћице!... Ух! уморан сам!“

„Сједите, почините овдје!“ рече Пејо показујући им клупу, на којој мало прије сјеђаше Јанко. Он бјеше ушао у кућу.

Сердар сједе крај њих и једнако их мјераше.

„Ма ти нијеси из Котора. Ја бих те познао да си!“

„Не, ја сам из свијета!“

„Ама лијепо говориш нашки!“

„Како не би, кад сам Србин!“

„А тај други?“

„Он је Нијемац!“

„Па идете зар на Цетиње, ка Господару?“

„Да.“

„Е, са срећом!“ рече сердар дижући се. „Идем да вам што наредим за вечеру!“

Њих двојица стадоше живо да се разговарају.

Јанко чујући за те чудне госте, изађе из куће, па им се примицаше. Они га видјеше, али не свратише пажње. Како разабра прве ријечи што чу, устави се као скамењен и поблијеђе. Они говораху даље, не гледајући на њ.

Јанко готово посрћући, потече к њима рашири руке и кликну:

„Адолф!... Мајн либер Адолф!“

Човјек у кабаници, као да га муња одиже, скочи, загледа се у највећем чуду у Јанка, па пренеражен, немогући изговорити до „ах!“ — прихвати га у загрљај.

Сердар, Јока, Милица, Стана, дотрчаше, око њих. Онај други странац, скинуо шешир, па зинуо од чуда.

„Адолф!...“

„Јан!“

Радост и чуђење не даде им маха језику, те тако осташе неколико тренутака, гледајући се и држећи се за руке.

„Да ти није то брат, Јанко?“ рече сердар.

Тај крупни глас тргну их обојицу, те погледаше и видјеше коло чељади око себе.

Јанко не мога одговорити, но занијека главом. Опако слаб, а од силног узбуђења бјеше малаксао, те му се кољена превише.

„Придрште га!“ викну сердар.

Странац узео Јанка под руку. Онај други, притрча с друге стране, па га прихвати, те се упутише у кућу. Сердар, жена му, снаха, кћи и мали Милун, иђаху муче за њима. Изгледао је као тужни спровод за неким осуђеником.

Јанка легоше на кревет.

У кући настаде велико комешање, женске се збунише. Никако да свијећу, јали луч, да уждију. Њима је све то било нешто тајанствено, а као проста чељад, готова одмах да прећерају сваку слутњу, препадоше се, замишљајући бог зна како невидовно зло да снађе Јанка и њих. Оне почеше истиха кукати, мувајући се по кући.

„Нека те. Шта је то!?“ загрми сердар. „Камо виђело!“

Она два странца украј кревета, препадоше се од тога громкога гласа, а у помрчини, те се измакоше.

„Јанко мој! шта је? што ти је чоче!“ запита сердар, сасвијем другим гласом, нагнувши се нада њ.

Свијећа плану.

„Није ништа, мало ослабих!“ одговори он, малко се насмијавши и тражећи очима.

„А тражиш онога?“ рече сердар па и нехотице се намрди, „ходите амо, господине!“ рече махнувши ономе главом.

Странац се примаче. Јанко се насмија и започе му нешто причати туђим језиком, а ономе се на лицу показа чуђење и жалост.

„Казах му, сердару, да сам био рањен, па да се тек опорављам, и да ми с тога малакса снага.“

„Ама ко је он?“

„Ово је најбољи мој пријатељ. Из једнога смо мјеста. Заједно смо учили и одрасли.“

„А онај други?“

„Не знам!“

„А ђе иду!“

„Не знам ни то... Доста сад, молим те. Пустите ме да мало отпочинем. Нек се и ти људи мало одморе!“

„Тако је, тако. Одите амо!“ рече им сердар, и они пођоше.

„Намјестите тамо да сједнем, и наредите што за вечеру овијем људима!“ рече сердар, показујући главом на одају, у којој је Јанко пријед рањен лежао и која сад бјеше празна.

„Богме је вечера готова“ одговори Јока. „Има оно мало меса, што сам за Јанка зготовила; он га исто неће. Има млијека и сира и љеба доста, па што ћеш више!“

„Добро, добро!“ одговори сердар. „Одите унутра, сједите! Јанко ће доћи, кад мало отпочине.“

Посједаше.

Стара и оне двије, уђоше и оне, па стојећке гледаху странце.

„Гле! исти онаки гуњић и оне златне пруге на врату, носаше Јанко, кад га Тајо доведе на Бадњи дан!“ рече полако Милица.

„Јест, богами, и овај је вицер. А онај други обучен је ка’ и сви други лацмани!“ примјети Стана шапатам.

„Фала Богу, ко су они, шта хоће, кога траже?“ наниза Јока, прикривши руком уста.

„Па сад ћемо све дознати, мамо“, рече Стана, смијући се. „Овај мали ђаво говори нашки као и ми.“

Сердар се бјеше већ разонодио и припалио, те понуди гостима своју дуванкесу. „Вицер“ извади из џепа лулицу, не бјеше у чибуку педао па је наби и припали. Онај други не шће да пуши, но звјераше у женске.

Оне бјеху као на жерави, једва чекајући да Пејо почне запиткивање, управ као у суду, то је, узгред да речемо, свеопшти обичај у нашим крајевима.

„Јесте ли уморни?“ започе он.

„Вас, вас сагт ер“, запита официр. Друг му преведе и одговори сердару:

„Па нијесмо,... тако... средње!“

Затијем сердар настави све редом: кад су кренули, докле ће ако Бог да, да не траже Јанка...

Малиша је преводио питање и одговоре, а преводио је управ с досадом, те је застајао и отезао, па одједном обрати се сердару:

„Овај господин, он је официр, Шваба, као што видиш. Ја сам његов слуга, Срб, као што видиш. Јутрос ми је наредио да оседлам два коња, и да га пратим. Ја сам мислио да ћемо на Цетиње, па и бијасмо тамо кренули. Ноћ нас ухвати крај твоје куће... Ето, у авлији, кад се ми разговарасмо по њемачки, дође онај Црногорац, Јанко, Јан, како ли се зове и прозбори њемачки, па се изгрли с мојим господином, па умал не паде у несвијест... Сад ћемо све дознати, јер богами, и за мене је све нешто ово чудно!“

То рекавши, ка вижлинић, обрну се хитро к официру и стаде њему за дуго да казује, ваљда оно што бјеше већ рекао сердару.

Како слуга говораше, овај све климаше главом, као потврђујући, па најзад му рече:

„Реци овоме човјеку, да ја баш тражим Јанка, но сам мислио да је он код Владике, на Цетињу, кадли ето га у овој кући. Мило ми је, реци, што је мој пријатељ овђе, па ћемо се по тенану проразговарати доцније!“

Сердар одби неколико димова, смишљајући ново питање, а у то Јанко с малим Милуном уђе.

„Ха! диже се ти... добро, сједимо па ћемо вечерати!“

„Ставите трпезу, донесите е је вријеме већ!“ рече Јока.

Млађе хитро метнуше трпезу и столице око ње.

Јанко бјеше већ сио до свога пријатеља, рукујући се поново с њим. Слуга се диже. Сердар сједе до Јанка.

„Малодец! Малодец!“ рече Пејо и потапша Јанка по рамену, а при томе гледаше у странца. Те двије ријечи (он их је тако изговарао) бјеше научио од Руса кад је ш њима војевао у Боки против Француза. То можда бјеху једине двије стране ријечи, које је он знао, па мишљаше да их разумије онај странац. Оба се пријатеља смијаху.

Сердар показа на срце, мигну на Јанка, па изврати шаку и стаде трескати њом, хотијући тијем предочити ономе, како је у Јанка срце обилато, како је срчан.

Гост разумједе ту мимику, па потврди главом говорећи: „Но, снам, снам, јест.“ Толико је и он знао српски. У то женске донесоше вечеру.

Јели су и разговарали се. Два пријатеља засебно, а укућани са слугом. Онај се бјеше већ ослободио, те поче помало и шалу заводити, јер бјеше шаљиве ћуди. Казивао им је — ама лагано, готово шапатом, како му је путем господин свашта причао о Црној Гори. А причао му је, разумије се, оно што бјеше чуо; страшне приче... „Коса ми се, богами, костријешила. А како нећеш? Ђе год што шушни, а он мени викне: 'На оружје!' па устави коње, а натегни мале пушке. Кад тамо, ништа! И тако све на измјену на свакије десет крока. Богами, чињаше ми се, иза сваког стабла, иза свакога грмића да је засједа. Више одједном рекох му: ама, господине, кад је тако опасно што идемо у ову земљу — зашто да срнемо у погибију!?... Ништа, напријед! говораше он. По томе можете видјети да је доста јуначан. Мени се врзло по памети све што сам чујао о Црној Гори. Слушао сам да су јунаци, да се увијек бију с Турцима, ама не да нападају на пролазнике. Али шта ћеш, страх ме бјеше ипак. Оно, кад теби назвах добру вече и кад заисках конак, рекао сам онако слободно, али у срцу друкчије би...“

„А ма шта си помишљао?“ запита сердар, смијући се.

„Шта ја знам!“ одговори малиша. „Видим тебе, а ти нас омјераш, с главе до пете, с, хм...“

„А да ћаше ли се ти добро бити, да збиља ко удари на вас?“

„Право ћу вам казати“, одговори слуга шапатам и нагну се да га боље чују, „ово сам промишљао: Мој господин хоће да гине и без невоље. Може му бити! Ја... е... ја, да је потреба, не велим да се не бих држао јуначки, ама, брате, овако, без икакве невоље гинути. Ја сам имао свој план.“

„А шта би чинио?“

„Како би Црногорци навалили, ја би им довикнуо: немојте ме браћо! ја сам брат ришћанин!... ево видите, па би се прекрстио три пута...“ То рекавши, збиља се прекрсти, а поглед му и лице одаваху страх, е се бјеше запио причајући.

Сердар и женске не моглоше се савладати но ударише у грохотан смијех, тако да она двојица, којима некако не бјеше до смијеха, обрнуше се к њима.

Јанко, таман тога часа, развијаше неко писмо, што му онај други предаде.

„Шта је то? Чему се смијете?“ запита он.

„А ништа, нешто се шалимо с овијем чојком“, одговори сердар, који, иако се амо разговарао, једнако је оком пратио оба пријатеља. Он им је на лицу пратио трагове мисли, што измијењаху. Па, као немарно запита: „Какво ти је то писмо? Да није из дома?“

„Ово ми је од поочима, о коме сам ти причао...“

„А да, од онога доброг чојка. Је ли вјере ти?“

„Јест. Па и сестра ми пише“, рече Јанко тронут, „не знам шта је, сад ћу ви причати“.

„Ела брате, читај... А понесите трпезу, да се мало размакнемо.“

Људи се дигоше и посједаше уз дувар. Јанко поче читати. Мали Милун стаде уз његово кољено свијетлећи му и пиљећи и он очима у писмо. Женске се збише у ћошак, према људима. Милица је плела, Стана је нешто везла. Јока је сједила, наслонивши главу на руку. Сви погледи бјеху упрти у Јанка. Тишина је така у одаји била, да би се чуло да је муха прозујала.

Јанко обрну листић, а у томе поглед му се оте пут Стане, а њен пут њега, те им се погледи сукобише. Једанак обоје оборише очи, а лица им поруменише. А што! зашто? — Зашто баш у томе часу, не моглоше поднијети поглед једно другога, а то им се није дотле догађало; зашто баш да црвене, Бог ти га зна, не би ти ни они сами умјели одговорити на то. Чудновато! Након неколико тренутака опет им се погледи сударише. Као да је нека невидна сила, у један мах, ама баш у један мах, њихове веће расклапала и чинила да им се погледи састају. Зашто баш једанак, та он је одиста мислио да она везе, кад му жеља дође да је погледа, а она опет мнијеше е он чита. Чудновато, заиста!

Најзад он доврши читање и одиже главу с дубокијем уздахом. Тога је пута погледао више себе, у кров.

„Шта казује књига? Је ли што добро?“ запита сердар.

„Зла није у толико што су живи поочим и сестра ми, а за друге ми није ни бриге!“

„А шта ти још пишу, Јанко мој?“ запита Јока њежно, јер јој се ражали. Њезино материнско, рањено срце, осјећаше јако све што подносаше момак у томе часу.

„А ево што ми пишу, казаћу ви све.“

Сви постадоше пажљиви.

„Поочиму и сестри бјех писао дан прије но што побјегах из Котора. Јавио сам им био своју намјеру. Одиста, пошто мене тамо нестане, власт ће бити обзнанила и остале моје домаће. Овај мој пријатељ, не бјеше тада у Котору, но је служио негдје далеко, нити је знао шта ја учињех. Срећа шћеде да га ту скоро премјесте амо у Приморје, а то је некако дознао поочим, а знао је да смо пријатељи, па ми ево пише преко њега, јер друкчије, знате да ме писмо не би никад нашло. Он ми сад пише шта је радио, колико ли га је јада убило трчући тамо-амо, тобоже да ми поможе. Ишао је и у Беч, па најзад вели израдио ми је опроштење.“

„Дакле, сад би ти могао дома?“ запита сердар.

Јанко се горко насмија.

„Бих, пошто би одлежао шест мјесеци у тавници и три године још служио у војсци! То је могао израдити сирома Павле, а колико ли је потрошио!“

„Ама у официрској тамници!“ примјети бојажљиво Адолфов слуга.

Опет за неколико настаде тишина.

„Па што ти говори, тај поочим?“ упита сердар.

„Он свјетује и нуди, да се покорим!“

„А да сестра, што ти она пише?“

„То ћу вам прочитати од ријечи до ријечи, јер је укратко.“ Он размота и стаде преводити са чешкога:

„Драги брате,

Није треба да ти потанко казујем моје стање. Све јаде што поднесосмо од нашега дјетињства па до твога поласка, да је те све јаде збити уједно, они би били ништа према онима које трпим откако примих твоје писмо из Котора. Надала сам се, несретница, е си ти у иједу помишљао побјећи из војске, па да нијеси то учинио, да си се предомислио. Али кад нам власти јаве да те нестало, те да је прилика да си побјегао у сусједну Црну Гору, онда изгубих свако надање. Отац је рекао да ако те ухвате, да ћете мушкетати, и да је то право. Стрико ме тјешио сваки дан. Залуду ме тјешио. Ево ми данас каза што је учинио за тебе и да ти могу писати. Писмо ће моје, с његовим заједно, стићи у Котор на твога пријатеља Адолфа Б* кога се и ја сјећам. Дај Боже да ово писмо нађе мога брата у животу и у здрављу и да он послуша стрика и своју несретну сестру. Не знам што више, нити имам времена. Збогом, мој драги брате.

Твоја сестра Елвира.“

„Јадна!“ рекоше женске, кад Јанко доврши.

Он покри лице рукама, па остаде тако.

Адолф му поче говорити њемачки. Дуго му је он говорио, а за колико му је говорио, Јанко не откри лица.

„Ама шта ћеш, Јанко, немој тужити, ни залуду се гристи. Фала Богу! свему је лијека осим смрти“, рече сердар.

„Е, мој сердару!“ одговори он лагано, „нема ту лијека. Што је било, било! То је свршено, нити се ја за то кајем, вјеруј ми, но ми је жао оне несретне цуре и оног доброг поштеног старца, што их више нећу видјети... Фала нек је Богу...“

„Ама, чоче, може бити да те и мине тавница!“

„Не збори о томе молим те... Не знаш ти што бих је претрпио, горе и сто пута горе од тавнице. Не знаш ти ко су

они... Па и да није тога, врати се нећу нипошто, никад, ни за какву..."

„Нека, нека... како узоћеш моје дијете!“ блажаше га сердар, па да преврне говор на друго, запита:

„Ама како велиш да је тај човјек из твога мјеста, а не збори онијем језиком што наликује нашем, као што си ти с почетка зборио?“

„У нашој земљи помијешани су Чеси и Њемци. Чеси су Славени, знаш, то ће рећи отприлике као Руси. А овај је човјек Њемац — ама добар момак!“

Јанко се сад обрати к Адолфу и поче ш њим да говори. Сви их слушаху пажљиво, као да их разумјеваху. Они су најприје истих разговарали, али мало-помало говор поста живљи. Адолф је често хватао Јанка за руке, час га гледао молећијем погледом, час опет дизао глас и рукама махао, као да хоће да га увјери, час се срддио, дижући се са столице. Дуго је то трајало. Одједном се диже и стаде ходати за неколико по соби, не говорећи ништа. Јанко га устави, узе га за обје руке, па гледајући га, зјеница у зјеницу, изговори му нешто лагано, раздвајајући сваку ријеч.

Сви разумјеше да то би потоња од Јанкове стране, оно што веже јали дријеши.

Адолф га је дуго гледао послје тијех ријечи, па му потресе рукама.

„Е, сад да лијезу ови људи!“ рече Јанко. „Прострите им овдје. И ја ћу овдје спавати. Сјутра ће по ручку они полазити.“

Женске изиђоше по простираче. Пејо такођер оде, рукујући се с гостом. Слуга Мита изађе и он.

„Шта оно у потоњу рече Јанко?“ запита га Стане, пред свијема, у кући.

„У потоњу рече“, одговори Мита, „да нема те љубави, па ни те силе, која би га могла из Црне Горе покренути; да ће у њој живјети до свог суђенога дана. То је потврдио својом поштенom ријечи, а мој господин, ништа му више на то одговорио није!“

Домаћи се згледаше и „поразговорише очима“, па сердар гракну:

„Ај’ да се лијеже, по ноћи је превалило, ја мним ... Сјутра ћемо знати је ли баш ускок Јанко или је: Јо-јо-јо!“ рече сажимљући устима, као да подржава говор Адолфов.

Кад она двојица заспаше, Јанко се лагано диже, одшкрину врата, па напери ухо. Кроз нијему тишину доприје му до уха снажно хркање сердарево, који лежаше пред кућом. Јанко промоли главу. У кући бјеше мрачно, осим под баџом и пред отвореним вратима, гдје бјеше мјесечина освијетлила тло. Он послуша још мало, па кад по дисању познаде да и женске спавају, он лагано пође до огњишта, пропири главњу и запали свијећу, узе са оружнице трубицу хартије, па је метну под пазух, дохвати један сточић и опет лагано врну се у одају затворивши за собом врата.

Док је он то чинио, једно црно, племенито око вираше испод покривача и праћаше га.

Јанко прекрсти ноге на своме простирачу, метну сточић преда се а на сточић хартију и свијећу, коју заклони својим аљинама, па поче писати оловком. Није написао ни двије врсте, застаде, па наслони чело на руку. Опет узео оловку и написа неколико, па опет обори главу, као да смишљаше, и све тако на измјену, почимао је и остављао неколико пута. Најзад се диже и стаде ходати, на прстима, по одаји. Пријатељ му као да чу корাকে, јер промрмља нешто кроза сан. Јанко се тада брзо

поврати на своје мјесто, обу саме опанке на босе ноге, утули свијећу, па кроз кућу изађе у авлију.

Како он изађе, Стана која дотле ни тренула на бјеше, сједе на своме одру, па слушаше. Јанко се устави за неколико са сердарем, па, прекрстивши руке и оборивши главу, стаде ходати. За дуго се чујаху његови кораци по авлији, а за колико је то трајало, дјевојка сједијаше са отвореним устима, као да је пажљиво бројала те кораке. Кад их више не чу, она се брзо обуче и обу, пак се прикраде к вратима. Јанко је сједио на клупици; лакте упро на кољена а главом заронио у прегршт. Цура се примаче к оцу, па га стаде тихо, ама тихо дозивати. Разумије се да је Пејо није чуо, та он је тако тврдосан, а уз то и уморан био, али је чу Јанко и одиже главу.

„А јеси ли ти то, Јанко?“ запита она, тобоже зачуђена. Глас јој је мало дрхтао.

Он ништа не одговори, но је гледаше.

„Што ти је, Јанко? Шта радиш ту?“ понови она готово шапућући, па му се стаде примицати, обзирући се на оца.

Пејо покрио бјеше главу и прси струком.

„Не могу да спим, па сам изашао мало на хлад!“ одговори Јанко.

Стана стаде преда њ. Ћаше да му нешто рече, па се зар сплела, или немаше шта да му рече еле оста као нијема. Он не диже очи, па не знајући куд ће погледом, загледа јој се у руке, ама тако чудно загледа се, као да види нешто ванредно. Цура одиже руке, па их сложи за каницом. Његове зенице, као да хоће да приону уз те лијепе руке, подигоше се и оне. Стане се обрну и крочи пут куће, рекавши:

„Ајде, брате, лези! И овако си још слаб па ћеш прозепсти!“

Мјесто одговора, Јанко дубоко уздахну, пак опет обори главу на руке. Стана застаде. Није знала хоће ли у кућу, или ће да му говори. Погледнула би час на брата, а час на момка. У њој се борила дјевојачка савјест са нечим другим. Помисао да би је отац ако се пробуди, или неко од домаћијех, могао затећи у то доба, са Јанком, можда је то нагоњаше да уљезе. А, може бити, као што рекосмо, не тај страх, него и њена дјевојачка савјест. А како бјеше болећег срца, жао јој бјеше Јанка. Можда јој пролијетало кроз главу да не само има разлога да га тјеши, него да је то њена дужност. Није ли га она у тешкој болести дворила, није ли тијем стекла нешто као материнскога права над њим? А сад кад му болови душу савлађују, тежи болови од тјелеснијех, зар сад да га не потјеши ријечима?

Јанко опет уздахну и то прекиде њезино шчињане. Она му се примаче.

„Јанко! Ја знам да ти је тешко, да...“

„Ти не знаш како ми је!“ прекиде је он, дигнувши се и погледавши је чудно. Бјеше то очајнички поглед. И лице му бијаше блиједо и растројено, тако да се дјевојка нехотице трже.

„Не!... не зна нико до Бога, како ми је овога часа!“ рече он жалосно. „Камо срећа да нијесам преболио. Данас бих барем мирно у гробу почивао!“

Те ријечи, онако изговорене, дирнуше, ваљда, јако цуру, јер она заборави све што је сустезаше, па сједе на клупицу и повуче и њега да сједне.

„Како не бих знала да ти је тешко!“ поче она чисто материнским гласом и начином, држећи га за руку. „Како не бих разумјела. Мислиш ли да сам ја заборавила све што си нам причао, колико те јада убило од дјетињства до данас. А данас зар ти је лакше? Нијеси ли као грана одсјечена... далеко од својијех, у туђем свијету, под туђијем кровом, друкчији људи, друкчији обичаји. И нама, који смо никли у овијем кршима, тешко

је овдје живљење, а камоли теби, чоеку из свијета, научну, и виклу на господство...”

„Није то, није то!“ прекиде је он.

„Тебе срце вуче тамо... богме, као свакога к своме, а...”

„Није то, није то, Стане!“ понови он.

„А амо те не веже ништа, до...”

„Није то!“ викну он, а погледа је као да је очима простријели.

Стана се диже и шћеде да потече, али он јој не пусти руку.

„Сједи, молим те... сједи. Реци ми што си наумила, сједи!”

Она нагну главу, као да се увјери да његов узвик није пробудио чељад, па наелак извукавши руку из његове, настави:

„Ја бих те свјетовала. Бих те свјетовала као сестра, ако хоћеш да ме послушаш.”

„Говори! говори!” изговори он једва. Зуби му цакоћаху, као да га је грозница ухватила.

Она није ни примјетила то, но рече, гледајући преда се:

„Немам до једну ријеч!”

„Реци!”

„Ајде, мој Јанко!”

„Да идем... а куд?”

„Тамо ће те зову... ће ти је мјесто. Отац ти је неотац, велиш, а мајка немајка, али имаш онога чојка, који гине за тобом; имаш сестру... претрпјећеш мало, али ће ти се опет накнадити.“

Она је изговорила то на предухак. Лице јој се бјеше зажарило, а дисање јој бјеше учестано, као чељадету које се уза страну пење.

Обоје мучаху и гледаху преда се. Она прва прекиде, али неумјече што друго, но опет поче:

„Мало ћеш претрпијети, истина, али шта ћеш?... Па... па, Бог зна, с временом, могао би доћи још једном да... нас видиш.“

Опет замукоше.

Она се диже. Јанко је повуче за руку, али се она бјеше укрутила, те и он држећи је једнако, устаде.

„Добро, отићи ћу кад ти то желиш. Али, знади, не куд ме ти шаљеш, него на другу страну..., Ама, божија ти вјера отићу ћу кад ти то желиш!“ рече, наглашујући те потоње ријечи, па као да га неко с висине испушти, сједе одједном на клупу, преви се и покри лице рукама.

Стана није већ знала за себе. Те ријечи: „кад ти то желиш“, зујаху и прожизаху јој уши.

„Ја то желим!?“ понови она.

А он, разумијући, да она потврђује, прихвати па, одлучно, уставши:

„Е, па, послушаћу те, божа ти вјера!“ наглашујући ту обичну заклетву црногорску.

„Ја... ја сам те свјетовала за твоје добро, а не да то желим“, рече понизно.

„Поћи ћу, не бој се. И да ми нијеси ни рекла, ја знам да то треба, да...“, тако поче Јанко, срдито, па присјетивши се, блажим гласом, настави: „Да, моја добра Стане, ма колико да ме веже љубав и благодарност према те... твојој кући, опет ја знам, е је ред да идем. Али у Ћесаровину никад, никад!... Ајде сад у кућу, ево прозорица већ!“

Стана погледа на исток, гдје се почимаху помаљати рујне зраке зорине. Мјесец је још мало шкиљио иза брда, као да види како ће се двоје младијех растати.

„Зашто?... Не бих ти умио казати зашто, али је ред да то буде!... Би ли ти жао било, Стане?“ рече он милосно, узевши је за руке.

„Мени би мило било да останеш!“ рече она шапатам. И њему и њој руке дрхтаху.

„Стане! рече он, али како је изговорио то само име, више је исказао него да га бјеше обасуо хрпом китњастијех речи. Гласом је одао надање, вапај, занос.

„Стане! понови, треснувши јој лагано рукама.

Њу трнци прођоше. Затресе се и ублијеђе, па лагано диже очи, те њихови погледи казиваху им узајамно, да су дотле једно мислили а друго говорили. Ти погледи не одбише се као пушчана зрна кад се сукобе, него се упише један у други, као са плава неба звијезде кад се у језеру огледају.

„Стане моја!“ понови дрхћућим гласом младић, раширивши руке и прививши њене чисте дјевојчине груди на своје. Усне се приљубише уза усне у дуги цјелив, у први свети цјелив љубави.

Мјесец, стари лукави мјесец, још је мало шкиљџио. Вичан љубавнијем тајнама, знао је ваљда, да ће се до тога доћи, па кад видје то, онај час утону за брдо и њих остави у јутрењем сутону.

Та нагла промјена видјела, прену их, те она отевши му се из загрљаја, утрча као кошута. Он оста, држећи још руке раширене, па кад она уђе у кућу, диже очи к небу па му казиваше немуштијем језиком пјесму што му је у срцу пјевала.

Сердар се стаде протезати и кроза сан бобоњити, као што му бјеше обичај, прије него се пробуди. Јанко тада утрча у одају па сједе да пише. Писаљка му није већ застајала у руци, но летила по артији, као по леду. Писао је за дуго и написао неколико листова, док се Адолф пробуди, мало прије сунца.

„Гут морген, мајн либер!“ викну му Јанко весело, кад онај очи расклопи. Нијемац сједе на одар, па гледаше зачуђено у Јанка.

Овај га поче љубазно задјевати и шалити се с њим, као у сретна времена, кад бијаху другови у прашкој војничкој школи. Слуга Мита, и он мало зачуђен, изађе да коње обиђе и нареди.

„Ти си ванредно весео, Јан!?“ рећи ће Адолф.

„А зашто не? Кад већ и без наше приволе бива оно што мора бити, а весеље је једино до нас, тј. како узимљемо ствари!“

„Но, но!“ поврну Адолф, дижући се и пипљући леђа и ребра, јер му је тврда ложница била, а слатко спавао, „но, ти си се ноћас окријепио са добром дозом философије. „Уосталом“, настави зијехајући, „то је истина што си рекао, а рад бих знати у коме смислу да узмем то твоје: биће што мора бити. Шта ће бити? Да остајеш, или да полазиш?“

„Мој добри, драги Адолф, мој вјерни пријатељу!“ поче Јанко, тронут, ухвативши га за руке, онако голуждрава. „Ти мене

познајеш не од јуче, него из дјетињства. Још онда, ако се сјећаш, био сам постојан у мојим одлукама, а тијем више данас. Синоћ сам ти казао моју коначну одлуку и потврдио је мојом часном ријечи. Зар би је данас порекао, па да би и имао какијех разлога за то, које не бјех предвидио? Не, мој Адолфе, то је свршено: ја остајем. А што сам весео, то, томе не знам ни сам узрока. Тако ми је у срцу овога часа, па тако се и показујем. Ти знаш да сам вазда тако био, а може бити да ово на срећу моју и још некога ко ми је мио, да ово слуги.“

Адолф га погледа, чисто сумњајући је ли при свијести.

„Да, да, ово озбиљно говорим“, рече Јанко, разумјевши пријатељев поглед. „Кад бих био иначе озбиљан ако не овога часа, кад сам при растанку с тобом, а то ће рећи при растанку с отаџбином, са својом прошлошћу, заувјек... да, мој пријатељу, мени се чини да се нећу претужно с тобом растати него напротив. Разумијеш ли ме, синоћ ми је јадно било помишљајући на растанак; а данас напротив.“

„Како ћеш да то разумијем?“ запита онај у чуду.

„Да, то стоји до тебе, до једне твоје ријечи, хоћу ли благосиљати овај твој долазак... Не чуди се, не гледај ме тако, разумијећеш све...“

Крупни глас сердарев чу се пред вратима. „Је ли нам гост здрав освануо? Како је? Добро јутро! Би ли он мало ракије сркнуо, сад прије но залаожимо? Шта ја знам, како је навикао!“

Јанко, смијући се прихвати му Бога и одговори да му се пријатељ сад наређује, па да ће изаћи у авлију.

„Е, па лијепо, тамо ћу вас чекати“, одговори Пејо и заграја по кући наређујући одмах ручак.

„Па има студена меса бравијега, љеба и ракије. Ако би причекали можемо што и зготовити вруће“, одговори Јока.

„Неће они то чекати, не!“ рече гласно Пејо, па шапатам њој: „Пусти, бога ти, нек иду. Лакше ће Јанку бити што прије оду. А нешто је весео. Познао сам одмах по њему.“ Затијем опет гласно: „А камо онај јадов, онај Мита, камо га? Немојте да га гладна пустимо; ако га у повратку дочекају Црногорци крвопије, да барем, гладан не погине!“

„Чујем те, газда!“ одговори Мита из авлије. Он се тамо шалио с Милицом и с Милуном. „Чујем те, чујем! Нећу ја гладан отићи ако буде што да прегризем.“

„А камо Стана!“ запита сердар.

„Отишла је на воду. Тужаше ми се да је боли глава. Ублиједила је као урна“, одговори јој мати.

Јанко и Адолф, гледаху један другога, кад се сердар одмаче.

„Но, хоћеш ли ми одгонетнути ту загонетку?“ запита Адолф.

„Хоћеш ли у двије ријечи, јали у много?“

„Најкраће што можеш!“

„Е, обуци се и нареди, пак ћу. Мило ми је да будеш пристојан у овоме свечаном часу!“

Адолф натрца мундир, очешља се у часу. Никад ваљда, у своме животу, није се брже обукао.

„Дакле, ево, што је пријатељу...“

„Но, остави предговор, па ми кажи у кратко: како ја тебе могу усрећити?“

„Ако узмеш моју сестру!“ одговори Јан, растезући и раздвајајући сваку ријеч, као да их некеме у перо казује.

Адолф зину и избуљи очи.

„Да, мој пријатељу, ако се ожениш са мојом добром Елвиром, ти добри и племенити човјече!“

Адолф га једнако гледаше у чуду.

„Ја знам све што би ти могао одговорити. Прије свега рећи ћеш: да то не иде одмах тако, да те дјевојка не познаје. Може бити да ћеш ми примјетити да си од проста рода, а она властелинка ... Ситнице! Ја те познајем добро. Ти си момак прикладан, а часник си, дакле, племић. Може бити стотину другијех разлога, твоја поштена и осјетљива душа нагнала би те да ми изнесеш. Мој Адолф, све је то предвиђено, све је то у ова два писма; једно је грофу, а друго Вири. Вјеруј ми да ће те дочекати као озебли сунца, и да ће те прихватити као мене. Осим што ћеш тијем мене умирити, и њу ћеш избавити од зла. Не од једнога зла но од мноштва зала. Они ће је удати за чесова старкељу, или ће с њом у манастир, а овако кад ти приспијеш, гроф Павле, наш други отац, заузеће се одмах. Он је нас дјелом — иако не законито — посинио. Кад прочита ово, он ће се пожурити да и закону задовољи. Срећом сад су закони бољи, фала да је ономе великану, што је растресао стари, гњили свијет. Она ће до неколико мјесеца постати пунољетна, а Павле ће је узети под свој кров, као твоју вјереницу. И да би се моји томе противили, не би могли, а вјеруј ми и неће, само кад им се у новац — тога њихова бога — не креће... Дакле, пријатељу, ето видиш да је до тебе да усрећиш њу, па и мене. А вјеруј ми и себе, јер је то дјевојка, какијех је ријетко.“

Адолф се једва разабрао од првога чуђења.

„Мој драги пријатељу, све је то чудно... Чини ми се да снијевам... Ја, ја не знам шта да ти кажем...“

„Реци: 'хоћу' — па си ми рекао све. Племенитим одлукама не треба много времена да сазрију!“ рече Јанко гледајући га братски.

„Ја, што је до мене, ја... Ама, дјевојка, шта ће рећи дјевојка? Каква је то женидба...“

„Вира зна тебе. Гледала те кад бијасте дјеца, а чујала је много о теби; ја сам јој казивао много о моме Адолфу. Она те већ дјеломично љуби, а кад јој од брата дођеш, кад прочита све што је овдје... о видјећеш да те преварио нијесам... Како бих ја тебе и преварио! Мислиш ли да бих ја искао жртву од тебе, из пукe себичности...“

„Прекини, молим те!“ рече Адолф тронут. „Изгледало би да ме молиш да посегнем за онијем што и не заслужујем...“

„Амо руку!“ викну Јанко радосно.

„Ево ти рука, ево ти срце!“ рече Адолф, загрливши пријатеља.

„Једно и друго подај Елвири. Буди јој домаћин и отац и брат — и све. Све нека јој буде у теби, а накнађено ће јој бити, племенити човјече. Будите сретни, а бићете, ако Бог да!“

„Како“, прихвати Адолф, готово плачући, „како ћемо сретни бити без тебе?“

„А ако ли те ја увјерим да сам и ја сретан?... Да, сретан. Што ћеш да ти дуљим. Љубим и љубљен сам. Ноћас сам видио небо растворено. Та доза филозофије којом ти рече, да се ноћас окријепих, то бјеше боље но филозофија, бјеше љубав.“

Адолф се пренерази.

„Да, пријатељу мој, ноћас сам се увјерио да ми се срећа смилувала, послије тешког времена...“ Он све искрено исприча пријатељу, па у заносу, додаде: „Зар није срећа у онакоме дивноме женском створу, у овоме украсу ове узвишене красоте, ове слободне и јуначке земље?... Тјеши ми Виру, реци јој да ће сестрицу замијенити горска вила. Вила, реци јој, за коју би Јан

дао све оно што је у дјетињству снијевао, кад би се и сад ти снови остварили... А сад ајдемо, чекају нас.“

Пејо и његови збиља чекаху у авлији. Јело бјеше већ на трпези, под бријестом.

Заложише у брзо. Адолф толико што је окусио. Јанко није ни дохватио, но се шалио и смијао. Остали не дијељаху његово весеље, мислећи да је на силу, али он им каза укратко све, престаи им будућега зета.

Можете замислити чудише ли се, и би им мило што их Јанко увјери да је весео и да има рашта.

Адолф се диже и поздрави са сердаром, с домаћицом, с Милицом, па очима тражаше Стану. Сердар је викну. Она изађе. Збиља бијаше блиједа. Адолф јој стиште руку, по њемачкоме адету, и погледа је значајно. Она се зацрвени.

„Само срчано и мушки да се растанемо... Бог зна, можда ћемо се још видјети!“ рече Јанко, стежући срце.

Адолф се загрли и ижљуби с њим, па не рекав ни ријечи, крочи на коња.

Мита се са свијема ижљуби, као прави Србин, па и он узјаха, праштајући се и машући шеширом.

Дуго је Јанко за њима гледао. Гледао је све док их из вида не изгуби. Адолф се обртао, машући марамом.

Кад већ бјеху једва на видику, Јанко замаха капом, вичући њемачки: „Збогом отаџбино. Збогом прошлости!“ па обрнувши се к домаћој чељади, погледа на Стану, а погледа је тако, као да би јој рекао: „Ђе си ми ти ту ми је све!“

Сердар је чепукао по авлији, и дочека своје, вичући преко чибука.

„Није Јанко: јо-јо-јо — ја-ја-ја“, рече ожимљући устима,
„но је ово ускок Јанко“. То рекавши, сердар га загрли својски и
пољуби у чело.

IX

Старац Ловћен, зими неприступан ни најближој својој дјеци, а и љети суморан путнику у даљини, мирисаше сада дивном планинском свјежином и бјеше пун живота и весеља. По његовијем пространим хладовинама, што се у даљини чине као мале црне пјеге, под сјеновитијем китама букава, борова и витијех јела, разлијегала се свирка и пјеванија. Ситна стока на хиљаде чепукаше по пасиштима; јаганчићи одвојени скубаху младу травицу по окрајцима и заладинама, гдје је за њих мекоте; крда говеда ричући, трчаху у пландишта кад им пригрије; ергеле коња ситијех и чилијех, касаху и утркиваху се, иако их нико не гоњаше. Гомиле младога народа раштркано по планини. Момци, као момци, умећу се, скачу, утркивају се, гађају у нишан. Мали милет, дјетићи, како уграбе згоду, одмакну се од својих јагањаца, примичу се к старијој браћи, да им се диве, да се на њих угледају и тубе шта ће и они чињети кад порасту. А дјевојке, обично одвојене од момчади, али не толико да им се погледи не могу сусретати, и оне чувајући стоку, уз женски рад, забављају се шалом и пјесмом, а кад ногама дојади мировање, онда поскачу, и заметну коло. Старији људи сјеку дрва за зиму, сјеку лишњаке, тешу грађу. Домаћице по гладама имају пуне шаке посла; треба сирити, скоруп одвајати, готовити јело људима, кад увече навале; па све остале домаће послове, јер им је дом сада ту у планини, до Малога госпођин дне. Невјестама, осим тијех брига, остаје и другијех крупнијех, јер не мало Црногорчади на свијет дође у планини, те им је први удисај, задах старога Ловћена, први кров зелена чест.

Тако бива у Ловћену преко дана. Народ и стока помичу се, како се сјен и свјетлост прелијева по планини. А увече навале на појила, на студене изворе, а отуда се јави ка гладама. Тад је најљепше. Овце блеје јављајући се јагањцима који су за

њима тјерани, а ови опет бекећу, чисто као да плачу. За крдима, млађарији такођер у гомилама весело иде на ноћиште. Кад већ стигну ка гладама, дигне се граја да планину загуши. Чељад се дозивљу и вичући разговарају, јер је ред викати на тој висини међу блејањем и риком. Пошто се јагањци припуште, утоли по нешто граја и врева, па све на мање, на мање, док одједном све утиша. Стока је већ у торинама, чељад вечерала и поспала. Под ведрим звјезданим сводом, проза зелене чести, као тајанствени уздаси невидовнијех бића, ћухоле љетни лахори и разносе појање славуја. Ћарићи црвркућу по гранама и грмењу. Курјаци се извлаче из расјечина и шпиља, па се шуњају на домак гладама, гдје обично горе велики огњеви, те блену и не смију им се примаћи; али мирис жива меса, нагони их да се запање на мјесту. Тако се прикупљају, гледајући се косо и кесећи зубе док се један не отисне пут торина, а остали опрезно за њим. Торни пси опазе их на далеко, па их стане вијање, и почну клисати, кидајући синцире и жежеље. Момчад се прене, па беријакајући ка на јуриш оспе плотун у невидјелицу. Често куршум не прозуја кроз празнину у залуд но запне за ноћно звијере; вујо, ако има још душка, стане завијати, а другови му сви у један глас припомогну. Тада чобани, по гласу, по сигурну трагу, примакну се и одгоне их.

Таки вам је живот у планини. Све тако на измјену, дању и ноћу. Како зора забијели, чељад и стока опет се раштрка по простору, да се окупу о заходу. Грудн набрекну надојене здравином, лица набује и руменилом се покрију. Животне силе хоће одушка. Нежењену и неудару, а чисту не покварену, привиђа се као кроз маглу, нешто нејасно, али нешто за чијем се чезне. Оно нешто чему у простоме народу нема свагдашњега имена, што момка нагони да дјевојку пита: „О дјевојко душо моја, чим миришу њедра твоја“, јер томе мирису нема слична међу цвијећем.

Међу тијем народом, што живљаше животом, пунијем насладе и чара, каквог велможе овога свијета не могу за своје благо имати, међу њима бјеше, богме, и несретнијех, јер је зло и

добро помијешано на свакоме крајчићу земље којем људи чепљу. Било их је ту, којима још не зарастоше ране на срцу, којима је каква му драго несрећа ојадила! Мајака обесињенијех, љуба удовица, сестара безбратница, браће од скоро инокосне, еле бјеше народа у жалости, као што га је увијек туште било у Црној Гори.

Међу несретнијема, најнесретнији бјеше ускок Јанко, јер је он највише осјећао своје бремене, иако су можда многим другима тежа била. Некоме је доста капља горчине да га претргне, а неко може поднијети и пунану купу, има их, богме, што огуглају у злу, као рибе у води.

А што је било Јанку? Шта му се догодило?

Охладио се момак иза првога заноса, пак стао размишљати о своме стању, и о ономе што ће бити и видио да ће му бити све напразно. О своме стању и о ономе што ће бити, треба разумјети најпрече да је промишљао о својој љубави, јер све друго њему бјеху ситне узгредице. Дакле, одмах првијех дана, иза оног сретног часа, видје да му је немогуће да се оствари оно за чијем је чезнуо и што му се у једноме тренутку учињело као већ свршено, бива: да узме Стану. „Како да она буде моја жена?“ мислио је у себи. „Ко сам ја, шта сам ја? Туђинац, лацманин, а та сама ријеч, са свим презрењем што она собом носи у овоме народу, бјеше му за вазда пришивена иако му је гласно нико није придјевао. Тако је он барем мислио. Па иако сам прихваћен, иако ме држе као своје чељаде, зар ипак не треба да видим е сам го као прст? Сутра нека старога нестане, како ће ме гледати браственици...“ Те и сличне црне мисли гомилаху се у његовој глави, одмах с почетка, јер бјеше такве нарави да прелази с крајности у другу. Може бити да је тако сумњао и прије, али сада бјеше му и теже. Догодило му се као ономе грешнику у паклу, који једнако гладан лежи наузнак а над њим се њишу гране са сваким воћем, па му се примичу к устима, а кад он посегне да узабере, гране одједном одскоче. Док није у ономе часу заноса шљубио усне к њеним уснама, докле је није

привио на своје срце, назираше блаженство у далекој даљини, као кроз копрену. Па кад човјек тако далеко нешто назире, омјера вријеме а уза њ и надање му се протеже и чини му се да ће се оно оснажити како се даље одмакне. А пошто је већ био пред вратима свога раја, како му је било одмицати се.

Тако му је било првијех дана, кад је у планину с њима кренуо. Цура га је избјегавала, а и он њу, и како су једнако једно о другом мислили. Кад би се случајно на само затекли, сплели би се и једва чекали да се растану.

Јанку је био ред да се с момчађу састаје, јер га сви пажаху, и мило им бјеше да им прича о свијету. Он је давао вољу за невољу, колико је могао, показивао се весео, е иначе се бојао да не ода што му је на срцу. А како сви мишљаху да је сретан и задовољан, како знадијаху да је одлучно одабрао тај живот, прегоњаху с весељем. То га је већма жестило, та неприлика, да под ведријем лицем крије унутрашњу буру.

На махове му се надање повраћало, а то је бивало или ноћу, кад дивна планинска природа у торжеству љубави ублажује патнике и учмалу срчаност у младијем грудима буди; или дању кад би се осамио гдје год у хладовини па маха дао крилатој машти. Та је сновао свој нови живот, своје гњездашце, топло гњездашце, љубави, јак задах круте истине све то распрши као што вјетар маглу распрши.

Да избјегава друштво, другог изговора није имао но да обилази планину. А збиља љубљаше природу, јер никао и одрастао бјеше у њој. Осим тога тјелесни умор и дивни призори одумињаху нешто неговје јаде. Ловћен и Штировник обиграо бјеше с краја на крај. Са овог потоњег гледао је под собом жупно Приморје, а с њега поглед му је летио по пучини морској, по тој дивоти, гдје не сусте поглед ни Приморца, а камоли човјека са сјевера, још са онаком душом. У сваку пећину завирио је; сједао је под стољетна стабла, гледао чудне непознате му тице, шетао по Међувршију, тој трављивој дубодолини између Ловћена и Штировника. Све је то обишао, тражећи лијека својој боли.

А цури, како њој бјеше? Како јој је могло бити но јадно. У тој здравој, чистој души планула је љубав буком. Иако бјеше проста и неука дјевојка, као и остале њезине друге, одликовала се од њих тањим умом и њежнијем срцем. Кад природа у своме њедру нешто самотворо одвоји, оно је савршеније него оно што се умјењем и натегом дотјера. Стана је у Јанку налазила оно, што је при човјеку замишљала, а прије није могла јасно преставити. Уз прикладност и јунаштво, шири опсежнији ум и њежност срца. Осим свега тога што их је једно к другоме приљубило бјеше тако названи нагон за укрштајем. Он, „човјек из свијета“, разумије се да је снажно прионуо уза њу дјевојку, из „сирове природе“. А он још имаде при себи највећу врлину за Црногорку: јунаштво. Она пак изненади њега вишим особинама, које није замишљао да је могуће наћи при простој дјевојци.

Једном ријечи: узајамна, једнака љубав, привлачила их је. Љубав, каква се само једном у животу може осјећати. Љубав, која од човјека може да учини јунака, умјетника, или иначе славна човјека, а богме ако му је истргну у изрода и зликовца. Љубав така која жену узвисује из њенијех прирођенијех мана, те је поставља на пријестоље најузвишеније, или, ако је погазе, често је снизи до најнижег гада.

Тако су осјећали једно према другоме. Тако су у срцу осјећали, а пред другијема крили. Ни он ни она ни за час не посумњаше у узајамну љубав иако се избјегаваху. Кад се двоје младијех тако заљуби, не треба им говора да се разумију, да измењују што им је на души; најмањи покрет, поглед, израз лица — све је то јасно њима.

Тако је трајало до пред Видовдан. Сердар се чудило што се Јанко боље не опоравља у планини. Он и стопаница му чуђаху се још више шта је Стани. Дјевојка је с дана на дан опадала и блиједила.

Лицем у очи Видова дне, сердар је цијели дан био у планини, и стиже пред колибу, таман кад његови бјеху вечерали и питаху се у чуду, шта се с њим догодило.

„Не знам ни сам куд сам се врзао“, рече он сједајући.
„Тражио сам згодно дрво за процијеп. Тамо, амо, а-ја! Оно кад је нечеса много на обир, најтеже је изабрати. И тако, све сјекиром, на рамену, стигох, богами, близу до Коложуна.“

„Нијеси чоче, тако далеко!“ рече Јока.

„Ама јесам. Чудна ствар. Понекада ноге те саме носе ће ћеш насјести!“

„А што би?“ рекоше му домаћи у глас.

„На помол Коложуна, видим човјека ће сједи под дрвом. Мним, оно је неки наш, ајде да припалим, јер немах труда при себи. Ближе, ближе, кадли ко би... погодите?“

„А што да погађамо, но казуј“, рече Јока нестрпљиво, јер познаде на домаћину немир.

„Нико други, до Спасоје Цуца!“

„Ха!“ гракнуше у глас домаћи, и наперише уши.

„И ја, богме, рекох: 'ха', кад га виђех, а и он тако исто. — Што ћу! нема већ повртања, а и онако ме бјеше воља да се с ким поразговорим. — Он започе: сердару, вели, таман као да сам поручивао по те. Вјере ми! баш мишљах по коме ћу ти поручити. — Ја мним, није ништа зла, кад ме ево сама срећа нанесе. — Не, валај, зла није ни дао Бог, но баш канда ово на добро слути. — Слушам те! рекох му. — Поче ти он отуд одовуд, пита за здравље, за ово за оно, док најзад помену за Стану!“

„А што за Стану!“ прекида Јока.

„Пита: како мије она несуђена снаха, а Бог зна, може бити да је и суђена“, исправи Цуца, па ми се добро загледа у очи. — Валај, Спасо, нијеси угоненуо! О томе немој даље. Било и прошло. — Ама, чоче, нијесмо о томе потоњу рекли? — Јесмо

валај!“ рекох ја, па ми мучна мисао пролети кроз главу. Мислим сам у себи: не би он овако обезочио да нема заплећа. Да није засједа! Да се нијесу окупили овђе, да уграбе цуру и да покор учине. Посумњах ја на то, па се стадох обазирати, а наредих се, ако дошта дође. И’ онда помислих: да ако му ја с мјеста зубе не покажем, може помислити да сам се препао. Стога ћу ја њему: „Нијеси угоненуо не збори више, не троши ријечи, јер ти је узалуд.“ — „Ама ти мени образ оцрни! пред Господарем и пред оноликијем збором!“ рече он. — „Нијесам ја, Спасо, но ти сам себи!“ — Ријеч по ријеч, дођосмо до крупнијех. Ја му обрнух плећи, па дома!

„А шта рече у потоњу?“ запита Јока.

„Рече: велико ће ово зло бити мени, јали теби, јали обојици!... А, чули! да он мене застраши! Да се ја препанем од његовијех ријечи! Бестија!“

Јока се прекрсти и уздахну.

„Биће покора најзад, око ове цуре!“ рече Јока гледајући Стану. „Но да је дамо у неки поштен дом, док смо на вријеме; а ишту је ето! Баш и јуче долаз...“

„Прекини баба!“ викну сердар срдито. „Да је удајемо од нечијега страха! Нема ли она педесет брата! да је и уграбе, стигли би је заиста, те донијели њихове главе, за јабуке, теби мајци!“

Те ријечи нанијеше тишину. Свак је за себе нешто промишљао. Јанко диже Милуна са свога крила, па га постави крај себе и хтједе да изађе.

„Сједи Јанко!“ рече му сердар. „Не одлази се никауда. Зар ми и ти нијеси мој?“

Стана у исто вријеме простријеља очима момка. Он сједе снужден.

„Не, баш од стра', но онако... Богме дјевојка присијела за удају, а ишту је“, дода Јока бојажљиво.

„Чуо сам ту пјесму, чоче, већ“, прекиде је сердар.

„Е, богме, кад не пушташ зборити! Ето не даде за Рајчевића. Ја не знам, вјере ми, замјерке му нема, нити би му је нашла чија му драго шћер... Јучер је опет додио чојак и говорио ми...“

„Који је то, са срећом?“ запита сердар.

„Богме, тајо, добар чојак Ивановић из Приморја!“ умијеша се Милица.

„Је ли то Лукин син?“ запита сердар пажљиво.

„Он богме“, прихвати Јока нагло. „Послао је јучер једнога рођака...“

Сердар се замисли.

Јанко и Стана гледаху крадом сердара, у највећој зебњи, шта ће одговорити.

„Добар чојак!“ одговори Пејо. „Добар и има доста свога... Тје! видјећемо, видјећемо... А сад да се лијеже. Ајдемо!“

Можете замислити јесу ли заспали Јанко и Стане те ноћи.

Сјутрадан, Јанко одведе сердара на страну, па му рече:

„Стрико, ја бих рад поћи у манастир!“

„А зашто, Јанко?“ запита сердар и гледаше га у чуду. Момак бјеше блијед као крпа; усне му поблиједеше и дрхтаху, очи упале, а под њима се црњаху два обруча.

„Зашто, чоче? Шта је теби?“ понови сердар милосно.

„Ништа... рад бих к Владици... Оно, рад бих му казати да сам остао за вазда овде... па и без тога, жеља ме поразговарати се с њим.“

„Па добро, дијете, причекај па ћемо заједно о Петрову дне.“

„Не, но одмах!

„Ма Бог с тобом... Шта си наумио? шта ти је?... Ја ти виђу на лицу да ти је нешто. Кажи ти мени као оцу! да се нијеси с кијем завадио; да ти није ко што ружно рекао? Кажи ти мени!...“ Сердар настави даље да га пита, али залуду. Једино што је могао постићи то би, да ће остати до Петрова дне.

До тога дана ријетко је ко виђао Јанка. Ноћу је долазио, те заложиио што би му оставили, а зором га нестани.

Сердару и свијем жао је и криво то било од Јанка. Особито се стари чудиио и жалостио. Није се могао домислити шта је његовом ускоку, а видио је да га је залуду питати. Толико је сердар био натмурен, да му кроз то вријеме Јока ни поменути није смјела о просцу, премда јој је то језик пекло. Она наговори снаху да свекру помене.

„Ш ђаволом и просци и удаја и — све!“ викнуо је сердар кад она о томе заусти.

Два дана пред Петровдан, дође момче из сердарева браства и рече да је пратио Јанка до Бјелоша, да је отишао к Владици, и да их је поздравио и поручио им да га не траже.

Сердар како то чу, зграби пушку, да и он шћеде на Цетиње, Јока га устави:

„Нека чоче! Помислиће се да је нека завађа међу вама, кад трчите један за другим ка Господару ... Причекај ове још два дана. Може бити да ће се и он врати!“

Сердар послуша жену.

„Фала Богу шта му је? Шта му је ко учинио?... На нас се није имао узрока наједити, ни дао Бог!“ рече Јока, искрено жалећи.

„Није ништа, но се покајао што је остао, па се предомислио, па може бити молиће Господара да му изради, да се дома врене“, примјети Милица.

„Јок, валај“, рече Пејо. „То није. Главу моју полажем да он не мисли то учинити... Нешто је друго. Бог зна!... Шта ти мислиш, Стаке?“

Како она не бјеше до тада ни ријечи проговорила, сви бјеху радознали да чују њезино мишљење, те сви погледи обрнуше се к њој.

„Ја,... ја не знам“, рече она заплетавши се, а румен јој се осу по лицу, као да си је жеравицом осуо, „ја мислим е ће збиља то бити!“

Отац и мајка погледнуше се.

Милица зину, па је гледаше у чуду.

Сердар стиште очи, па се прочеша чибуком међу обрве. Протрља, протрља, док му се кожа не зацрвене, као тражећи да му боље тукне међу очима. Па да забашури, стаде грајати и наређивати и рашћера их свијех.

Људи као он, док не виде не виде, ама кад нешто назрију, напрежу очи док не виде јасно. Узмучио се човјек, никако да заспе; обрће се с бока на бок, сједа, пуши, по чешће

трља чибуком чело, неће ли му кријеснути видјело у мозгу. Залуд богме! Е наслутио истину, чини му се, а чини му се: слутња га не вара, али никаквијех другијех прилика не види. Промишља на понашање Јанково откад му је у кући; спомиње се свега, али не види ни трага каквој сумњи. Пребира опет у памети неће ли се сјетити чега што би Стану одало. А-ја! ни томе трага! Опет зна да је мајка јој ту, да је снаха ту, а жене су бистра погледа у тијем работама, а немају узла на језику, па би му казале и да их не пита. Мислио човјек и нагађао на сваку руку, а све залуду. „А рашта се онако зацрвењела и сплела, кад је упитасмо шта она мисли?“ Та га мисао никако не остављаше, но му се привезала уз слутњу. То, осим њега видјеше и мајка јој и заова, па све троје онога часа као да цури на лицу прочиташе што јој бјеше на срцу; сердар се сјећа како се женске згледнуше. А кад троје по некоме маломе биљегу једанак нешто наслуте, е тад је по прилици слутња основана.

Он се диже, па крену да се са домаћицом поразговори. Зовну је два-три пута, али му она не одговори, јер слатко спаваше. Види човјек, е њу никакве бриге не море, а опет жао му је будити, јер видјеше да је уморна, пак се врну да леже, рекавши наглас: „Е фала Богу!“

„Тата!“ шапну нечији глас. Бјеше то Стана, која је лежала подаље од мајке, па га чула. „Тата! шта ти треба?“ придаде она.

„Чујеш ђавола!“ рече сердар у себи, чешкајући се по глави. „И не паде ми на ум да би она могла бити ту близу! Срећа да се Јока не пробуди, е би ова чула све!“ Па онда протезући се и зијехајући, као тобож да забашури, рече:

„Ја, дијете, шћах нешто да је питам, нешто о...“ Па онда навлаш зјевну, не знајући шта ће измислити; па опет додаде: „Може јој бити, питаћу је сјутра“, и пође к своме простирачу пред колибом.

Али ни Стана дотле не бјеше ока стисла. Она је лијепо видјела све што је дотле с оцем бивало, како је, пушећи рукама размахивао, као што је вазда чинио кад се кидише са својим мислима. Видјела је све то цура, јер се ни њој не спаваше, а може бити наслућивала је и узрок очеве бриге.

„Ма теби, тата, не спава се?“ поче она.

„Богме, дијете, не... Јади га знали, нешто ми се разбио сан... Да ако сад заспем! Дуго је до дана!“

И шћеде да леже, но му у тај мах сину чудна мисао. „Како би било“, помисли он, „да се ја баш с њом поразговорим? Да је онако из далека, ама из далека, да почнем! Постидјеће се, па...и мени је мука... Онако, да покушам... А оставимо па ћу у јутро с Јоком...“

Тако се сердар шчињао, а цура, управ као навлаш, њему ће:

„Богме, тата, ни мени се не спава!“

„Хм!“ рече сердар. „А што? какве су па теби бриге, да не сниш!“ Па се одмах поправи, „да, понекад се чељадету разбије сан... Па оди, дијете, к мени, да ме разговараш, д’ако ме ушикаш“, рече смијући се.

Цура навуче корет, па дође и сједе уз оца. Он пуњаше чибук, домишљајући се како ће заколоти. Она му извади из ћесе кремен, огњило и труд, па укреса и припали му. То је она често чињела. Сердар принагли одбијати прве димове, неће ли му што брже на ум панути како ће највјештије да започне. А-ја! Једна му је ријеч једнако била на устима и њу изусти:

„Ма, бога ти, Стане, шта ти мислиш, шта је Јанку?“

„Ја... шта ја знам? Шта опет мене питаш? Зар се Јанко са мном причао?“ одговори цура, доста срчано. „С тобом се,

ваистину, причао! Ти ћеш сад знати шта му је!“ додаде, смијући се на силу.

„Ама видиш... мени се чини... чини ми се баш с тебе је ово...“

„Које? Шта? Шта је с мене?“ рече она, напрежући се из петнијех да то изговори оштро, јер јој пара заигра у котлацу.

„Ма, мени се чини да се он загледа у те, а ти у њ, па...“

Стана хитро да устане, а он, ваљда знао напријед да ће то она учинити, па још хитрије ухвати је око паса.

„Не'ш побјећи валај, по чуј! Чуј сад...“

Она прикупи сву снагу и трзну се, али снажна мишица сердарева, као гвозден обруч, савила се око ње. Видећи е јој је залуду отимати се, прислони главу на очеве груди и бризну плакати, рекавши: „Тата мој, шта ми то збориш?“

Сузе је загушише.

И заиста црногорској дјевојци говорити о томе, и још то отац да јој говори, е то је мало необично!

Сердару се заросише очи, јер тога гвозденога јунака, ништа на свијету није тако дирало као Станине сузе, као што га је она, мимо икога, могла разведрити и развеселити. Забоље га то, па је загрли и стаде је љуљушкати на својим руњавим, раздрљеним грудима.

„Нека, моје дијете, умири се... Реци само једну ријеч своје тати!“ рече јој он неколико пута.

„Пусти ме!“ мољаше цура. „Пусти ме!“

„Хоћу, ево само одговори ми једну ријеч“, и он диже руку с ње.

„Ма што?“

„Били га узела?“

Она се диже, али је он ухвати за skut. „Е, нећеш док не одговориш!“

„Бих!“ одговори она и одлете као кошута.

„А кучко једна!“ викну јој мати, која се бјеше притајила. Она је, истина, спавала кад је домаћин звао, али се бјеше пренула и таман их застала у потоњем, тако да је све разумјела:

„А кучко једна! Хоћеш ми домазета!... Нећеш, божа ти вјера!“ придаде стара ијетко.

„А оће, божа ти вјера, ако се ја овде за што питам!“ одговори сердар и диже се пут ње, мрачан и натмурен, као да ће му град из чела ударити. „А што?... што грајеш, као да си се помамила!“

„Ја помамна нијесам, но мије невоља!...“ одговори Јока дижући се. Њено суховљаво и жуто чело бјеше тога часа борама набрано. На лицу јој се виђаше тврда одлучност. Никада је зар, сердар не видје таку. Човјек се побоја бруке. Зна женску ћуд. Стаће је помагања и граја, ако он не попусти, па ће сви наоколо дознати тај час око шта је завађа, а он би прегорио десну руку да се то не дозна. С тога се он савлада, па ће њој, блажим гласом:

„Тише, Јоке, тише! Зар ти је мило да те и други чују осим мене? Кажи што имаш, ама мени кажи, а не бијелу свијету!“

„Невоља ми је, чоче!“ одговори она нижим гласом, али истим нагласком. „Невоља ми је, е виђо мазиш ону ђевојчину и наговараш је да се уда за онога скитача из свијета!“

Сердар плану, па је стиште иза десне шаке и трзну њоме. Жена се преви и паде на кољена, па хукну од муке. „Аман! забога!“ једва изговори.

„Чујеш ти бабо!“ говораше он кроза зубе, једнако трзајући њом. „Чујеш ли ти! Није она ђевојчина, но моја шћер. А он је зар с тога скитач што је к нама утека' од витешке невоље! А, бабо!?“ и замахну чибуком.

„Аман, забога! Не ломи ту руку што ти је ђецу одњивила!“ кликоваше јадница.

На те ријечи он прену из бјеснила, па јој пусти руку и стаде се обазирати, да није кога ту.

Жена се с Муком диже и сложи руке за тканицу, па се шћеде одмаћи, али је он ухвати за рамена и угну полако, па и он сједе украј ње.

Обоје мучаху за неколико. И њега и њу обузе једна мисао. Учиње им се чудно и жалосно то што им се догоди, јер то би први пут у њихову дугу вјековању. Никада дотле он на њу не замахну, а додуше ни она му до тада не даде узрока.

„Чујеш, Јоке!“ започе он. „Жао ми је, вјере ми, што смо до овога дошли, сад кад смо ближи гробу но дому. До сад Црногорац није држао жену, као ја тебе, а и по сад ћу, вјеруј! Но се човјек заборава. А јеси ли ме наједила, као никада до сад, јеси, заиста!“

Она дубоко уздахну.

„Сад лијепо, по тенану да се разговарамо. Хоћеш ли?“

Она мучаше.

„Е, богами, збори, јер је ред да се то прекида, да отпада што виси. Тако јали овако... Ето, повољио сам ти о Ћурђеву дне!

Што учињех, учинех по твоме наговору. Да те чујем и сад. Ко зна! Ако не ушћенеш сад зборити, ја те другом нећу слушати, знади лијепо... Прошао ме ијед. Збори слободно, само не срамоти. Сваку ћу ти чути. Ти рече да ти је невоља. Да чујем, жено, каква?“

Откад он започе те ријечи, она се помало прибра, пак најзад, уздахнувши још једном, одговори:

„Како ми није невоља! Ја зебем е ће крв с ње пасти, па бих је рада маћи што прије, а ти затезаш до сад. Сад си се опет предомислио, па хоћеш домазета, хоћеш бруку у кућу. Ти знаш шта ће Црногорци рећи кад чују е је сердар Пејо узео у кућу човјека и дао му шћер. Ко би то вјеровао?... Ја, богами, немам ништа против онога момка (Јанка), но ми је мио — а ти лијепо знаш — као да ми је од срца, но малоприје, у иједу, рекох онако. Па и за њега, ти знаш да ће бити пријекоран. Нека све то, но сам ја ђевојку готово обрeкла у Приморје...“

„Полако жено!“ прекиде сердар, „највише ми запе за ову потоњу, она је најглавнија, па ћу ти с тога одмах на њу одговорити. Ја мислим е је ред да ја то углавим, а не ти. Ти ћеш бити рекла: ја немам ништа против тога, ама како Пејо учини! Је ли?“

„Ја сам то држала као у руци. Та сам рече ономадне да је добра кућа, да је добар човјек, да...“

„Ја то и сад вељу. Ама си се ти залетила, ако си им почисто обрeкла.“

„А што ћу, де!“ рече она снуждено.

„Ништа, но сиђи сјутра у Мирац, дозови човјека, па му реци: зборила сам с домаћином. Он је рекао да засад не може бити говора о томе, но нека се најаве к њему јесенас, кад сиђе на Његуше, па ће се видјети; али нека држе на тајно.“

А Јока, живо, готово весело, прихвати:

„Дакле, збиља, јесенас. Дакле, би могло бити?“

Сердар занијека главом, па настави:

„Тако ти реци, а чуј ме даље, да ти одговорим и на друго. Што мислиш да ће људи нама замјерити, а Јанка прекорити, то баш нијеси погодила! Да је Црногорац, коме је гроб овђе закопан од Косова, који би оставио своју крсну свијећу и своје огњиште, који би се одрекао својих живијех и мртвијех а прибио се уз туђе огњиште, е томе би била брука довијека, а и нама уза њ. Али, жено, Јанко је човјек из свијета, кога је витешка невоља амо пригнала; човјек кућић а јунак. То све знаду Црногорци. Какав, дакле зазор, рашта?... Није, богами, но част, јер ћемо имати зета с којим ћемо се поносити... Да-ну, шта кажеш на то!“

Јоке не одговори, но се погнула, не зна се да ли под теретом јада, или тијех домаћиновијех разлога. Он је гледаше преко чибука, али према слабој звјезданој свјетлости, не мога разабрати шта јој барем лице каже, кад језик не говори. Он гледну на небо, па мало наклони свој крупни кош ближе к њој и настави:

„Осим свега тога промисли и на нас! Да, на нас! Ми смо ближе гробу но дому, као што попрјед рекох. Да речемо удајмо ђевојку у Приморје, или ђе му драго, свеједно, наша била, туђа се назвала. Од ње нам већ никакве вајде. А и без тога, ти знаш како ми се с њом растати. Дакле, остајемо ми с овијем лудијем ђететом, да ни га Бог поживи, (—сердару поче глас дрхтати—) ама... ама Бог зна, учувај Боже, да ни га нестане, е... Мајка му, добра жена, ама туђа жена! Шта је веже уза нас! Веже је тај дјетић, а да њега Бог узме, једва би чекала да од нас побјегне, ако с ништа другог а оно од јада. Па, да ти право кажем жао ми је и досад, јер није у тијем годинама, да може удовати... Дакле, што би ми? Ко би нас припазио још ово мало дана? Како би нам било у пустој кући, у живој гробници? Ко би нам очи склопио?...

Е, све је у Божијој руци, ја знам, али ред је на све промишљати, је ли?“

Јока ни на то не одговори, али се бјеше исправила, тако да јој видје лице, на коме лицу не бијаше већ трага срџби, но тиха туга просула се по њему, а у исто вријеме двије крупне сузе, наврле јој на очи. Сердар одби неколико димова, гледајући је, а кад се оне двије сузе скотрљаше низ њене сухе образе, он је узе за руку, пак ће:

„А сад обрнимо на веселију страну! Јанко у кући, кућа весела и као свијетла. Добар, милосан за нас, весео, знавен. Наша Стаке неће се одвајати од нас. Бог ће им дати порода, промисли: наше унучади, који ће скакутати око нас. Мали Милун стећи ће коло браће и сестара, што ће се савити око њега. Промисли, моја Јоке, пуна кућа младости и живота! Сав тај подмладак расти ће и напредовати како ми будемо троњивали и примицали се к вјечној кући. Па кад нас Бог позове, нећемо ли се, послије толикијех јада и невоља, што претрпијесмо, нећемо ли се задовољити свијетом растати, кад оставимо тако у кући?“

Е, то Јоку занесе. Одједном, ама једном, преобрази се. Неста шчињања, неста бриге, но готово весело гледаше у домаћина, тако је живо предочила све љепоте што јој је домаћин нанизао. Шта ћеш! Така ти је женска мисао, превртљива. А да речем имала је рашта и занијети се на така обетања. А он опет навезао то, као сердар Пејо, чувени говорџија. А како је опет изговарао те ријечи! Би сваку привијао на рану, као мелем. Она га сад ћаше радо слушати цијелу ноћ, па и цио дан, да је продужио.

Видје сердар, прочита јој на лицу, као у отвореној књизи, да је већ предобио, па јој дрмну руком, као да је опомене е је и њу већ ред да што изусте.

„Па богме и ово сиромаштине што нам је Бог дао, ко ће нам је уздржати, ко ли обрађивати? Зар ми стари, ками да нам

је!“ рече Јока, као да бјеше она оно пријед све изговорила, па сад то наставила. Е, чујеш ти тога! Тако се већ бјеше занијела?

Сердар је загрли и пољуби у чело.

Под тијем топлим цјеливом, кога не бјеше осјетила, Бог зна откад, румен се проли по њеном жутом лицу, па та румен сађе и опточи јој врат.

„Е бруке наше!“ рече она дижући се. „Да ово ко види?“

Видјела бјеше то зора на истоку, па зар с тога се и она зарумени. А звијезде, стражарице ноћне, оне поблиједеше, па као да одлећеше у вис. Нестаде их. С тога ли зар?

„Лако је за ту бруку, али не би било за ону те ти започе, кад рече Стани да је кучка!“

„Не збори ми више о томе, Пејо... Није она кучка, но голубица, но моје јагње... А ђе нам је, да је зовнемо, да јој...“

„Нека сад“, рече Пејо, дижући се он. „Но чуј! Не иди сјутра на Мирац, као што ти попријед рекох, него прекосјутра, кад ја пођем на Цетиње по Јанка, по зета“, додаде шапатом.

„Е, ја бјех и заборавила онога! Ама чујеш, Пејо, грехота је опет онога човјека варати, ако ћу му рећи онако као што ме научи. Грех...“

„Нећемо се гријешити, не!“ прекиде је он смијући се. „Ти ћеш му казати истину, овако: Стана је вјерена, то ти не тајно кажем, а без мога знања. Поздравио ти се сердар и рекао да опростиш. Твојој кући вазда част и поштење, али је ријеч дата другоме, прије но се чуло што ти намишљаш. А сердару би мило било спријатељити се с тобом, па можеш, ваистину...“

„А, како, чоче?“ прекиде њега Јока, у чуду.

„Богме лако!... Не стављаш се? Нека иште Милицу!“

Јока избуљила очи и зинула.

„А што је то тако чудно, чудно јали грешно? Што си зинула? Зашто се Милица не би удала? А, зашто? Милун ће имати мајку. А, зашто је не би тај Приморац узео, а? Моју снаху, жену онакога јунака, младу, згодну... Па понуди га! Може му бити, хоће ли, неће ли!“

Јока се слатко насмија, чујући све што он изасу. „Ја, богами, не мислим да би то било грешно, но би то лијепо било да стечемо онакога пријатеља, да...“

„Е, па ајде. Доста више! доста смо се напричали. То је свршено. Сутра ћу ја зором на Цетиње, а ти на Мирац!“

Јока оде.

Сердар изађе испред своје колибе па стаде грајати својим громким гласом:

„Хе! момци! на ноге, раздани се већ!“ па колико му срце бјеше весело, извади иза паса леденицу, па из ње: ду!

До мало, диже се граја по планини. Стаде блејање, муцање и хрзање погладњеле стоке. Планинке вичући разговараху се. Пастири се дозиваху.

У тој вреви, чу се и Јокин глас.

„Оо-о Стане!“

Нико јој се не одазва.

„О-о-о Стаке!“

Ни другом.

„О-о-о Стаке срећо!“ најзад ће Јока.

„Ето ме мати, ето!“ одговори цура и до мало стиже. Јока, како је видје, потрча јој у сусрет са раширеним рукама, па је притиште на своје груди и ижљуби, као да је не бјеше видјела од двије године.

„Срећо моја!“ тепаше јој мати. „Биће, као што твоје срце жели. А и моје жели то исто... Грабићемо се око оног... лац-манина!“ рече јој на ухо.

X

Иза Ловћена, с мора се дизаху облаци, као војске, па летијаху небом. Неки се проспи у путу над Црном Гором, неки се сави као чалма око Дурмиторове главе а преостали летијаху даље над јуначком Херцеговином и дубоком Босном. Понекад небо бјеше чисто, али магла као море притисну низине. Вјетар, час са сјевера, час јужњак, дуни на махове и разноси лишће са стабала. Што га преостани то је жућело и капало само на земљу. Јата врана и гавранова гакаху по пустијем пољима и по сивијем голијетима. Дивље патке и враћи падаху по мочварама.

Чобани већ сјавили стоку с планина. Снијег још није пануо, па има отаве по окрајцима, а у присојима траве до кољена, те живо пасе; а и чобани не трче голоруци, нити се купе у гомиле, е ћеш их видјети раштркане, гдје стоје дупке, са струком на глави, а испод струка вире у црнину гдје се на небу укаже, као да нагађају хоће ли се изјаловити, ја ће из ње снијег замести, снијег, њихова жеља жива. Људи догоне кућама товаре дрва, а богме и они на раменима велике кладе, а жене бремена. Догони се у млин и одгони хитно. Гдје год среташ путника, сваки се жури као да му кућа гори; готово свако је чељаде у лицу забринуто и као сјетно, осим понекога момка, кога хоће да жене, јали дјевојке коју ће да удоме, јер је доба за то. Те ћеш срести ведријега лица и чућеш их да попјевају, ама као крадом.

Еле, бјеше јесен, мртва јесен настала.

Пред Митровдан чуло се да је једна чета оставила крвава трага на Царини, између Дубровника и Требиња. Ту је, веле, дочекала и напала турски караван. Па је чета прегазила Требишњицу и отишла у Црну Гору.

По Приморју тамо и по Херцеговини гракнуло се о томе. „Пало је турско Косово!“ говораше шапатам раја. Тридесет и три, што требињскијех трговаца што њиховијех пратилаца љутијех Корјенића, вели, било је. Богме, вели, бранили су се Турци јуначки, али не помаже јунаштво ђе напада Милић Грујичић и узањ Благојевић Симо и узањ Горановић Мијајло, ђе нападају, вели, те три арамбахе са двадесет друга. Од триес и три Турчина, вели, три су главе изнијела, а тридесет их посјекоше четници. Сам Грујичић, крвави Чевљанин, вели, посјекао је шест глава. А нечесов Котарац — вели да је ускочио тамо — јунак, а згодан, кукала му мајка, посјекао је и он четир, ама погибе. Чини ми се, вели, погибоше још двојица од нашијех, а неколицина се ранише. А, вели, блага понијеше на товаре! При самоме једном Требињцу, вели, нађоше једанаест стотина дуката!“ Тако је шапатам зборила сиротина раја и веселила се турскоме покољу.

А Турци опет говораху гласно: „Дочекали, вели, власи наше на Царини, ама им је присјело! Било их је, вели, тридесет и три а нашијех двадесет. Три су, вели, жива умакла, а тридесет их наши посјекоше. Сам бег Адумовић, соко сиви, посјече шесторо влашади! Неко згодно момче, из Фоче родом, посјече и оно четири главе, ама погибе кукала му мајка. Узели су, вели, лијепа оружја са влашади, срмали-леденица, ханџара, дугијех крџалинака — бремене, брате!“

Тако је летио глас по српским земљама, на бијелим или на црним крилима, како га је ко прихваћао. Истина, сирота истина, јали је додила пренакићена туђим перјем, јали оперутана и голуждрава!

А било је овако. Та три четовође, које поменусмо, са двадесет биранијех друга дочекаше карван што је силазио од Требиња у град (Дубровник). Турака је било нешто више. Након жестоке битке, Турци побјегоше, оставивши десетак мртвијех, а од четника погибоше двојица, а двојица се ранише. Чета је понијела прилично шићара, у све неколико стотина дуката, понијела десет глава, понијела два мртва друга и два рањена,

прегазила Требишњицу и панула на самани Митровдан, у Граховску планину, иза Заслана.

Дан бјеше ведар. Људи уморни посједали и полијегали у једној лијепој долиници. Рањени лежаху у крај огња, а она два мртва, покривена струкама, лежаху подаље на гомили шушња, што им њихови другови подастријеше.

Кад се људи одморише, посједаше сви у коло и припалише чибукe. Пошто се мало поразговорише и пошалише, пошто неки испричаше како им је било, мигну Милић некоме момчету, а овај иза себе извуче некакву врећу, па је лагано стаде дријешити. Сви погледи бјеху сад упрти у врећу и у прсте онога; нико зборио није.

Момче извади из вреће неколико леденица и јатагана, па све то метну у гомилу преда се. Затим извади са дна неки замотуљак у сукненој крпи и тресну њом о ледину, да чују другови како унутри звечи. Готово сви се насмијаше томе. Момак полако одријеши крпу, у њој бјеше друга, а у другој трећа, а кад ова зину, сину, те повелика гомила, жутијех дуката.

Арамбаше се погледаше, а четници у арамбаше.

„Ела ти, Симо, ти си најстарији!“ рече Милић Благојевићу.

Овај се стаде нећкати, да је он невјешт томе, да неће; али кад навалише, он пристаде.

„Хоћемо ли паре најприје?“

„А да како!“ одговорише другови му у глас.

Симо простије своју струку а засука рукав, па узимљући по пуну шаку дуката, испусташе их, бројећи гласно. Наброји равно девет стотина. Затијем попуши лулу дувана гледајући у златну гомилу, пак стаде дијелити на двадесет

гомилица, међући све по један дукат на двадесет мјеста. Кад то сврши, повика:

„Је ли овако, браћо?“

„Јест, јест!“

Онда он узео први дио да га даде Милићу, а овај ш њим у тоболац; даде други Мијајлу, а трећи себи, па онда редом свакоме друге.

Осташе четир гомилице.

Оно момче понесе двије рањеницима, па им их зави за колан, а оне двије понесе и стави их на мртваце, на свакога по један.

За оружје се лако погодише. Арамбашама даде друштво по једну леденицу и по јатаган, на дар, а остало све у гомили уцијепише, па ко је хтио могао је откупит дио у другога.

Кад тако братски подијелише шићар, узео Милић мјешчић с ракијом и наздрави дружини. Пошто се сви обредише, рећи ће Милић:

„Ево дан наже, но да сахранимо мртву браћу, па да се иде... Отидите вас двојица ти Мргуде и ти Раде, у село, па донесите мотике и лопате. А, богме, можете се најавити и попу, ако га је ту!“

Људи се почеше дизати. У то нека баба помоли се на ждријелу.

„Да, ето нам бабе Ћурђе!“ рекоше неки. „Она ће нас послужити, таман као да поручисмо по њу!“

Баба се доштапа и назва им Бога. Многи се питаше и шаљаху с њом, јер им је била позната.

„Која те срећа доноси, Ђуко? Јеси ли знала да смо овде?“ упита Милић.

„Знала, богме! Казивали ми јутрос наки наши људи. Ха!“ рече баба, показујући на мртве, „ти ће момци да чувају без измјене стражу за Заслапу. Јадни! Изгубисте ли још којег?“

„Не, Богу фала!“ одговори Благојевић.

„А ко су? Бјеху ли млади, јадници?“

„Млади, баба, богме... А што, теби је још мило о младијем зборити, а?“ рече неки шалчина.

„Чудна ђавола!“ рече баба смијући се. „Није мени већ до тога, а богме...“

„Прекини бако шалу, но казуј што си дошла?“ запита Мијајло.

„Богме, дијете, ево девети дан данас да се овуде навраћам. Знала сам е ће те овуда у повратку, али не знадох кад, па ево вас данас са срећом. А данас и јест Митров данак, хајдучки растанак... А о Ђурђеву дне, кад се састанете, ако ме не затечете у животу!...“

„Остави се прича, но казуј рашта си нас тражила! Је ли каква порука од каква добра чојка?“

„Богме, дијете, није порука, но вас тражи чоек, добар чоек, тражи нас ево девети дан, би...“

„Ко је тај човјек?“

„Не знам му имена, душо, но висок чоек, виђала сам га у чети, давно, биће...“

„А отклен је тај човјек, бако?“

„Из Катунске нахије, душо, виђен чоек и...“

„Па ајде га зови!“

„Нек оде ко млађи, душо; млађи, брже ће. Ето га у Грујичиној кући. А баки сад удијелите што, рад сретна шићара!“

Сви, смијући се, стадоше тражити по фишеклијама и за коланом који бијели грошић, да баби поклоне, а двојица вјешти селу, одоше по непозната човјека.

До мало се вртаху тројица. Бјеше то крупна нека људина. Струку накукуљио на главу, па корачаше, да она два једва иђаху упоредо с њим.

„Помага ви Бог!“ назва дебелијем гласом, као из бадња, и скиде струку.

„Ха! сердару!“ повикаше многи. „Добар дошао сердару?“

„Како сте, јунаци?“ запита он, омјерајући их свијех.

Арамбаше се цјеливаше с њим, па онда и сви четници редом иако га многи не познаваху по лицу.

Посједаше.

Али чим сердар сједе, оте му се око, те угледа мртве, па као да бјеше на жераву сио, скочи, отрча и откри оба мртваца и викну грозним гласом:

„Јанко!“

Четнике трнци подиђоше како је Пејо узвикнуо. Он се ухвати за косе, кољена му се превише, те паде на мртваца, љубећи га и дозивљући једнако: „Јанко! Јанко мој!“

Људи, у чуду, потекоше к њему. Али Пејо, стари соко, прибра се у час, пак се исправи, те блиједим лицем и гласом

што је мало дрхтао, рече:

„Опростите, браћо, заборавих се за час, те стадох нарицати. Опростите!“

Он се поврати на мјесто, гдје бјеше најприје сио. Арамбаше сједоше у крај њега, а остали мало подаље, очекујући сви да он започме.

Али он гледаше укочено, као човјек који гледа нешто на далеко, ама на далеко.

Најзад Милић прекиде мучање.

„Нијесам знао, сердаре, да ти је то момче тако у срцу... Оно, знао сам да га ти бјеше прихватио, да си га видао у својој кући. Толико сам знао, а друго ништа!... Ево, од Петрова дне с нама је био и четовао... Богами, сердару, жалим га као ниједнога друга; преда њ други није ноге износио, ђе се смрт у очи гледа, ђе прскају људске очи... А што, је ли овако, браћо?“

„Јест, богами!“ рекоше сви у глас.

„Соко људски, брате!“ настави Милић. „Ето и ономадне, пред погибију, посјекао је двије главе живе и'ако што их нехће прихватити, но их остави. То му некако не бегенисах, а да га Бог прости, друге му замјерке не би међу дружином.“

„И што је вазда нешто био тужан“, прихвати други. „Никад се то момче, Бог да га прости, не насмија, нити нашали... Боже ми опрости, рекао бих да је и тражио смрт!“

„А, јунак, јунак!“ опет ће Милић. „Звасмо га Јанко Котаранин. А згодан мимо момка, гле'те! Би ли рекао да спава!“

И заиста, Јанко не наликоваше на мртваца; његови бијели образи, као да ће се насмијати до мало; његове веђе као да ће се отворити, кад се момак прене.

„А што ћеш, сердару! Жао нам га је валај и прежао! Фала да је Богу, барем је јуначки погинуо!“

„Е момци! доста би причања, но да се сарањују мртви, а живи да иду дома!“ рече Мијајло.

Сердар се диже с натегом.

„Молио би ве, браћо, ако је могуће да се мртвац санесе до на Његуше. Нећу жалити трошка, вјерујте!“ поче он.

Четници се загледаху.

„А што! Што се загледасте момци!“ викну Милић. „Носићемо их, ваистину, сву четворицу, и мртве и рањене. Нешто сам се предомислио. Та на прагу смо! Ако ми не будемо могли одољети, узећемо неколико Граховљана, па ћемо им платити... На, сердару, ово је Јанков дио. Ради ако знаш!“ рече пружајући дукате сердару.

Он их узе, па одабра четир момка и подијели њима рекавши: „Ово је вама, носите ми мртваца!“

Момци положише Јанка на носила, и кренуше за сердаром, као да бјеху чили.

До мало четници понијеше и остале, те та тужна поворка силазаше низа вијуге граховскијех планина.

„Е Јанко, Јанко!“ говораше сердар као за себе. Што ме уцвијели Јанко!... Знао сам ја, знао, да је ти тражиш! Знао сам ја да ћеш је наћи!“

„А што си знао, сердаре?... Зар си слутио да ће погинути?“ запита га Милић, који поодавно иђаше уза њ иако га сердар не опази. „А што си га пуштао од себе, вјере ти?“

„Отишао је сам пред Петровдан, а поручи да иде к Владици. Ја у манастир, кажу ми да је отишао на Цеклин. Ја на

Цеклин, к шури, кажу ми: коначно је овде, па га нестане. Тражи, припитуј свуд. А-ја! Најзад, у међудневицу чух е је с вама. Те ја у Сињавину, нема вас! Те ја у дугу, нема вас, а најзад дознах да сте к Бањанима пошли. И ето нађох га!“ одговори са горким осмјехом Пејо.

„Фала Богу чуда!“ рече Милић. „Није но га јуначко срце вукло, а суђено му, може бити, било да погине!“

На томе прекидоше. Пејо није већ ријечи проговорио до куће. А дома нареди те ожалише Јанка, као што бјеху и Милуна. Опојаше му тијело, па га сахранише у сердарев гроб.

Стану отпратише у ујачевину, на Цеклин, гдје је више од по године стајала.

Друге јесени удаде се Стана за неког постаријег човјека из Приморја. Удала се толико да се усиђелицом не назове. Домаћин јој умрије послје три године, а она се врну с једнијем мушкијем дјететом што га је имала, у род. Сину бјеше надјела име Јанко:

„Твоје сам му име надјенула;

„Кад га зовнем, да ме жеља мене

„Не зовем га оди к мени сине,

„Већ га зовем оди к мени драги!

Многи су је просили и као удовицу, али се она не шће више удавати.

Милица се уда за онога истог Приморца, што је Стану просио. Стана је и наговорила заову да то учини.

Тако је Стана живјела у очевој кући, пазећи старе и њивећи сина и брата.

У домаћој читуљи било је забиљежено и Јанково име. Поп га је помињао одмах за Петром и Милуном, синовима Пејовим.

Једном мали Станин запита матер:

„А мамо, шта ми је био покојни Јанко?“

„Ништа, душо!... Бијаше мио ђеду ти Пеју, а не бјеше нам род.“

„А бјеше ли Његуш?“

„Не — но чојак из свијета!“ одговори Стана, па наслони главу на руку. Дуго је тако стајала и промишљала, па се насмија и устаде.

Бјеше ли тај осмијех намјењен прошлости, златним сновима младости?

Или је то био као пријекор судбини?

Можда и једно и друго!

Table of Contents

I	2
II	14
III	28
IV.	44
V..	56
VI	72
VII	91
VIII	106
IX.	126
X.	140